

**T. C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI**

**KÜÇÜK DEVLETLERİN DIŞ POLİTİKALARI:
ERMENİSTAN ÖRNEĞİ**

Orkhan JAFARLI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Nesrin KENAR

HAZİRAN - 2022

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

KÜÇÜK DEVLETLERİN DIŞ POLİTİKALARI:
ERMENİSTAN ÖRNEĞİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Orkhan JAFARLI

Enstitü Anabilim Dalı: Uluslararası İlişkiler

“Bu tez 29/06/2022 tarihinde online olarak savunulmuş olup aşağıdaki isimleri bulanan jüri üyeleri tarafından Oybirliği ile kabul edilmiştir.”

JÜRİ ÜYESİ	KANAATI
Doç. Dr. İbrahim KAMİL	Başarılı
Doç. Dr. Sibel AKGÜN	Başarılı
Dr. Öğr. Üyesi Nesrin KENAR	Başarılı

ETİK BEYAN FORMU

Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen tez çalışmasının benzerlik oranının herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve Etik Kurul Onayı gerektiği takdirde onay belgesini aldığımı beyan ederim. Etik Beyan Formunu imzalamayınız.

Etik kurul onay belgesine ihtiyaç var mıdır?

Evet

Hayır

(Etik Kurul izni gerektiren araştırmalar aşağıdaki gibidir:

- Anket, mülakat, odak grup çalışması, gözlem, deney, görüşme teknikleri kullanılarak katılımcılardan veri toplanmasını gerektiren nitel ya da nicel yaklaşımlarla yürütölen her türlü araştırmalar,
- İnsan ve hayvanların (materyal/veriler dahil) deneysel ya da diğer bilimsel amaçlarla kullanılması,
- İnsanlar üzerinde yapılan klinik araştırmalar,
- Hayvanlar üzerinde yapılan araştırmalar,
- Kişisel verilerin korunması kanunu gereğince retrospektif çalışmalar.)

Orkhan JAFARLI

29/06/2022

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
GİRİŞ	1
1. BÖLÜM: KÜÇÜK DEVLETLERİN DIŞ POLİTİKASI	4
1.1. Küçük Devlet Kavramına Tarihsel Bakış	4
1.2. Küçük Devlet Kavramının Tanımı	5
1.3. Küçük Devletlerin Karakteristik Özellikleri.....	8
1.3.1. Küçük Devletlerin Dezavantajları ve İhtiyaçları.....	9
1.3.2. Ekonomik Yapı	9
1.3.3. Sosyal ve Politik Yapı	11
1.3.4. İdari ve Bürokratik Yapı	11
1.3.5. Askeri Yapı	12
1.3.6. Uluslararası Üyelikler	13
1.4. Kuramsal Açıdan Küçük Devletler.....	14
1.4.1. Realist Düşüncenin Yaklaşımı	14
1.4.2. Neo-realist Yaklaşımı.....	15
1.4.3. Liberalizm Yaklaşımı.....	17
1.4.4. Yapılandırmacı Yaklaşım.....	18
1.5. Küçük Devletlerin Dış Politika Özellikleri	20
1.5.1. Büyük Devletlere Bağılılıkları	20
1.5.2. Siyasi Özellikleri	22
1.5.3. Güvenlik Kaygıları.....	22
1.5.4. Zayıf Ekonomi.....	23
1.5.5. Uluslararası Sistem.....	24
1.6. Küçük Devletlerin Gücü.....	26
1.6.1. Özel-İçsel Güç.....	27
1.6.2. Türev Gücü.....	27
1.6.3. Kolektif Güç	28
2. BÖLÜM: ERMENİSTAN'IN DIŞ POLİTİKASI	29

2.1. Ermenistan Cumhuriyeti.....	29
2.1.1. Bağımsızlık Süreci	29
2.1.2. Ermenistan'ın Jeopolitik Konumu	30
2.1.3. Ekonomik Durumu	31
2.2. Ermenistan Dış Politikasının Temel Özellikleri.....	34
2.2.1. Diaspora Kavramı ve Ermeni Diasporası.....	36
2.2.2. Ermenistan'ın Güvenlik Endişeleri ve İç Dinamikleri.....	37
3. BÖLÜM: BÖLGESEL GÜÇLER İLE İLİŞKİLER.....	40
3.1. Rusya İle İlişkiler	40
3.1.1. Avrasya Bölgesi ve Avrasyacılık	45
3.2. AB İle İlişkiler.....	48
3.3. ABD İle İlişkiler	51
3.4. Ermenistan-Türkiye İlişkileri	56
3.5. Azerbaycan'la İlişkiler ve Dağlık Karabağ Sorunu.....	61
3.6. Ermenistan - İran İlişkileri.....	68
3.7. Ermenistan'ın Küçük Devlet Olarak İzlediği Dış Politika ve Stratejiler.....	71
SONUÇ	83
KAYNAKÇA.....	90
ÖZGEÇMİŞ	102

KISALTMALAR

- AB** : Avrupa Birliği
ABD : Amerika Birleşmiş Devletler
AEB : Avrasya Ekonomik Birliği
BDT : Bağımsız Devletler Topluluğu
BM : Birleşmiş Milletler
RF : Rusya Federasyonu
SSCB : Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

ÖZET

Başlık: Küçük Devletlerin Dış Politikaları: Ermenistan Örneği

Yazar: Orkhan JAFARLI

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Nesrin KENAR

Kabul Tarihi: 29/06/2022

Sayfa Sayısı: v (ön kısım) + 106 (ana kısım)

Bu çalışmada küçük devlet kavramı bağlamında Ermenistan dış politika ve belirleyicileri incelenmiş ve bundan sonraki hedefleri, amaçları, stratejileri ve hamlelerinin neler olabileceği araştırılmıştır. Ermenistan'ın dış politika stratejilerinin ve araçlarının ve gelecekte ortaya çıkabilecek muhtemel yönelimleri değerlendirilmiştir. Böylece Türkiye'nin ve Azerbaycan'ın Ermenistan ile ilgili konularda dış politika yapımına katkı sağlayacak verilerin üretilmesi hedeflenmiştir. Ermenistan'ın hangi dış politika stratejilerini ve araçlarını kullanmakta olduğu bu stratejilerin ve araçların etkinliği, böylece Ermenistan'ın önümüzdeki dönemde izleyeceği dış politikalarının tespit edileceği düşünülmüştür.

Bu çalışmada araştırmanın amaç ve hedeflerine hizmet edecek şekilde literatür taramasına dayalı nitel bir yöntem izlenmiştir. Bu bağlamda literatür taraması yapılmış, uluslararası belgeler araştırılmıştır. Ayrıca internet ortamında makale ve yayınlar taranmıştır.

Sonuç olarak Ermenistan'ın önemli bir küçük devlet olduğu, diasporası güçlü ve etkili olduğu, küresel güçler olan Rusya ABD rekabetinde çıkar ilişkilerinin merkezinde yer aldığı AB'nin de ilişkilerini geliştirmeye çalıştığı ve bölgede en çok yardımın yapıldığı ülkelerden biri olduğu belirlenmiştir. Dış politika belirleyicileri arasında milli bir bilinç sağlayıcı olarak soykırım meselesini sürekli gündemde tutmaya çalıştıkları, Türkiye ile olan sınırını tanımadığı, Azerbaycan ile ezeli bir rekabet ve düşmanca ilişkiler içinde bulunduğu sonucuna ulaşılmıştır. Türkiye ile Ermenistan ilişkilerinde, çözülemeyecek sorunlar gibi görülen soykırım meselesi tarihçilere bırakıldığında, Ermenistan'ın sınırı tanımamasıyla ilgili ulusal hukuku hiçe sayan, keyfi düşüncesi gözardı edildiğinde, ikinci Karabağ savaşından sonra toprakların gerçek sahibi olan Azerbaycana Karabağ toprakları verildiğinde Türkiye Ermenistan sınır kapısı açılarak ticaret gelişmiş olacak ve böylece iki ülke arasında işbirliği sağlanmış olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Küçük Devlet, Ermenistan, Ermenistan Dış Politikası

ABSTRACT

Title of Thesis: The Foreign Policy Of Small States: In The Case Of Armenia

Author of Thesis: Orkhan JAFARLI

Supervisor: Assist. Prof. Nesrin KENAR

Accepted Date: 29/06/2022

Number of Pages: v (pre text) + 106 (m.b)

In this study, Armenia's foreign policy and its determinants were examined in the context of the small state theory and what could be its next goals, objectives, strategies and moves were investigated. Armenia's foreign policy strategies and instruments and their possible future directions were evaluated. Thus, it is aimed to produce data that will contribute to the foreign policy making of Turkey and Azerbaijan on issues related to Armenia. It is thought that which foreign policy strategies and tools Armenia is using, the effectiveness of these strategies and tools, thus the foreign policies that Armenia will follow in the upcoming period will be determined.

In this study, a qualitative method based on literature review was followed to serve the aims and objectives of the research. In this context, literature review was made and international documents were searched. In addition, articles and publications on the internet were scanned.

As a result, it has been determined that Armenia is an important small state, its Diaspora is strong and effective, the global powers Russia, which is at the center of the relations of interest in the US competition, the EU is also trying to develop its relations and is one of the countries where the most aid is given in the region. It has been concluded that among foreign policy makers, as a national awareness maker, they constantly try to keep the genocide issue on the agenda, does not recognize its border with Turkey, and has an eternal rivalry and hostile relations with Azerbaijan. When the genocide issue, which is seen as an insoluble problem in Turkey-Armenia relations, is left to historians, when the arbitrary idea of Armenia's refusal to recognize the border is ignored, when the real owner of the land after the second Karabakh war is given the Karabakh lands to Azerbaijan, the Turkish-Armenian border gate will be opened and trade will develop. and thus cooperation between the two countries will be ensured.

Keywords: Small State, Armenia, Foreign Policy of Armenia

GİRİŞ

Dünya devletlerinin çoğunluğunun küçük devletlerden oluşuyor olması küçük devletlere ve özelliklerine ilişkin araştırmaların yapılmasını gerekli kılmaktadır. Ermenistan stratejik konum itibarıyla önemli bir küçük devlettir. Enerji geçiş hattı üzerinde bulunmaktadır. Başta ABD olmak üzere birçok büyük ülkede lobicilik faaliyetleri yürütebilmektedir. Türkiye ve Azerbaycan üzerinde baskı oluşturabilecek kararların alınması için çalışmaktadır. Bu bağlamda tezin amacı Ermenistan dış politikasını “küçük devletlerin dış politikası” kavramı çerçevesinde incelemektir.

Tezin birinci bölümünde küçük devlet kavramı, küçük devletlerin özellikleri, dış politikası, güçlü ve zayıf yönleri ele alınmıştır. İkinci bölümde, Ermenistan’ın coğrafi ve stratejik konumu, diğer devletler ile ilişkileri, dış politika stratejileri, amaçları, hedefleri ve bundan sonra izleyeceği dış politika hamleleri küçük devletlerin dış politikası kavramı çerçevesinde araştırılmıştır.

Çalışmanın Konusu

Devletler dış politika izleme kapasitelerine göre “küçük devlet”, “orta büyüklükte devlet” ve “büyük devlet” olarak üç gruba ayrılmaktadırlar. Diğer kategoride bulunan devletler karşısında güç eşitsizliğine sahip olan “küçük devletler”, çeşitli dış politika stratejileri izleyerek büyük devlet etkisini azaltmaya ve/veya rakip devletler karşısında üstünlük elde etmeye ve böylece kendi ulusal güç kapasitelerinin yeterli olmadığı dış politika hedeflerine ulaşmaya çalışmaktadırlar. Küçük devletler dış politika hedeflerini gerçekleştirmek için ikili veya çok taraflı ittifaklara dâhil olma politikası izlerken, büyük devletlerde bu durum söz konusu olmamakta, büyük devletlerin ittifak oluşturmalarında başka nedenler rol oynamaktadır.

Ermenistan “küçük devlet” kategorisinde yer alan bir ülkedir. Tezin konusu Ermenistan dış politikasını “küçük devletlerin dış politikası” çerçevesinde incelemektir. Ermenistan’ın, “Büyük Ermenistan” kurma gibi kendi ulusal güç kapasitesi ile gerçekleştiremeyeceği ulusal hedefleri bulunmaktadır. Ermenistan’ın, “Büyük Ermenistan” projesinin sadece ülkenin milliyetçi kesimi tarafından savunulan bir söylem olmadığı, bir devlet politikası olduğu görülmektedir. Azerbaycan’la yaşadığı Dağlık Karabağ sorunu ve Türkiye’ye yönelik “Ermeni soykırımı” suçlamaları Ermenistan’ın

“Büyük Ermenistan” projesini gerçekleştirme yolunda başvurduğu tarihsel gerçeklikten uzak, inşa edilmiş sorunlardır.

Azerbaycan-Ermenistan arasında yaşanan son savaşta da görüldüğü üzere Ermeni entelijansiyası ve politikacılar tarafından kullanılan söylemlerde Azerbaycan topraklarında Türkiye ile savaşıyormuş algısı yaratılarak Türkiye karşıtı ülkelerden destek sağlanmaya çalışılmıştır. Nihayetinde Azerbaycan karşısında savaşı kaybeden Ermenistan’ın Başbakanı Nikol Paşinyan, NATO’nun ikinci büyük ordusu ile savaştıklarını belirterek yenilgiyi meşrulaştırmaya çalışmıştır. Dağlık Karabağ sorununda her daim ABD ve Rusya’nın desteğini alan Ermenistan bu defa bu desteklerden yoksun kalmıştır.

Türkiye ve Azerbaycan, Ermenistan’ın Büyük Ermenistan” projesi doğrultusunda izlediği politikaların doğrudan hedefi konumundadır. Bugün Dağlık Karabağ sorunu geçici olarak ortadan kalkmış görünmektedir. Ancak 1915 olaylarını 1970’li yıllarda yeniden kurgulayarak Türkiye’ye yönelik “soykırım” suçlamalarında bulunan Ermenistan’ın gelecekte Azerbaycan’a yönelik başka iddiaları gündeme getirme ihtimalinin bulunduğu söylenebilir.

Bu nedenlerle Ermenistan’ın dış politika stratejilerinin ve araçlarının “küçük devlet” teorileri çerçevesinde incelenmesinin ve gelecekte ortaya çıkabilecek muhtemel yönelimlerin tespit edilmesinin hem Türkiye’nin ve hem de Azerbaycan’ın dış politika yapımına katkı sağlayacağı düşüncesi ile bu tezin literatüre katkı sağlaması hedeflenmektedir.

Çalışmanın Amacı

Tezin amacı “küçük devlet” kavramı bağlamında Ermenistan dış politikasını ve belirleyicilerini incelemek ve bundan sonraki hedefleri, amaçları, stratejileri ve hamlelerinin araştırmaktır. Bu çalışmanın hedefi Ermenistan’ın dış politika stratejilerini ve araçlarını ve gelecekte ortaya çıkabilecek muhtemel yönelimlerini tespit etmektir. Böylece Türkiye’nin ve Azerbaycan’ın Ermenistan ile ilgili konularda dış politika yapımına katkı sağlayacak verilerin üretilmesidir. Ermenistan’ın hangi dış politika stratejilerini ve araçlarını kullanmakta olduğu, bu stratejilerin ve araçların etkinliği ile Ermenistan’ın önümüzdeki dönemde izleyeceği dış politikaları tespit etmeye çalışmaktır.

Çalışmanın Önemi

Yapılan literatür taramasında küçük devletler, küçük devletlerin dış politikası, Ermenistan dış politikası, diasporası, Ermeni lobisi ve milliyetçiliği ile ilgili hem ulusal hem de uluslararası alanda pek çok çalışma yapıldığı görülmüştür. Ancak bu kavram bağlamında Ermenistan dış politikasına ilişkin birkaç araştırma makalesi hariç olmak üzere yeterince çalışma yapılmadığı belirlenmiştir. Küçük devletlerin dış politikası kavramı çerçevesinde Ermenistan dış politikasının incelenmediği tespit edilmiştir. Birleşmiş Milletler üyelerinin yarıdan fazlası küçük devletlerden oluşuyor olmasına rağmen hem küçük devletlerin dış politikasının, hem de Ermenistan dış politikasının bu teori ışığında araştırmasının önemli olduğu ve alandaki boşluğu dolduracağı düşünülmektedir.

Azerbaycan'da yapılan çalışmalar incelendiğinde de küçük devlet kavramı ile ilgili bir çalışmaya rastlanmamıştır. Ermenistan ile komşu ve düşman ülke olmasına rağmen Ermenistan dış politikasına yön veren Diaspora, Lobi ve Milliyetçilik açısından Azerbaycan'da yok denilecek kadar az çalışma bulunmaktadır. Yukarıda belirtilen nedenlerle bu çalışma, Azerbaycan'da bu konuda yapılmış “ilk” çalışma olması nedeniyle “özgün” bir değere sahiptir.

Çalışmanın Yöntemi

Bu çalışmada araştırmanın amaç ve hedeflerine hizmet edecek şekilde literatür taramasına dayalı nitel bir yöntem izlenmiştir. Bu bağlamda literatür taraması yapılmış, bu alanda yapılmış ikincil kaynaklardan yararlanılmış, uluslararası belgeler araştırılmıştır. Bu aşamada “küçük devlet” kavramı ve küçük devletlerin dış politikası, “küçük devlet” konumunda olan Ermenistan'ın dış politikası ve son olarak Ermenistan dış politikasının temelinde bulunan diaspora, lobi ve milliyetçilik ile ilgili araştırmalar ve ikincil kaynaklar incelenmiştir.

Küçük devletlerin dış politikası konusundaki teoriler ve bu teoriler ile ve de Ermenistan dış politikası konusunda daha önce ulusal ve uluslararası düzeyde yapılmış çalışmalar incelenmiş, bu tezin amacı doğrultusunda yeniden değerlendirilerek, analiz ve sentez yapılmıştır. Çalışmada daha önce yayınlanmış, kitaplar, makaleler, tezler gibi ikincil kaynaklar kuramsal temeller bağlamında ele alınmıştır.

1. BÖLÜM: KÜÇÜK DEVLETLERİN DIŞ POLİTİKASI

Bu bölümde, küçük devlet kavramı, küçük devletlerin özellikleri, dış politika yaklaşımları, zayıf ve güçlü yönleri, hedefleri ve uluslararası statüleri incelenmiştir.

1.1. Küçük Devlet Kavramına Tarihsel Bakış

Küçük devlet kavramına ilişkin çalışmalarının çoğu, David Vital, (1967) Robert Rothstein (1968), Maurice East (1973), ve Robert Keohane (1969)'a dayanmaktadır. Araştırmacılar devletlerin özelliklerini inceleyerek "küçük devlet" kavramına değişik tanımlamalar getirmişlerdir.

Küçük devlet kavramı tarihsel olarak ele alındığında birkaç aşamada değerlendirilmektedir. İlk aşama 1648'deki Vestfalya Antlaşması'ndan, devlet kavramının hiyerarşiye (küçük, orta, büyük, süper) dayandığı 1919'daki Versailles Antlaşması'na kadar sürmüştür (Abo Lila, 2017). İkinci aşama, Versailles Antlaşması'ndan 1990'lara kadar olan dönemi temsil etmektedir. Bu aşama, Avrupa, Amerika, Asya ve Afrika kıtalarında eski sömürge imparatorluklarının parçalanması ve "uluslararası ilişkilerde güç kullanımının yasaklanması ilkesini" benimsemesi sonucu bir dizi küçük devletin doğmasıyla sonuçlanmıştır. Bu aşamada, küçük Avrupa ülkeleri uluslararası siyasette aktif bir rol oynamışlardır. Milletler Cemiyeti'nin kurulması ile uluslararası diplomatik müzakerelerde kilit role sahip olmuşlardır (Kvlihan, 2019, <http://cutt.us/vlks>).

Ancak, küresel durgunluk, Milletler Cemiyeti'nin uluslararası ilişkilerde güç kullanımını azaltmadaki başarısızlığı ve bu küçük ülkelerin sınırlı askeri yetenekleri nedeniyle bu rol kısa sürede ortadan kalkmıştır. II.Dünya Savaşı'nın sona ermesinden sonra, uluslararası hiyerarşideki ülkelerin güç-unsurlarına, özellikle de askeri güçlerine göre sıralanması eğilimi ortaya çıkmıştır. Daha sonra, bu aşamadaki küçük devletler, büyük devletler ile küçük devletler arasındaki uluslararası yasal eşitliğe rağmen uydu devletler olarak tanımlanmıştır. Buna karşılık, Soğuk Savaş (1946-1991), sömürgeciliğin ortadan kaldırılmasının küçük devletlerin artmasına yol açmasına rağmen, küçük devletlere etkili bir dış rol oynama fırsatı vermemiştir (Shapentokh, 2012).

Üçüncü aşamada, küçük devletin tanımı üzerinde durulmasıdır. Küçük devlet tanımı ile gelişmekte olan devlet, zayıf devlet, yoksul devlet, başarısız devlet veya en az gelişmiş

ülke gibi bazen birbirinin yerine bazen de bağımsız olarak kullanılan diğer birçok kavram kullanılmıştır. Ancak genel anlamda küçük devlet, uluslararası toplumdaki en zayıf ve en yoksul kesimi temsil etmektedir (Katzenstein, 2003). Küçük devletlere yönelik yapılan araştırmalar yatay ve dikey olarak ikiye ayırmıştır. Yatay araştırmalar küçük devletlerin pozisyonlarını ve davranışlarını ortaya koymaya yönelik iken, dikey araştırmalar bir veya birkaç devleti belli bir zaman dilimi içinde derinlemesine incelemektedir (Handel, 1990: 4).

1.2. Küçük Devlet Kavramının Tanımı

Soğuk Savaş'ın 1990'ların başlarında sona ermesi, uluslararası sistemin yapısında iki kutuplu sistemden tek kutuplu sisteme geçişi sağlamıştır. SSCB'nin 1991 yılındaki dağılımının ardından, yeni küçük devletlerin kurulması ve küçük devletlerin sayısının artması ile devletlerin dış politikasını etkileyen unsurlar ve dış politika araçlarında dramatik bir değişim yaşanmıştır (Galal, 2020). Dolayısıyla, küçük devlet araştırmalarının önemi daha da artmıştır. Küçük devletin tanımlanmasına yönelik çalışmalar incelendiğinde aşağıdaki değerlendirmeler yapılabilir.

Küçük devletler nüfus özellikleri bağlamında değerlendirilmiş, sınıflamalar yapılmıştır, değerlendirmede bölge, ekonomi ve askeri yetenekler gibi diğer değişkenler de kullanılmıştır (Thorhallsson ve diğ. 2017). Geser (1992), küçük devlet-kavramının belirlenmesinde maddi unsurların (nüfus, yüzölçümü, vb.), belirleyici olduğunu belirtmiştir (Geser,1992: 628). Devletleri sınıflandırırken en çok kullanılan değişkenlerden biri nüfus olmuştur. Nüfus bir yönüyle, öngörülebilir bir değişkendir. Tahmin edilebilir ve aynı zamanda Devlet için hem askeri hemde ekonomik yönüyle ciddi öneme sahiptir. Askeri açıdan, personel temini kolay olur, ülke savunmasına katkı sağlar, ekonomik açıdan ise gelişim ve işgücü temininde bir kaynak niteliği taşır (Thorhallsson, 2006: 9).

Bazı araştırmacılar küçük devleti "10 ila 30 milyon arası nüfusu içeren bir devlet" olarak tanımlamıştır (Armstrong ve Oku, 2000; Doğulu & Kraay, 2000; Vital, 1971). Kuznets (2019) ise küçük devleti "5 ila 15 milyonluk nüfusu içeren devlet" olarak tanımlamıştır (Kuznets, 2019, <http://cutt.us/rrzzk>). Prasad ve Köse ise daha sınırlı bir sayı içinde "1 ila 1,5 milyonluk nüfusu içeren bir devlet" olarak tanımlamıştır (Prasad ve Kose, 2002). Vital sadece nüfus değil ekonomiyi de ilişkilendirerek; Ekonomik yönüyle gelişmiş bir

toplumda (10-15) Milyondan çok daha az nüfusa sahip devletler, ekonomik açıdan gelişmemiş ise (20-30) milyon altı nüfusa sahip devletler küçük devlet olarak tanımlanırlar (Vital, 1967: 8). Geser (1992) de bu tanıma uygun şekilde Devlet büyüklüğü uluslararası sistemde spesifik alana göre farklılaşabileceğini savunmuştur. Geser (1992) İsveç yüzölçümü bakımından ve nüfusun küçüklüğü bakımından küçük devlet tanımı kapsamına girmiş olsa da ekonomik bakımdan gücü ve uluslararası sistemdeki etkinliği nedeniyle onun büyük bir devlet olarak nitelendirilmemesine neden olmuştur (Geser, 1992: 629).

Küçük devletleri tanımlamak için en yaygın kullanılan faktör nüfusun büyüklüğü olsa da, kalabalık devletlerin küçük veya orta güçler olarak tanımlanması gerektiğine dair bir fikir birliği oluşmamıştır. Nüfusu 10 veya 15 milyondan az olan devletler çoğu akademisyen tarafından “küçük” kabul edilse de, bazen 30 milyona kadar nüfusu olan devletler “küçük” kabul edilebilmektedir (Keohane, 1969).

Crowards (2002) dünyadaki tüm devletleri mikro, küçük, orta-küçük, orta-büyük ve büyük şeklinde sınıflandırmıştır. Bu bakış açısıyla bu sınıflandırmada daha fazla kriterin göz önünde bulundurulduğu görülmektedir. Crowards'ın sınıflandırmasında nüfusu, yüzölçümü ve gayrisafi milli hasılası da değerlendirilmektedir. Bu kapsamda 188 ülke incelenmiş, inceleme kriterleri doğrultusunda 79 ülke küçük devlet olarak tanımlamıştır. Aynı zamanda geçmişte yapılan çalışmalar karşılaştırılmış 50 küçük ülkenin geçmiş ve günümüzdeki tanımlamalar ışığında karşılaştırma ve eşleştirmelerini yapmıştır. Yapılan bu karşılaştırmalar neticesinde küçük ülke olarak nitelenen 50 ülkenin geçmişteki nüfus dağılımlarının 50-60'lı yıllarda 10-15 milyon olarak kabul edildiği, 70-80'li yıllarda 5 milyona, 90'lı yıllarda ise 1, 1.5 milyona düştüğünü belirlemiştir (Crowards, 2002: 172). Sonuç olarak nüfus değerlendirme kistasının yıllar geçtikçe sayısının azaldığı, eşik değerinin düştüğü görülmektedir.

Modern uluslararası sistemde büyüklüğün belirlenmesi ile ilgili daha yeni kıstaslar getirilmesi ve yelpazenin daha da genişletilmesi önerilmiştir. Thorhallsson (2006) yeni kıstaslar içerisinde sabit büyüklüğün, yani nüfusun ve bölgenin, egemenliğin, yani bir devletin bağımsızlığı, işleri ve sınırlarını, kendisinin kontrol etme derecesinin siyasal faktörlerin yani askeri ve idari yeteneklerinin, iç uyumunun ve dış politika belirleyiciliğinin kullanılabileceğini önermiştir. Bunun dışında ekonomik büyüklüğün

gayrisafi milli hasıla, pazar büyüklüğünün ve kalkınma hızının ülkenin etkinliğinin diğer kıstaslar olarak düşünülebileceğini aktarmıştır. Rothstein'a (1968) göre küçük devlet, “kendi imkanlarıyla güvenliğini sağlayamayan ve herhangi bir dış tehdit durumunda güvenliğini korumak için öncelikle başkalarına güvenen devlettir. Bu nedenle, daha güçlü ülkelerle korunmasını ve bağımsızlığını sağlamak amacıyla ikili anlaşmalar yapmayı amaçlamaktadır.

Küçük devletlerin uluslararası sistemi etkileme yetenekleri büyük devletlere kıyasla çok daha azdır (Keohane, 1969). Bu ülkeler, uluslararası ilişkilerde gerçekçilik teorisiyle çelişecek şekilde maddi olmayan boyutları kullanarak etkin bir dış politika benimsemeye çalışırlar. Bu teoriye göre küçük devletler, maddi güce, özellikle askeri güce sahip olmadıkları için kendi sınırları dışında bir politika formüle edemezler (Galal, 2020).

Uluslararası sistem içinde önemli olan devletin büyük olması değil aksine onun göreceli gücü önemlidir. Küçük devlet olarak nitelenen bir devlet hem toprak, büyüklüğü açısından küçüktür, hem de gücü açısından küçüktür. Halbuki, bazı devletler küçük devlet olarak nitelendirilsede onların etkinliği, uluslararası sistemdeki yeri ve merkezi konumları, ekonomik özellikleri yönüyle küçük devlet değildirler. Bu açıdan küçük devleti tanımlaması daha çok toprak büyüklüğünden ziyade kıstasların geliştirilmesini, zaman zaman toprak büyüklüğü göz önünde bulundurulsa da özünde, zayıf ve güçsüz devletleri kapsamalıdır (Handel, 1990: 10-11). Bu tanımlamalardan ve düşüncelerden anlaşıldığı üzere küçük devletin tanımlaması, sadece toprak büyüklüğü ile olmamalıdır. Uluslararası sistemdeki yeri ve önemi, devletin küçük ve büyük olarak nitelendirilmesinde kullanılmalıdır.

Büyük bir nüfusa sahip bir devlet, bir veya daha fazla büyük güç tarafından çevrelenebilir, bu da onu nispeten küçük hale getirir ve bölgesinde sınırlı eylem alanı sağlar. Nüfusu 15 milyonun altında olan bir devletin etkisini artıran (kaynak zenginliği veya stratejik önemi gibi) ve küçük devletlerin karşılaştığı ortak sınırlamaları hafifleten bazı benzersiz özelliklere ve koşullara da sahip olabilir. Siyasi birimler çok daha çeşitli ve parçalı olduğundan, farklı devlet gücü kaynaklarına ve çok daha düşük mutlak nüfus sayılarına sahip olduğundan, tarihe çok geriye bakmak, küçük boyutlu tanımları daha da öznel ve göreceli hale getirir. Bu nedenle, her zaman küçük devlet boyutuna göre bir derece görecelilik vardır (Steinsson ve Thorhallsson, 2017).

Diğer bir tanımlama kriteri yüzölçümü olmuştur. Birleşmiş Milletler Örgütü “100,000 km den fazla den bir devlet olarak küçük devlet olarak tanımlamıştır (Shalaby 2008). BM verilerine göre bu göstergeye göre küçük ülke sayısı 85 tir. (Asya'da 23, Avrupa'da 28, Afrika'da 16, Karayip Amerika'da 16 ve Avrasya'da 2).

1.3. Küçük Devletlerin Karakteristik Özellikleri

Küçük devletin uluslararası sistemin yapısı içindeki görelî statüsünün dış güçlerin etkisi altında kalması söz konusudur (Abo Lila, 2017). Küçük devletin güvenliğini elde edemeyeceğini düşündüğünden dolayı daha güçlü devletlerin yardım etmesini beklemektedir. Bu durum aynı zamanda diğer büyük devletlerce de normal karşılanmaktadır. Uluslararası kurumlar bu devletlere yardımcı olurlar. Ekonomik açıdan desteklenmesi için politikalar üretirler. Küresel sistem, bunun üzerine kurulmuştur (Rothstein, 1968: 29). Küçük devletler, maddî güce, özellikle askeri güce sahip olmadıkları için kendi sınırları dışında bir politika formüle edemezler (Galal, 2020).

Rothstein (1968) bu konuda küçük devletin güvenlik endişesi nedeniyle kendisini garantiye içi, uluslararası ittifaklara ihtiyaç duyduğunu belirtmiştir. Küçük bir devletin güvenliği garantiye alması adına dış destek alması gerektiği ifade edilmektedir. Bu açıdan küçük devletin tarafsız ve bağlantısız olması beklenemez. (Rothstein, 1968: 29). Bu açıklamalar göstermektedir ki, küresel sistem içerisinde küçük devlete ilişkin algı büyük devletlerin yanında yeralan ve ittifak kuran ve onların yardımına ihtiyaç duyan, devleti düşündürmektedir.

East (1973) bir başka bakış açısıyla küçük devletleri büyük devletlere eşdeğer kabul etmeye yönelik geleneksel düşüncenin karşısındadır. East'e göre devletin büyüklüğünün ekonomik gücüyle birlikte uluslararası alanda etkinliği önemlidir. Düşüncelerini ispat etmek için 1959-1968 arasında ekonomik ve gelişmişlik düzeyi farklı olan 32 ülkenin devletleri dış politika ve davranışlarını değerlendirmiştir (East, 1973). Bu değerlendirmeler sonucunda büyük devletlerin karar alma mekanizmaları ile küçük devletlerin karar mekanizmalarını eşdeğer tutulmaması gerektiğini belirtmiştir.

Vital (1967) devletlerin sahip oldukları imkanlar ve eşitsizlikler yönüyle olayların siyasi sonuçlarını ele almıştır. Özellikle küçük devletin imkansızlıkları ve zayıflıkları sorunlarını çözme çabaları ve stratejilerini değerlendirmiştir. Sonuçta küçük devletlerin

3 farklı davranış içerisinde olduğunu belirlemiştir. Birincisi basit bir strateji izleyerek büyük devletleri takip etmek, ikincisi dış çevreyi ve diğer devletleri etkileyecek şekilde aktif stratejiler belirleme, üçüncüsü ise mevcut durumu korumaya çalışmak (Vital, 1967).

Uluslararası sistemde iktidara sahip olma ve iktidarın düzenlenmesi arasındaki ilişki açısından uluslararası birimlerin sınıflandırılmasında ulusal yeteneklere odaklanır. Bu bağlamda Morgenthau, uluslararası siyasetin iktidar mücadelesi olduğuna inanır. Morgenthau, güç kavramı ışığında devletlerin davranışlarını üç kategoriye ayırır. Birincisi, statükoyu destekleyen politikalar benimseyerek iktidara sahip olmak isteyen devletler. İkincisi, dış genişlemeyi artırarak uluslararası hiyerarşideki konumlarını iyileştirmeye çalışan devletler. Üçüncüsü, güçlerinin oranından memnun olan ve güçlerini artırmayı umursamayan devletler. Bu devletler güçlerini uluslararası statülerine göre gözden geçirirler (Morgenthau, 1972).

1.3.1. Küçük Devletlerin Dezavantajları ve İhtiyaçları

Hem dış politika tercihlerini hem de sonuçlarını şekillendiren ve küçük olmanın doğasında var olan dezavantajları dikkate almadan küçük devletlerin dış politikalarını analiz etmek anlamsızdır. En belirgin özellik, küçük devletlerin büyük devletlere kıyasla daha az toplumsal güce sahip olmasıdır. Aynı zamanda gerek nüfus gerekse ekonomik açıdan güvenliğini sağlayacaktır. Nüfusun azlığı nedeniyle asker sayısının az olması beklenir. Diğer bir zayıf yanları kendisini geliştirecek teknolojik imkanlara sahip değildir. Tüm bunlar imkansızlıklarla birleşince küçük devletlerin dış baskıya karşı savunmasızlığını artırmaktadır (Steinsson ve Thorhallsson, 2017). Bu nedenlerden dolayı küçük devletler, dış politika oluşturma ve müzakerelerde yer alma becerilerini ve insan kaynaklarını sınırlayan geniş ve çeşitli bir diplomatik gücü ortaya koyamazlar (Corbett ve Connell, 2015; Haque, Knight ve Jayasuriya, 2015; Thorhallsson, 2006).

1.3.2. Ekonomik Yapı

Küçük devletlerin ekonomik yapıları da büyük devletlere kıyasla oldukça zayıf ve kırılgandır. East (1973) küçük devletin dış politikasını dört olumsuz özelliklerle analiz etmiştir. Nüfus eksikliği, sınırlı alan, düşük askeri yetenekler, düşük Gayri Safi Milli Hasıla (GSMH). Küçük devletlerin daha küçük ekonomileri vardır ve bu da ekonomik müzakerelerdeki etkilerini sınırlar. Büyük dış politika araçlarına sahip olmadıkları için

diplomasinin işlem maliyetleri de çok daha külfetlidir. Küçük ölçekteki ekonomileri, onları çok çeşitli dış politika konuları hakkında özel bilgi geliştirmekten alıkoyar. Zayıf yapısal güç, onları daha az çekici koalisyon ortakları yapar ve müzakerelerde etkili olamazlar (Panke, 2010).

Uluslararası faaliyet ve etkinlik açısından bu ülkeler arasında belirgin bir eşitsizlik vardır. Coğrafi konum, nüfus homojenliği, siyasi sistem, askeri yetenekler ve teknik potansiyel gibi yeni değişkenlerin eklenmesi gerekmektedir. Siyasi sistem en önemli unsurdur (Anthony, 2014). Katzenstein'in çalışması, bazı küçük devletlerin ekonomik kriz zamanlarında esneklik ve benimsenebilirlik gibi olumlu özelliklere sahip olduğunu kanıtlamıştır. Ancak bu çalışma, gelişmiş ülkelerdeki küçük devletlere odaklanmış ve gelişmekte olan ülkelerdeki küçük devletleri göz ardı etmiştir (Katzenstein, 2010). Ott (2000) küçük devletlerin ekonomik özelliklerini aşağıdaki şekilde sıralamıştır (2000: 17):

- a) Ülkenin küçük olması kaynaklarının da sınırlı olmasına neden olur. Hem küresel sistem içerisinde kendisine düşen payı az olur hemde yeraltı kaynaklarından daha az yararlanır.
- b) Küresel sistemdeki pazar payı daha düşüktür. Ekonomik olumsuzluklar karşısında daha kırılgan bir ekonomiye sahiptir.
- c) Ar-Ge aşmaları daha azdır. Teknoloji için dışa bağımlılıkları çok daha fazladır.
- d) Alternatif ürünlerde çeşitlilik daha azdır.
- e) Büyümek için dış yardımlara ihtiyaç duyar, yabancı yatırımcının gelmesini planlar (Ott, 2000: 17).

Devletlerin ekonomik açıdan gelişimleri için, serbest ticaret ekonomisine sahip olmaları arzu edilmektedir. İster büyük devlet için isterse küçük devlet için yeni pazarlara açılmak bir ihtiyaçtır. Bunun için küresel sistem ve uluslararası hukukla serbest ticaretin önünü açan uygulamalar ile işlevsel hale getirilmeye çalışılmıştır. Sonuç olarak serbest ticarete büyük devletler ile rekabet edemeyen küçük devletler daha küçük pazar payları ile daha az kazanç elde etmektedir. Zaman zaman ekonomisini ayakta tutmak için gümrükte sınırlamalara gitmekte ihracata ürünlerini teşvik etmekte ithalatı ise vergilendirmektedir (Alesina ve Spolaore, 2003). Bu açıklamalardan küçük devletin ekonomik özelliklerini büyük devletlere kıyasla daha zayıf olduğu küresel ticarete daha az pazar payına sahip olduğu ekonomik kırılganlıklarının daha yüksek olduğu anlaşılmaktadır.

1.3.3. Sosyal ve Politik Yapı

Realist teori, göre küçük devletlerin en iyi davranışının büyük güçlere uydu devletler olmak olduğunu açıklamaktadır Bu, gelişmekte olan küçük ülkelerin dış politikalarına ilişkin uluslararası ilişkiler alanında yetersizdirler (Galal, 2020). İktidar unsurlarına sahip bir devletin, istenen sonuçların elde edilmesine yol açan diğer aktörlerin davranışlarını etkileyebileceği düşünülür. İki ekonomik ve askeri gücün, özellikle de nükleer enerjinin maddi boyutlarına odaklanır.

Vital'a (1971) göre, biri büyük, diğeri küçük iki devlet nükleer silaha sahipse, ikisi de eşit olmayacaktır. Dahası, iktidar unsurlarına sahip olmak, başkalarının davranışını değiştirmek için bir temel değildir. Devletlerin iktidar unsurlarını diğer devletlerin davranışları üzerindeki etki araçlarına dönüştürme yeteneği yoksa, bu unsurlar yanlış algılamanın bir sonucu olarak etkili olmayacaktır (Vital, 1971). Karar verici, ülkesinin yeteneklerinin farkında değilse ve bunları dış etkiye dönüştüremiyorsa, bu yetenekler diğer ülkelerin davranışları üzerinde istenen etkiyi yaratmayacaktır. Ayrıca, büyük ülke kendi dış siyasetinin amaçlarını gerçekleştiremeyebilir çünkü diğer ülkeler büyük devletin ulusal yeteneklerini tanımayabilirler ve sonra bu ülkeler büyük devlet yokmuş gibi hareket ederler (Galal, 2020). Ott (2000) sosyal ve politik açıdan küçük devletlerin karakteristik özellikleri şunlardır: (Ott, 2000: 111).

- a) Küçük devletlerin daha demokratik olduğu söylenebilir.
- b) Küçük devletlerin demokratik özelliklerini korumaları ve sürdürmeleri daha kolay olabilir.
- c) Küçük devletin otoriter olması daha düşük bir ihtimaldir.
- d) Küçük devletlerin siyasal istikrarsızlığı pek görülmez.
- e) Ada devletlerinin daha demokratik olduğu söylenebilir.

1.3.4. İdari ve Bürokratik Yapı

Uluslararası çevrenin dönüşümlerinin küçük devletlerin dış politika davranışları üzerindeki etkisi düşünüldüğünde küçük devletlerin politikalarının etkili olmadığı, gücün maddi olmayan boyutlarının henüz ortaya çıkmadığı, kısmen küçük devletlerin kendi sınırları dışında önemli bir rol oynamasına ve iç belirleyicilerin etkisine yer bırakmasına

izin verilmediği görülmüştür (Galal, 2020). Küçük devletlerde politikalar genellikle liderlerin kişisel değerlendirmelerine göre şekillenir (Vital, 1967: 31).

Büyük devletlerde rekabet daha fazladır. Büyük devletlerdeki rekabet diplomatların daha kaliteli olmasını gerektirmektedir. Büyük devletlerde halk daha eğitilidir. Yönetici seçiminde daha seçici davranmaktadır. Ayrıca vatandaşlar, politikaları üreten kişiler hakkında bilgi sahibi olmaları daha kolaydır. Bu nedenle büyük devletlerin sistemsel özellikleri daha gelişmiştir, bu sistemi yürüten politika üreticileri de bu ölçüde hem kendilerini geliştirmek zorunda kalmıştır. (Vital, 1967: 31). Devletin ulusal yeteneklerine ilişkin karar vericinin algısı ve uluslararası sistemdeki sıralaması veya devleti uluslararası sıralamada diğer uluslararası birimlerin algısı olsun, uluslararası birimlerin sınıflandırmasındaki algı değişkenine odaklanır. Devletin küçüklüğü, liderlerinin devletin uluslararası hiyerarşideki rolüne ilişkin algısına dayanmaktadır (Hey, 2003).

Keohane (1969) küçük devletin, liderlerinin uluslararası sistemi bireysel veya toplu olarak etkileyemeyeceklerini anlayan devlet olduğu konusunda hemfikirdir. Keohane, devletleri uluslararası sistem üzerindeki etkileri açısından dört kategoriye ayırmıştır. Birincisi, uluslararası sistemde etkili olmayan devletler. Bu tür devletlerin liderleri, ülkelerinin ne ittifaklar ne de tek taraflı eylem yoluyla uluslararası sistemi etkileyemeyeceğinin farkındadır. Sonuç olarak, dış politikalarını uluslararası sistemin politika ve stratejilerine göre ayarlıyorlar. Küçük devletler buna bir örnektir. İkincisi, uluslararası sistemde etkili olan devletler. Bu devletlerin liderleri, devletlerinin tek taraflı hareketleriyle değil, bölgesel ve uluslararası ittifaklara katılarak uluslararası sistemi etkilediğinin farkındadır. Orta düzey devletler bu noktada bir örnektir. Üçüncüsü, uluslararası sistem üzerinde etkisi olan durumu belirtin. Bu tür devletlerin liderleri, uluslararası sistemin doğasını yalnızca büyük devletler gibi bireysel veya kolektif hareketler yoluyla etkileyebilecek olmalarına rağmen, devletlerinin uluslararası sistemi kontrol etme kabiliyetine sahip olmadığını kabul ederler. Dördüncüsü, uluslararası sistemin kurallarını belirleyen devletler. Bu devletlerin liderleri, devletlerinin uluslararası sistemi ve süper güçler gibi kurallarını şekillendirmede anahtar bir rol oynadığını anlarlar (Keohane, 1969).

1.3.5. Askeri Yapı

Küçük devletler, maddi güce, özellikle yeterli askeri güce sahip olmadıkları için kendi sınırları dışında bir politika formüle edemezler (Galal, 2020). Handel'e (1990) göre askeri açıdan küçük devletlerin zayıflıkları ve dışa bağımlılıkları yüksek olduğundan aşağıdaki tespitler bu devletlerin özelliklerini tanımlamaktadır:

- a) Küçük devletlerin dış kaynaklı tehditlerin tamamını yenmeleri mümkün değildir. Bu özellikleri nedeniyle dışarıdan gelen yardımlara daha yüksek oranda ihtiyaç duymaktadırlar.
- b) Küçük devletlerin savunma sanayii gelişmemiştir kendi silahlarını üretmeleri mümkün değildir. Silah sanayi açısından da dış yardımlara ihtiyaç duymaktadırlar.
- c) Askeri güçlerinin önemli bir kısmını, görevde tutarlar, buna rağmen yedek ve imkanlarının sınırlı olması, destekleyici unsurlarının zayıflığı ve ikmal güçlerinin olmaması gibi nedenlerden dolayı uzun süreli bir çatışma ve savaş ortamına yüklenemezler (Handel, 1990: 53).

1.3.6. Uluslararası Üyelikler

Bu kriter, uluslararası bir birimin belirli bir konuda nasıl etki kazandığını açıklar. Güvenlik Konseyi üyeliği, nükleer silaha sahip devletler ve G7 ülkeleri gibi uluslararası sistemin hiyerarşisine göre yapılan sınıflamalar dikkate alınır. Bu kriter, devletin büyüklüğünün küçüklüğü ve büyüklüğü hakkında yanıltıcı sonuçlar veren, devletlerin sınıflandırılmasında bir göstergeye veya bir konuya odaklandığı için eleştirilir (De Russett, 1954).

Sonuç olarak birincisi, küçük devlet kavramı, kendi ulusal yeteneklerine ve kendisiyle etkileşimde bulunan diğer ülkelerin ulusal yetenekleriyle karşılaştırırken bu yetenekleri dış politikasını uygularken nasıl kullanacağına dayanan küçük bir devleti ifade etmektedir. İkincisi, güç kazanma ile uluslararası sistemdeki düzenlemesi arasındaki ilişki ışığında küçük devletin tanımına odaklanan gösterge, ölçülebilir göstergelere göre küçük devletin ne olduğunun belirlenmesi için güçlü bir temel sağlar. Üçüncüsü, küçük devlet tanımında algı unsuru çok önemlidir. Devletin kendi yeteneklerine ilişkin algısı ve diğer ülkelerin bu tür yetenekleri algılaması, küçük devleti tanımlamada anahtar rol oynar. Küçük devletin büyük devletlere yönelik politikasında yaptığı fedakarlık var olan doğal kaynağı daha etkin olmasını sağlayabilir. Küçük devletlerin işbirlikleri büyük

devletler için önemlidir ve büyük devletin başka bir rakip devlete karşı gücünün ve etkinliğinin artmasını sağlayabilir. Dördüncüsü, bazı çalışmalar gelişmiş dünyadaki küçük ülkelere odaklanır ve ekonomik, askeri ve kültürel olarak aralarındaki büyük farklılıklara rağmen bu ülkeler ile gelişmekte olan dünyadaki muadilleri arasında ayırım yapmaz (Galal, 2020).

1.4. Kuramsal Açıdan Küçük Devletler

Soğuk Savaş'ın sona ermesinden sonra küçük devletlerin art arda ortaya çıkmasına rağmen, realist teorinin yeni teorik yaklaşımları küçük devletler olgusuna yeni bir boyut getirmedi ve aynı geleneksel küçük devlet perspektifi devam etmiştir. Yeni yaklaşımlar, gücün maddi boyutlarının büyük güce sahip olmaya odaklanmış ve küçük devletler olgusunu ihmal etmiştir. Yeni yaklaşımlar iki bölüme ayrılmıştır. İlk bölüm, 1980'lerin başında Kenneth Waltz tarafından "Uluslararası Politika Teorisi" dir. İkincisi, 1990'larda Randall Schweller ve Jack Snyder gibi bir grup teorisyen tarafından ortaya çıkan neo-klasik gerçekliktir (Rittberger, 2004).

1.4.1. Realist Düşüncenin Yaklaşımı

Realist ekole göre, küçük devletler maddi gücün unsurlarına sahip değildirler. Güç ve yoksulluk arasındaki ilişkide dünya yalnızca güçlülere önemseyecektir. Tüm zengin ülkeler mutlaka güçlü değildir ve tüm fakir ülkeler mutlaka zayıf değildir. Aslında realizm teorisyenleri, küçük devletlerin mevcut uluslararası etkileşimler üzerinde hiçbir etkisinin olmadığını iddia ediyorlar, ancak bu iddialar temelsiz ve gerçek dışıdır. Bu, gerçeklik okulunun evrenselliği ve sağlamlığı ile çelişiyor. Waltz'a göre, realist okul, uluslararası düzen kaotik ve ulus - devlet var olduğu sürece dış politika fenomenlerini açıklamanın en bilimsel yöntemi olarak kalacaktır. Bununla birlikte, Realistler hala birçok küçük devletin eksik olduğu maddi güç (askeri ve ekonomik) kavramlarına odaklanmıştır (Galal, 2020). Browning (2006) küçük devletleri sınıflandırmasında realist düşünce ve etli, böylesi düşünce açısından ele almıştır (Browning, 2006: 670). Bu bakış açısıyla küçük devletler varlıklarını devam ettirmek için bir faydacı anlayışı göz önünde bulundurmaları gerekmektedir. Tarafsız kalarak varlıklarını devam ettirmeleri için sözkonusu değildir.

Küçük devletler, yalnızca hayatta kalmalarını sürdürmeye ve büyük güçlerin onları kontrol etme veya işgal etme girişimlerinden kaçınmaya çalışırlar (Schweller, 1997: 33-

34). Bazı küçük devletler etkili bir dış politika oluştursa da, küçük devletlerin dış politikası fenomeni ve bunun uluslararası sistem üzerindeki etkisini görmezden gelinmiştir. Nitekim Van Everia gibi bazı realist teorisyenler, dünya nüfusunun çoğunun küçük devletlerde yaşadığı gerçeğine rağmen, Soğuk Savaş sonrası dünyada küçük devletlerin teorik ve uluslararası olarak hiçbir önemi olmadığını savunmuşlardır (Galal, 2020). Realizme göre küçük devletler müzakerelerde her zaman zayıf olacaktır. Küçük devletler, geleneksel iktidar ölçülerine göre güçlü değildir ve büyük güçler tarafından öncelikle görmezden gelinir veya dikkate alınmaz.

Küçük devletler, komşuları ve istikrarsız bölgesel çevreleri ile saldırı tehdidi ile yaşarlar. Bu ülkeler hala devlet kurma aşamasındadır. Sınır sorunu ve ulusal ve etnik çatışmalar siyasi, ekonomik ve insan kaynaklarını tüketmektedir. Buna ek olarak, bu ülkelerdeki karar vericiler, kamu hizmetini değil, hayatta kalma ve refahı hesaba katar. Gerçekçiliğe göre, üçüncü dünya ülkeleri yaşam standartlarını yükseltmek yerine vatandaşlarının hayatını korumaya çalışırlar (Galal, 2020).

1.4.2. Neo-realist Yaklaşımı

Waltz (1979) küçük bir devletin güvenlik endişeleri nedeniyle dış politikaları büyük devletler tarafından belirlenir. Büyük devletler arasındaki rekabetin küçük devletlerin politikaları üzerinde baskı oluşturur (Waltz, 1979: 72). Jervis (1978) dış politikalar üzerindeki bu baskı belli kısıtlamaların oluşmasına neden olur. Aynı zamanda küçük devletlerin hata yapma hakları sınırlıdır. Küçük devletler bünyesinde oluşabilecek çatışmalar ve kararsızlıklar küçük devletlerinde sorunlara yol açabilir. Küçük devletlerin liderleri, dış politik baskılar nedeniyle dış politika ve stratejilerini büyük devletler doğrultusunda oluştururlar (Jervis, 1978: 172).

Waltz'a (1979) küçük devletin hata yapma şansı da yoktur. O yüzden büyük devletlere göre daha dikkatli davranmak zorundadır. Ancak küçük devletlerin avantajı sayılabilecek diğer bir husus ise büyük devletlerin küçük devletleri tehdit unsuru olarak düşünmemeleridir. Bu durum güvenlik konusunda rahatlatıcıdır. Büyük devletlerin küçük devletlere bakışı daha çok uluslararası sistem içerisinde küçük devletlerin yanlarında yer almalarını sağlamaları üzerine kuruludur (Waltz, 1979: 72).

Hey (2003) küçük devletlerle ilgili yapmış olduğu araştırmada 8 küçük ülkeyi incelemiştir. Araştırma sonucunda küçük ülkelerin dış politikasını etkileyen önemli iki unsur belirlemiştir. Bunlardan birincisi mevcut yönetimi tipidir. Diğerinin kalkınma seviyesi olduğu belirtilmiştir. Dış politika belirleyicileri arasında sayılan ilk faktör olan mevcut rejimin tipi ne kadar etkili ise kalkınma seviyesi de benzer şekilde dış politikayı belirleyen, devletlerin hedefini ve davranışlarını şekillendiren kalkınma seviyesi de benzer şekilde devletlerin hedef ve davranışlarını şekillendirerek ikinci bir unsur olarak sayılmıştır. Büyük devletler ile küçük devletler kıyaslamasında büyük devletlerin odak noktası, küresel hakimiyeti iken, küçük devletler varlıklarını devam ettirme çabası içerisindeyler. Büyük devletler daha fazla zengin olma için küresel sistem içerisinde çaba sarf etmekte. Küçük devletler yaşam ve ölüm konularıyla daha ilgilidirler. Büyük devletlerin bürokrasisini daha gelişmiş olduğu da diğer bir özelliğidir. Bu özellikleri nedeniyle büyük devletlerin yöneticileri ve liderleri, politik kadroları daha gelişmiş iken küçük devletlerin lider kadroları daha deneyimsizdir. (Hey, 2003: 189).

Vital (1967) dış politikanın belirleyicilerinden biri dış politikada görev alan personelin niteliği ve sayısıdır. Küçük devletleri imkânsızlıkları dış politikada görev alan personel sayısının yetersizliğini de beraberinde getirmiştir. Bu durum küçük devletler açısından üç sonuca yol açmaktadır. Bunlardan birincisi küçük devletlerini uzman kadrolarının sadece yerel düzeyde etkin olmasıdır. Diğer bir husus bu uzmanların büyük devlet uzmanlarına kıyasla tecrübelerinin sınırlıdır. İkincisi büyük devletlerin küresel sistem içerisinde kullandıkları bilgi ağları, operasyonel özellikleri ve ekonomik güçleri, başarılı strateji ve taktik geliştirmelerini sağlamaktadır. Üçüncüsü ise büyük devletlerin gelişmiş ve ekonomik özellikleri ile sahip oldukları istihbarat bilgileri ile küçük devletlerin hareket tarzlarını, dış politikalarını öngörebilme ve yönlendirebilme özellikleridir (Vital, 1967: 22).

Neo-realistlere göre, uluslararası sistemin getirdiği kısıtlamalar siyasi ve bürokratik yapılar gibi arabulucu değişkenler tarafından gerçekleştirilmiş olsa da, yapısal açıklamalar devletin dış davranışını analiz etmede temel başlangıç noktasıdır. Aslında, kaotik uluslararası sistemdeki devletlerin görece statüsü ve devletlerin maddi yetenekleri, dış davranışlarını anlamak için yararlı bir yaklaşım sunar. Sonuç olarak, neo-realizm, uluslararası sistemin klasik realizmde olduğu gibi devlet değil, ana analiz birimi olduğunu öne sürer. 1980'lerde dünya, klasik gerçekçilik için bir meydan okumayı temsil eden çok

uluslu şirketler ve sivil toplum kuruluşları gibi yeni aktörlerin artışına tanık oldu (Waltz, 1979).

Küçük devletler ilgi alanları gereği yerel düzeyde uzman kadrolara sahip olmaları mümkündür ve sınırlı imkanları nedeniyle büyük devletlerin sağladığı istihbarat bilgilerine bağımlıdırlar (Handel, 1990: 42-43). Neo-klasik gerçekçilik, ülkelerin dış politikalarının davranışlarını açıklamasında iç ve dış belirleyicileri birleştirdi. Maddi devletin yeteneklerinin, uluslararası sistemin hiyerarşisindeki statüsünü belirlediğini savunuyor. Ancak, uluslararası sistemin baskılarının, dolaylı olarak devletin dış politikasını, bu tür baskıların iç faktörlerle bağlantılı ara değişkenler aracılığıyla ortaya konulacağı ve ele alınacağı karmaşık bir süreç yoluyla etkilediğini görmektedir (Rose, 1998). Neoklasik gerçekçiliğin savunucularının bu ayrımın keskinliğini azaltırken, uluslararası kodun büyük uluslararası aktörlerin dış davranışlarının doğasını belirlediği gerekçesiyle klasik gerçekçilik ve neo-klasik gerçekçilik taraftarları arasında zor bir ayrılıktır. Onlara göre iç belirleyiciler, dışsal belirleyiciler yanında dış davranışı anlamayı da etkiler (Fearovy, 1998).

1.4.3. Liberalizm Yaklaşımı

Liberalizme göre, demokratik değerlerin, karşılıklı bağımlılığın ve uluslararası kurumların yayılması barış ve güvenliği sağlayabilir. Liberal değerler, barışı sağlamaya çalışan ve uluslararası çatışmaları reddeden demokratik devletler yaratır. Aslında, uluslararası ilişkilerin temelini çatışma değil, işbirliği ve barış değerleri oluşturmaktadır. Liberalizm, iktidar için uluslararası siyasette çatışmaların hüküm sürdüğünü savunan realistlerin mantığını reddediyor çünkü iktidarı arayan insan doğasının uluslararası çatışmaların ana nedeni olduğunu (Moravscik, 1997), bu nedenle, bir devletin dış siyaseti, liberalizme uygun olarak, iç sosyal aktörlerin çıkarları tarafından belirlenen bir dizi dış hedefdir. Liberalizm, iç çevreden başlayan yükselen analiz yaklaşımını benimser. Liberalizme göre, devletin performansı uluslararası sistemdeki statüsünü belirler. Realizmin aksine uluslararası sistemden başlayan azalan analiz yaklaşımını benimsemiştir (Rittberger, 2004).

Soğuk Savaş'ın sona ermesinden sonra uluslararası siyasetin gelişmesinin bir sonucu olarak neo-liberalizm 1984'te " Hegemonya Sonrası: Küresel Politik Ekonomide İşbirliği ve Rekabet " kitabının yazarı Robert Keohane ve Joseph Nye tarafından ortaya çıktı.

1990'da yumuşak güç, 2003'te akıllı güç ve sanal güç gibi gerçekçilik terimlerinden farklı yeni terimlerin yaratıcısı. Bu terimler, uluslararası ilişkilerde kültürel boyutların ortaya çıkması nedeniyle realizmin ve onun teorik gelişmelerinin ve klasik liberalizmin onları yorumlayamadığı yeni fenomenlerin ortaya çıkmasının bir sonucu olarak ortaya çıktı ve bu da alanında devrimin ortaya çıkmasına neden olmuştur (Nye, 2004). Liberal düşünce küçük devletleri büyük potansiyele sahip aktörler olarak görür. Etki eksikliği, yalnızca işbirliği eksikliğinin veya toplu eylem sorunlarının kanıtıdır. Uluslararası kurumlar işbirliğinin fiyatını düşürebilir, bilgi paylaşımını kolaylaştırabilir ve ilişki kurma için bir alan sağlayabilir (Thorhallsson, 2017). Akıllı güç, uluslararası aktörün, kullanım amaçlarının ve devletin araç ve yeteneklerinin tanınması şartıyla, dış politika hedeflerine ulaşmak için iki sert ve yumuşak gücün unsurlarını harmanlama yeteneğidir. Ayrıca devletin güçlü ve zayıf yönleri belirlenmelidir (Nye, 2011).

Liberalizm, devletlerin ticaret mübadelesi ve demokratik ve ahlaki yakınlaşma yoluyla çatışmadan değil barışa ulaşmaya çalıştıkları ideal dünyayla ilgilendiği için eleştirildi. Bu, demokrasi, kurumsallık ve siyasi ve ekonomik istikrar ile karakterize edilen bazı Batı ülkelerinde doğru olabilir. Bununla birlikte, çoğunlukla küçük devletler olan üçüncü dünya ülkelerinin otoriter rejimleri var. Buna ek olarak, uluslararası güçler kendi iç işlerine müdahale eder ve doğal kaynakları üzerinde denetim kurmaya çalışır. İki küçük ve büyük devlet arasındaki farklı servet dağılımının bir sonucu olarak güç dengesizliği de vardır (Fearon, 1998).

1.4.4. Yapılandırmacı Yaklaşım

Yapılandırmacı, fikirler, değerler, kimlikler, inançlar ve algılar gibi yeni kavramlar ekledi. Bu kavramlar, sürekli etkileşim inşasına (uluslararası sistem) ve aktörlere, sadece devlet aktörlerine değil, aynı zamanda uluslararası kuruluşlar ve sivil toplum kuruluşları gibi devlet dışı aktörlere de dayalı olarak uluslararası sistemdeki aktörlerin davranışlarının motivasyonlarını şekillendirmektedir. Yapılandırmacılık, ana aktör olan devletin rolünü ihmal etmedi. Aynı zamanda, ilginin rolünü de ihmal etmedi (Giddens, 2011). Bununla birlikte, yapılandırmacılık, bu bileşenler, fikirler ve kimlikler arasındaki etkileşimin önemine ve fikirlerin ilgiyi nasıl belirlediğine odaklandı. Yapısal bakış açısına göre faiz sosyal bir bileşendir. Yapılandırmacılar, kimlik ve ilginin birbiriyle yakından bağlantılı olduğuna inanırlar (Onuf ve diğerleri , 1998). Bu nedenle

yapılandırmacılık, uluslararası ilişkileri sosyal açıdan inceleyen bir teoridir. Bu teori iki faktöre dayanmaktadır: inşaat ve aktör. İnşaat, ortak kimlikler, değerler, fikirler, algılar ve siyasi liderin tercihleridir. Aktör, birbirleriyle ve sosyal yapılarla etkileşim halinde olan ve birbirini etkileyen birimlerdir. Daha sonra yapılandırmacılık, uluslararası sistemdeki kaosun insan gerçekliğinin değişmez gerçeği olduğu gerçeğine dayanarak gerçekçiliğin argümanlarını reddeder. Ancak yapılandırmacılık, gerçeklerin değerler, kimlikler ve pratiklerle etkileşime girerek toplumsal bir temelde inşa edildiğini görür. Sonuç olarak yapılandırmacılık, uluslararası sistemin kaosunun devletlerin dış davranışları üzerindeki etkisini reddeder. Devletlerin dış siyasetini kendi sosyal bağlamı çerçevesinde yorumlama eğilimindeydi. Böylece kimlik, o siyasetin temel belirleyicisi olur. Sosyal olarak yapılandırılmış bir politik dünyada yapılandırmacılık, aktörün kendini ve ötekini tanımlamasına, tercihlerini ve ilgilerini belirlemesine yardımcı olur (Galal, 2020).

Siyasi liderliğin fikirleri ve algıları bir yandan dış politikanın temel iç belirleyicileridir ve diğer yandan karar vericinin kendi devletinin ve dış politikasının çıkarlarını anlaması açısından önemlidir. Yapılandırmacılar iki tür fikre odaklanırlar. Birincisi, egemen seçkinlerin devletin en iyi sisteminin şekline ilişkin fikirleri: bu tür fikirler, siyasi liderin devletin dış politika ve tutumlarını oluşturmasına, olası zorlukları ve tehditleri belirlemesine, hedefe ulaşmak için mekanizmalar ve araçlar sunmasına yardımcı olur, devletin çıkarları ve ulusal güvenliği ve müttefikleri ve düşmanları tespit etmektir (Mingest, 2011).

İkincisi, elitlerin devletin amacına ilişkin fikirleri: Siyasi lider, devletin ulaşmak istediği amacı belirler. Örneğin, devlet etkili bir bölgesel aktör, aktif uluslararası aktör, tarafsız bölgesel veya uluslararası arabulucu veya bölgesel veya uluslararası güçlerle müttefik olabilir (Mingest, 2011). Yapılandırmacılara göre devletler, devletlerin kimlikleri ve çıkarları değiştiğinde davranış da değişebilir. Bu, küçük devletlerin zorunlu olarak pratik olanı yapmadıkları, ancak aynı zamanda düşünsel hedeflerin peşinden gidebilecekleri anlamına gelir. Neumann ve de Carvalho (2007) küçük devletlerin öncelikle statü istediğini ve küçük güçlerin yerleşik büyük güçlerin yapmadığı ölçüde statü güvensizliğinden muzdarip olduğunu, bu durumun statü oyununu kendileri için daha da önemli hale getirdiğini belirtti (De Carvalho ve diğ. 2015).

Küçük devletlerin yönetici elitinin gelişmekte olan dünyadaki etkisi, gelişmiş ülkelerden daha büyüktür. Gelişmekte olan ülkelerin hükümetleri, insanlar üzerinde tam güce ve kontrole sahip tek bir siyasi partinin olduğu dünyadaki en totaliter rejimlerden biri olarak tanımlanıyor. Egemen seçkinlerin fikirleri bölünür ve uyumsuz olursa, bu fikirlerin etkisi azalacaktır. Ayrıca, fikirlerin ve algıların etkisi, diğer ülkelerdeki muadillerinin iktidarı ele geçirmesi için karar vericilerin desteklenmesinde belirgindir. Bu destek politik, ekonomik ve diplomatik biçimler alabilir. Uzun süre mevcut rejimi sürdürür (Mingest, 2011).

1.5. Küçük Devletlerin Dış Politika Özellikleri

1.5.1. Büyük Devletlere Bağılıkları

Küçük devletler büyük güçleri izlemeye veya onlarla ilişki kurmak zorunluluğu hissederler. Mevcut bir uluslararası sistem olarak güvenliklerini ve hayatta kalmalarını sağlamak için büyük güçlere başvurmayı ya da İsrail ile ABD arasındaki özel ilişkiler gibi büyük güçlerle özel ilişkiler kurmayı tercih ederler. Bu ilişkiler, İsrail'in ABD'nin Ortadoğu'da İsrail'in niteliksel üstünlüğünü korumaya, İsrail'in güvenliğini ve hayatta kalmasını korumaya ve bir Filistin devletinin kurulmasını engellemeye çalıştığı hedeflerine ulaşmasını sağlamıştır (Abo Lila, 2017) .

Küçük devletler, çok çeşitli güvenlik politikaları izlerler. Tarafsız kalabilir ya da ittifaklara, çoğunluğa ya da dengeye oynayabilirler (Cooley, 2005; Donnelly, 2006; Weber, 2000). Alesina ve Spolaore, (1997) büyük bir devlet olmanın faydalarının ekonomik olarak daha az savunmasız, askeri açıdan daha güçlü, daha ucuz kamu malları, daha fazla idari güç ve daha fazla diplomatik güç olduğunu belirtmişlerdir. Küçük ülkeler askeri ittifaklara girebilir. Devletlerin bu alanlarda geliştirmeye çalıştıkları eksikliklerinin üstesinden gelmek için devlet dış politikasını ona göre şekillendirir.

Küçük devletlerin büyük devletlerle birliktelikleri ve uluslararası veya bölgesel organizasyonlara katılarak politik, ekonomik ve toplumsal kırılganlıklarını hafiflettikleri bir ittifak ilişkisi kurmaktadır (Bailes, Thayer ve Thorhallsson, 2016; Thorhallsson, 2011). Bunun nedeni, küçük devletlerin daha büyük birimlerden diplomatik, askeri ve idari yardıma ihtiyaç duymasındır; hem ekonomik olarak bütünleşmek hem de kriz zamanlarında ekonomik yardım almak için; küçük bir nüfusun kendi başına

sağlayamayacağı yeniliklere, kültüre ve fikirlere erişim sağlamanın yanı sıra bu malları elde etmek için küçük devletler, büyük devletlerden çok daha fazla egemenliğe teslim olmaya isteklidirler. Bunun nedeni, küçük devletlerdeki hayatta kalma ve refah beklentilerinin bu mallara erişimle yakından bağlantılı olmasıdır (Bailes ve diğerleri, 2016).

Alesina ve Spolaore, (1997) küçük devletler barışçıl bir dünyada daha kolay hayatta kalabilir ve istikrarını koruyabilir. Serbest ticaret ve uluslararası ekonomik entegrasyon da büyük bir rol oynar. Küçük devletler, bağımlı oldukları pazarlara erişim kazanırlar, çok daha fazla serbest ticaret ve ekonomik entegrasyon - daha fazla eyalete götürür. Siyasi ve ekonomik politikaları koordine edecek uluslararası kurumların varlığı, daha kapsamlı uluslararası hukukun ve daha iyi tanımlanmış mülkiyet haklarının korunmasını sağlar.

Küçük ve orta güçler, büyük güçler oluşturmada rol oynarlar ve daha büyükler, büyüklüklerini kabul ettirmek için büyük olmayan güçlere bağlıdır. Uluslararası statü arayışı, özellikle küresel siyasete entegre olmuş küçük devletlerle, iç meşruiyetten ayrılamaz. Daha küçük devletlerin statü amacı, genellikle benzer durumların bir veya daha fazla akran grubunda yer almaktır. Ayrıca büyük güçlerin yararlı müttefikler, sistem bakımına katkıda bulunanlar veya tarafsız hakemler olarak tanınmasını isteyebilirler. Daha küçük devletler, daha büyük güçleri maddi olarak eşleştirmeye çalışarak statü peşinde koşmazlar. Ancak bir dereceye kadar öykünme işe yarayabilir. Devletler, Birleşmiş Milletler'de büyük bir bağışçı olabilir ve küçük devletlerden oluşan akran grupları arasında rekabetçi statü verebilirken, aynı zamanda sistem bakımı için büyük güçleri de kabul edebilirler. Küçük devletler orta güç kulübüne erişim sağlayabilirler çünkü bu üyelik kriterleri gevşek olan bir kategori, ancak büyük güç kulübüne erişim mümkün değil. Küçük devletler, uluslararası düzeni korumak için genişletilmiş sorumluluklar üstlenerek orta güç kademesine kolektif bir hareketlilik stratejisi seçebilirler (Wohlforth ve diğ. 2018).

Lake'e (2009: 9) göre, küçük devletler, düzen elde etmenin bir yolu olarak kendilerini bir hiyerarşi ilişkisi içinde düzen ararlar:

- (i) Güvenliği ve toprak bütünlüğünü geliştirmek;
- (ii) Yurtiçi ve yurtdışındaki mülkiyet haklarını net bir şekilde tanımlamak ve korumak (belirsizliği, anlaşmazlıkları ve ticaret ve diplomasiyi işlem maliyetlerini azaltır);

(iii) Davranış standartlarını belirlemek ve uygulamak.

1.5.2. Siyasi Özellikleri

Dünyadaki gelişmekte olan küçük devletlerin çoğu, batı sömürge döneminin bir ürünüdür. İç ve dış siyasi karar alma sürecinde kurumsallıktan yoksundurlar. Otoriter siyasi rejimler tarafından yönetilirler ve tüm siyasi güç kaynaklarını tekeline alan tek bir parti tarafından kontrol edilirler. Ayrıca siyasi katılım, çok partili sistem ve halk kontrolünden yoksundurlar. Buna ek olarak, yolsuzluk, şiddet, istikrarsızlık, siyasi gerilim ve ekonomik durgunluk yaygın fenomenlerdir (Galal, 2020). Küçük güçler, yerleşik büyük güçlerin sahip olmadığı bir dereceye kadar statü güvensizliğine sahiptir, bu nedenle statü oyununu onlar için daha da önemli hale getirir. Daha küçük güçlerin statü arayışını daha büyük güçlerden ayırmak önemlidir. Daha küçük devletler sınırlı güç kaynaklarına sahiptir ve statüyü hedeflemek olası tek seçenek olabilir. Küçük devletin kimliği, büyük güçlerle ilişkili olarak oluşturulur ve bu nedenle başlangıçta hiyerarşiktir.

Siyasi liderlerin kişiliği, devletin uluslararası sisteme ilişkin vizyonunun ve algısının belirlenmesinde, şekillendirilmesinde davranışlarını ve dış hareketlerini belirlemede önemli bir rol oynar. Bu nedenle, algı unsuru, gelişmekte olan ülkelerdeki demokratik olmayan rejimlerin siyasi liderin dış politika önceliklerini belirlemede siyasi liderin rolünü sınırlayan kurumsal demokratik sistemlere kıyasla liderler küçük devletlerin dış politikasını belirlemede merkezi bir rol oynar (Galal, 2020).

Siyasi değerler, diğer uluslararası birimlere yönelik dış politikalarını formüle ederken veya uluslararası sisteme bakarken karar vericilerin tespitinde, formülasyonunda, vizyonunda ve algısında büyük yer tutar. Bununla birlikte, bazıları bunu gerçekçi olmayan bir öneri olarak görebilir çünkü değerler, gerçekçi vizyona aykırı, maddi olmayan ve normatif bir değişkendir. Gerçekçilik genellikle yalnızca somut maddi gerçeklerle ilgilenen maddi bir okul olarak görülür (Galal, 2020).

1.5.3. Güvenlik Kaygıları

Küçük devletler, daha çok hayatta kalmaya odaklandıkları için uluslararası sistemdeki değişikliklere karşı genellikle daha savunmasızdır. Küçük devletler için sömürülmenin maliyeti çok daha yüksektir ve dış politika hatalarının etkileri çok daha büyüktür, çünkü daha büyük devletlerin daha çok zamanı ve hata payı vardır. Yani bazı açılardan küçük

devletlerdeki devlet adamları dış kısıtlamaları daha yakından izlemek zorunda kalırlar. Bu mantığı kullanarak, Uluslararası İlişkiler teorisyenleri, küçük devletlerin dış politikasının iç politikalarından çok uluslararası sistemden etkilendiğine inanma eğilimindedir (Elman, 1995).

Küçük devletlerde ekonomiler ve genel nüfus büyüklüğü nedeniyle küçük devletlerin doğal olarak büyük devletlerden daha savunmasız olduğunu kabul edilmektedir (Bailes ve diğ., 2016). Buna karşılık, iç politika, büyük güç dış politikasının açıklamasında zorunlu olarak daha büyük bir rol oynayacaktır. Genel olarak konuşursak, büyük güçler küçük devletlere kıyasla daha düşük düzeyde bir dış tehditle karşı karşıyadır ve dolayısıyla daha fazla eylem seçeneğine sahiptir. Bu artan seçim yelpazesi, dış politika oluşumunu iç siyasi etkilere karşı daha duyarlı hale getirme eğiliminde olacaktır. Sonuç olarak, büyük güç dış politikasını açıklarken birim düzeyindeki değişkenler göz ardı edilemez (Elman, 1995).

Küçük güçler riskten kaçınır. Uluslararası siyasetteki fırsatlardan daha fazla tehlike görüyorlar, bu da onları hem sistemi sürdürme görevlerinden kaçınmaya hem de bu tür çabalara simgesel katılım için bir tutku sergilemelerine yol açıyor. Laidi (2010), riskten kaçınma gücünü 'belirsizliklerini ve kontrol edilemeyen etkilerini azaltma iradesi açısından belirli bir tanımlanmış riskin siyasi durumlarını tanımlayan ve bunlara yanıt veren uluslararası bir aktör olarak tanımlar (Laidi, 2010). Büyük güçler dış stratejilerini kendi iç koşullarına uyarlarken, küçük devletler uluslararası güvenlik ve ekonomik rekabetin belirsizliklerine daha fazla maruz kalıyorlar (Elman, 1995).

1.5.4. Zayıf Ekonomi

Küçük devletlerin ekonomik yönden büyük devletlere kıyasla daha zayıf oldukları kabul edilir. Küçük devletlerin oluşturdukları ittifaklar, sadece ittifakın gerekli olduğu uluslararası nedenleri değil, aynı zamanda iç nedenleri de yansıtıyor. Küçük devletler daha büyük devletlerle ittifaklardan faydalanabilir ve büyük devletlere göre daha büyük nispi kazançlar elde edebilir (Thorhallsson, 2016). Ekonomik özellikler küçük devletler için çok önemlidir, ekonomik yardım, ortak bir pazara erişim ve hatta diğer faktörlerin yanı sıra faydalı krediler anlamına gelir ve bir kuruluştan veya başka bir devletten olabilir. Aslında, "küçük iç pazarlar ve yoğun üretim, küçük devletleri uluslararası ticarete büyük ölçüde bağımlı kılar.

Toplumsal sığınak, kimlik ve başkaları tarafından tanınmakla ilgilidir. Ne yazık ki, küçük devletler, insanların, malların ve fikirlerin serbest akışı olmadan kültürel, eğitimsel ve teknolojik durgunluk riskiyle karşı karşıyadır. Bu nedenle, küçük devletlerin durgunluğu önlemek için başkalarına güvenmesi hem önemli hem de gereklidir.

1.5.5. Uluslararası Sistem

Çok taraflı kurumsallaşmış bir ortam, küçük devletlerden stratejik olarak faydalanabilir (Panke, 2012). Küçük devletler ekonomik, idari ve askeri zayıflıklar nedeniyle BM Güvenlik Konseyi'nde (UNSC) dezavantajlı durumda. Bu zayıflıklar küçük bölgeler, küçük ekonomiler ve küçük nüfusla ilgilidir (Thorhallsson, 2017).

Küçük güçler, uluslararası kurumların birincil yararlanıcılarıdır ve zorunlu olarak hukuk severlerdir. Küçük bir güç, genellikle dış politika yürütmenin maliyetlerini en aza indirmeye çalışacak ve diğer aktörlerle uyumlu çabalara girişerek politikalarının arkasındaki ağırlığı artıracaktır. Genel olarak bu, uluslararası kuruluşlara yüksek derecede katılım ve desteğe yol açar ve bu da "ahlaki" veya "normatif" politika pozisyonlarını benimseme eğilimine yol açar. Büyük güçleri dizginlemek ve kendi konumlarını güçlendirmek için resmi kurallar aktif olarak teşvik edilir (Toje, 2010). uluslararası kuruluşlardaki anlaşma reformları gibi, özellikle devletlerin büyüklüğü). Bu nedenle küçük devletler, büyük devletlere kıyasla ortak bir dizi diplomasi sorunuyla karşı karşıyadır (Steinsson ve Thorhallsson, 2017).

Bir devlet kendini savunacak kaynaklara sahip olmadığında, bu, örneğin askeri ve diplomatik güç gibi sert güçten yoksun olduğu anlamına gelir, bu da zayıf idari kapasite anlamına gelir. Bu nedenle, küçük devletlerin "uluslararası sistemin normları ve kuralları ile korunmaları" esastır (Rokkan, 1983). Küçük güçlerin stratejik davranışı, bağımlılıkla karakterize edilir. Küçük bir güç, güvenliği yalnızca kendi yeteneklerine dayanarak elde edemeyeceğini kabul eder. Uluslararası sistemi tek başlarına etkileyemezler, ancak bazı uyumlu çabalarla sistemin çalışma şeklini etkileyebilirler. Küçük bir güç, büyük bir gücün siyasi ve askeri kaynakları dizisinde vazgeçilebilir ve belirleyici olmayan bir rol oynar. Bu nedenle küçük güçler, katı bir tarafsızlık veya ittifak politikasına yönelirler. "Uluslararası sistemde büyük bir gücün konumunu sürdürmek için kritik olan jeopolitik bölgelerde bulunanlar [eğilim] ittifakı tercih etme eğilimindedirler". Bir ittifakta, küçük güçler ittifak liderini yakından takip etme, ellerinden geleni yapabilecekleri desteği verme

ve ona düşmanlık etmekten kaçınma eğilimindedir. Düşük ceza olasılığıyla bölgesel hegemonya altındadır (Toje, 2010).

Küçük devletler bazı koşullar altında orantısız bir şekilde büyük bir etkiye sahip olabilir. Diana Panke'ye (2012) göre, "Küçük devletler, her devletin bir oy hakkı olduğu veya kararların alındığı bağlamlarda çoğunluğa dayalı karar verme kurallarına sahip kurumsallaşmış bir arenada müzakereler yapılırsa, ağırlıklarının üzerinde etki edebilirler. Müzakerelerde seçici davranıyorlarsa ve kapasitelerini en önemli konulara yoğunlaştırıyorlarsa, toplantılara başkanlık etmek ve gündem belirleme gibi kurumsal fırsat yapılarını kullanırlarsa, fikir kaynaklarını en üst düzeye çıkarmak için kapasite geliştirme faaliyetlerinde bulunurlar ve ikna stratejilerini erken dönemden itibaren bireysel veya toplu olarak uygulayabilirler (Panke, 2012).

Askeri yetenekler açısından, gücünü küresel ölçekte gösterme imkanına sahip değildir. Sınırlı kaynakları, konumları ve uluslararası sistemin kendisi tarafından net öncelikler belirlemeye çalışırlar. Bu amaçla, mevcut riskleri sıralarlar. En ciddi olanları önceliklendirirler. David Vital'e göre, küçük güç politikalarının 'güçteki olumsuz bir tutarsızlığı azaltarak, manevra ve seçim alanını genişleterek ve stres zamanlarında devletin güvenebileceği toplam kaynakları artırarak' dış çevreyi değiştirmeyi amaçladığını öne sürüyor (Vital, 1967). Bu nedenle, küçük güçler statüko odaklıdır. Düzenin kendisini revize etmeye çalışmak yerine yerleşik düzen içinde çalışırlar (Toje, 2010). Fox, (1959) küçük devletlerin kısıtlı kaynaklarının dış politikalarına nasıl etki ettiği hususunda araştırmalarda bulunmuştur. Fox, bu maksatla Türkiye, İspanya, İsveç, Norveç ve Finlandiya'yı ele almış, bu devletlerin savaş esnasında tarafsız kalmayı nasıl başardıklarını ve yüz yüze geldikleri kısıtlamaları incelemiştir (Fox, 1959).

Sonuç olarak, küçük devletlerin kendileri için çok az önemli olan konuları etkilemede başarısızlıkları bir zayıflık işareti değildir. Bu durum daha ziyade rasyonel ilgisizlik olarak düşünülmelidir. Bu, küçük devletlerin AB müzakerelerinde büyük devletlere kıyasla neden daha olumlu pazarlık sonuçlarına sahip görüldüğüne dair olası bir açıklama olabilir (Brown, 2013; Arregui & Thomson, 2009: 670-671) Küçük devletler, tüm kaynaklarını büyük menfaatleri olan birkaç meseleye yönlendirir ve diğerlerini kenara bırakabilirler (Steinsson ve Thorhallsson, 2017).

Uluslararası kuruluşlar, toplu eylem sorunlarını hafifletmek suretiyle, devletler arasındaki işbirliğini kolaylaştırır ve uluslararası sistemdeki rekabeti ve çatışmayı azaltır. Küçük devletler, son derece kurumsallaşmış, işbirliğine dayalı ve barışçıl bir uluslararası sistemden en iyi şekilde yararlanmaya hazırdır. Uluslararası kuruluşlar, neyin yanlış sayılacağına dair net standartlar belirler ve gerekli cezanın yanı sıra devletin bu kurallara uymasını izlerler. Dahası, uluslararası rejimler, görüş alışverişinde bulunmak ve karar vermek için aktörleri tek bir foruma getirerek diplomasinin işlem maliyetlerini düşürmektedir (Steinsson ve Thorhallsson, 2017).

1.6. Küçük Devletlerin Gücü

Küçük devletlerin gücü, özel-işsel , "türevsel" ve kolektif olarak kategorize edilebilir. Bu üç tür güçten biri aracılığıyla küçük devletler ihtiyaçlarını ve çıkarlarını en iyi şekilde arayabilirler. Orta veya büyük güçler bu tür iktidarlardan mahrum değildir, sadece küçük devletlerin sınırlamaları onları onlara daha fazla güvenmeye zorlar. Küçük devletlerin farklı hedefleri ve farklı temelleri vardır, yani fikirsel, maddi ve ilişkisel temeller. Bazılar, bir devletin sahip olduğu ve bir başkasının davranışını etkilemek için yararlanabileceği kaynaklardır. Küçük devletlerin üstlerindeki bu çeşitlilik, çeşitli güç araçlarına yol açar. Bu bağlamdaki araçlar, bir devletin temelini kullanma yollarıdır. Üç iktidar kategorisinin hepsinin farklı temelleri ve dolayısıyla farklı araçları vardır, en iyi şekilde küçük devletlerin özellikleri ve eylemleri olarak anlaşılır (Long, 2017). Küçük devletler esnek, özerk ve gayri resmi diplomatik kuvvetlerinden yararlanabilir. Daha büyük güçlerin aksine bürokrasileri hızlı kararlar alabilirler. Yetkililer birbirlerini (en düşük ve en yüksek rütbeli görevliler bile) tanımaya ve gayri resmi toplantılar yoluyla ortak kararlar alma eğiliminde olduklarından, karar verme genellikle gayri resmi olarak gerçekleşir. Pek çok konuda, küçük devlet diplomatları kendi ulusal hükümetlerinden ayrı hareket etme özerkliğine sahiptir. Bununla birlikte, en önemli konulara atıfta bulunulduğunda, karar verme, yazılı talimatlar ve kapsamlı toplantılarla daha resmi bir şekilde gerçekleşir. Bununla birlikte, bu kararların hala nispeten hızlı bir şekilde oluştukları bir ortamda gerçekleştiğini belirtmek önemlidir. Küçük devlet diplomatlarının diplomatik ilişkilerinde çok şey var. Çok çeşitli kararlar alırlar ve çok sayıda memur ve hatta büyük eyaletlerdeki bakanlıklar arasında dağıtılma eğiliminde olan birçok görevi yerine getirirler. Pek çok durumda, küçük eyaletlerden diplomatlar bu nedenle daha otoriter ve

güvenilir bir şekilde konuşabilirler çünkü kendi kararlarını verme özerkliğine sahiptirler (Thorhallsson, 2000).

1.6.1. Özel-İçsel Güç

Küçük devletler, genellikle kabiliyeti belirleyen faktörlerin çoğundan yoksundur. Ancak bazıları belirli bir içsel güce sahip olabilir. Özel-içsel kaynaklar, küçük devletlerin gücünün temeli olarak hizmet edebilir, ancak kaynaklar yalnızca devletlerin eylemleri yoluyla önem kazanacaktır. Örneğin, küçük devletler stratejik konumlarına veya maddi varlıklarına güvenebilirler. Kimlik, iktidarın kullanılması için potansiyel bir temel de olabilir (Long, 2017).

Küçük devletler de kendi imajlarının tarafsız ve barışçıl olarak algılanmasından, şüphesiz zayıf toplam yapısal güçlerinin bir sonucu olarak yararlanmaktadır. Tarafsızlık ve barışçıl bir imaj, küçük devletlere, diğer devletlerin genellikle yalnızca tarafsız ve tehdit edici olmayan devletlerde emanet edeceği araştırma, araştırma ve arabuluculuk görevlerini verir. Küçük devletler ayrıca çekici kültürleri, takdire şayan değerleri ve başarılı iç düzenlemeleriyle yumuşak güç geliştirebilirler. Yumuşak güç, başkalarının istediğiniz şeyi zorlama yerine çekicilik ve çekicilik yoluyla istemesini sağlama yeteneğidir (Nye, 1990). En önemlisi, küçük devletlerin yumuşak güç geliştirme yetkisi dahilindedir, oysa sert güç konusunda daha büyük devletlerle asla rekabet edemeyeceklerdir. Dolayısıyla, yumuşak güç hem ekonomik faydalar hem de diplomatik güç sağlar (Rose, 2015).

1.6.2. Türev Gücü

Maddi yeteneklerden yoksun küçük devletler, daha büyük devletleri çıkarlarını artıracak ve böylece güç elde edecek eylemlerde bulunmaya ikna etmeye çalışabilir. Bu iktidar kategorisinde temel, büyük güç ile küçük devlet arasındaki ilişkidir. Bu gücün araçları, küçük devletlerin hedeflerine ve daha büyük devletle olan ilişkisinin türüne bağlı olacaktır. Örneğin dostane bir ilişkide, politika söylemlerine erişim olasılığı olabilir (Long, 2017). Küçük devletlerin, kendileri için en önemli konularda bile yeterli uzmanlık geliştiremeyecek ve bu konulara kaynak ayıramayacak kadar küçük veya fakir olduğunu belirtmek önemlidir. Küçük devletlerin dezavantajlarını telafi etmek için, küçük devletlerin, tercihlerini paylaştıkları, diğer küçük devletlerle koalisyonlar kurdukları veya uluslararası kuruluşların teknokratik organlarıyla bağlarını geliştirdikleri niş konularda

daha büyük devletlerin uzmanlığına güvendikleri bilinmektedir (Steinsson ve Thorhallsson, 2017).

1.6.3. Kolektif Güç

Kolektif gücün temeli, küçük bir devletin diğer küçük devletlerle olan ilişkisidir. Bu tür bir iktidar, tek konulu gruplamalar, kurumsallık veya bir devletin amacına uygun müttefiklerden yararlanılarak elde edilebilir. Ayrıca, kolektif güç kurumsal veya zorunlu olabilir. Kolektif güç, büyük bir devlete, vaatler veya tehditler yoluyla politikalarını değiştirmesi için küçük devletler tarafından doğrudan baskı yapıldığında zorunludur. Kurumlar küçük devletlere koruma ve ses sağlayabilir. Küçük devletlere kuralları etkileme ve uluslararası alandaki normları genişletme yeteneği sağlayabilir. Uluslararası kuruluşlar, norm geliştirme faaliyetleri açısından özellikle küçük devletler için yararlıdır (Long, 2017).

2. BÖLÜM: ERMENİSTAN'IN DIŞ POLİTİKASI

Bu bölümde Ermenistan dış politikasına ilişkin bilgilere yer verilmiştir.

2.1. Ermenistan Cumhuriyeti

2.1.1. Bağımsızlık Süreci

Ermenistan SSCB. dağıldıktan sonra 23 Ağustos 1991'de bağımsızlığına kavuşmuştur (Tüysüzoğlu, 2014). Yönetim şeklini parlamenter demokratik cumhuriyet olarak belirlemiştir. 2018 yılına kadar yarı başkanlık sistemiyle yönetilmiştir. Daha sonraki süreçte ise Ermenistan cumhurbaşkanları daha çok temsili özellikler taşımaktadır. Hükümetin başı Başbakanıdır. Başbakan, yürütme yetkisiyle donatılmıştır. Tek meclisli parlamento yasama yetkisini kullanır. Oy verme hakkı ise 18 yaşından büyükler için tanınmıştır.

Ermenistan'ın siyasal yapısının merkezîyetçilik ve otorite temeline dayalı olduğu söylenebilir (Tüysüzoğlu, 2014). Ermenistan'ın en yakın siyasi ve ekonomik ilişkisi Rusya iledir. Rusya ile Dostluk Antlaşması imzalamıştır. Ermenistan, Mayıs 1993'te Taşkent'te imzalanan BDT Kolektif Güvenlik Antlaşması'nın 6 üyesinden biridir. Ermenistan'ın 2018 yılı nüfusu 3 milyondan biraz fazladır. 29,743 km² yüzölçümüne sahiptir. Avrasya Ekonomik Birliği üyesi olan ülkeler arasında en küçük olandır (Dünya Bankası, 2017e).

Ermenistan, Birleşmiş Milletler, Avrupa Konseyi, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT), Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT), NATO'nun Barış için Ortaklık, Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütü (CSTO), Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü (KEİ), Avrupa-Atlantik Ortaklık Konseyi, Uluslararası Para Fonu, Uluslararası Yeniden Yapılanma ve Kalkınma Bankası üyesidir. Dünya Ticaret Örgütü üyesidir. Ermenistan, Eylül 2008'de bir yıllığına CSTO başkanlığını yeniden üstlendi ve Kasım 2008'de KEİ'nin altı aylık başkanlığını üstlenmiştir. Ermenistan aynı zamanda Arap Birliği (Armenia invited as observer for Arab League". 2017) Amerikan Devletleri Örgütü, Pasifik İttifakı, Bağlantısızlar Hareketi'nin gözlemci üyesidir ve Şanghay İşbirliği Örgütü ile diyalog ortağıdır. Ermenistan, Fransa ile olan tarihsel bağlarının bir sonucu olarak 2018 yılında iki yılda bir düzenlenen Frankofoni zirvesine ev sahipliği yapmak üzere seçilmiştir

(Leblanc, 2018). Dünyanın bir çok ülkesi ile yakın ilişkileri olduğu görülmektedir. Avrasya Ekonomik Birliği bunlardan biridir.

2.1.2. Ermenistan'ın Jeopolitik Konumu

Ermenistan Avrasya'da bulunur. Güney Kafkasya bölgesindedir. Denize kıyısı yoktur. Türkiye'nin kuzeyinde, Gürcistan'ın doğusunda, Azerbaycan'ın batısında sınırlarının vardır (Oxford, 2003). Ermenistan'ın bulunmuş olduğu Batı Asya bölgesi, Azerbaycan ve Gürcistan'la ile birlikte önemi gitgide fark edilmektedir. Ermenistan, Karadeniz ve Hazar Denizi arasında köprü görevi görürken, Türkiye Rusya İran gibi güçlü ülkeler arasında kalmış bir aktördür. Küçük devletin rolü ile kendisine bu stratejiyi belirlemeye çalışmaktadır (Çiftçi, 2020). Başta ABD ve AB olmak üzere diğer büyük küresel güçlerde bölge ile yakından ilgilenmektedirler.

Ermenistan'ın 3 milyonu aşkın nüfusu ile bölgenin önemli ülkelerinden biri olduğu kabul edilmektedir, büyüme oranı ise yaklaşık yüzde 0,2'dir. Ekonomik büyüklük, son yıllarda artma eğiliminde olmuş, ortalama % 5,2 kadar büyümüştür. 2010-2013 yılları arasında ise yüzde 3 kadar küçülme göstermiştir. Ülkenin önemli şehirleri arasında aynı zamanda başkent olan Erivan bulunmaktadır. Erivan, ülke nüfusunun yaklaşık üçte birini barındırmaktadır. Ermenistan'ın nüfus yoğunluğu, km² başına 109 kişi ve Erivan ise km² başına 4.480 kişi ile yine de ülkenin en büyük nüfus yoğunluğuna sahip olan bölgesidir. Ülkenin yüz ölçümü az olması nedeniyle nüfus yoğunluğu en yüksek olan ülkelere biridir. Halkın % 64,1 şehirlerde yaşamaktadır. Kadın nüfusu fazladır (The Economist Pocket World in Figures 2011). Ermenistan'da temel eğitim zorunlu ve ücretsizdir. Okur yazarlık oranı yüksektir. Bu oran %99,4 dür. (Erkek oranı %99,7, kadın oranı %99,2).

Ermenistan denize kapalı bir bölgededir. Bu özelliği nedeniyle ekonomik yönden ticari yönden zayıftır. Ayrıca başta Türkiye olmak üzere komşuları ile sorunlar yaşamaktadır. O açıdan kendisini sınırlandırılmış hissetmektedir. Savunma düşüncesi, nedeniyle başta AB Rusya gibi büyük devletlerin politikalarına uyumlu davranmaya çalışmaktadır. Halkı bir arada tutmak için politikacılar, milliyetçi yaklaşımlar ile etki etmektedir (Laçiner, 2002). Ermenistan'nın diğer bir yönü ise ülke sınırları dışında, yaşayan 7-8 milyonluk Ermeni diasporasının varlığıdır. Ermenistan diasporası aynı milli ülkü içinde hareket etmeye çalışmaktadır. Ermenilerin sosyokültürel yapısını bu düşünce temeli oluşturmaktadır. Kendi bünyesinde etnik azınlık yoktur. Homojen bir yapı olduğu

söylenbilir. Halkın sosyokültürel yapısının ortak bir kültür içerisinde bulunmuş olması ve jeopolitiğinin önemli unsurlarından biridir (Çiftçi, 2020). Bu açıklamalardan anlaşıldığı üzere Ermenistan, jeopolitik konumu itibariyle avantaj ve dezavantajlara sahiptir. Avantajları içerisinde homojen kültürel bir dokuya sahip olması, kendisini destekleyen, diasporanın varlığı ve küresel güçlerin desteklerini alıyor olması sayılabilir. Zayıf özellikleri içerisinde ise en zayıf bir ekonomik pazar payının düşük oluşu, denize sınırının olmaması, komşuları ile sorunlarını bulunması Erkek nüfusunun ve genç nüfusunun azlığı sayılabilir.

2.1.3. Ekonomik Durumu

SSCB döneminde Ermenistan birliğin önemli teknoloji merkezlerinden birisidir. Ancak birliğin dağılmasıyla birlikte Ermenistan'da fabrikalar üretimini durdurmuştur. Ekonomik yönden zorluklar çekmiştir. Doğalgaz ve elektrik kaynakları kesilmiştir. Ermenistan halkın soğuk kış günlerinde ısınmak için ormanlarını ve mobilyalarını yakmak zorunda kalmışlardır (Gaydarova, 2014). Ermenistan'ın bağımsızlığını kazanmasının ardından yeterli destek olması ve kalifiye eleman eksikliği teknik donanım ve profesyonel kişilerin az oluşu gibi nedenlerden dolayı ekonomik yönden sıkıntılar yaşamıştır. Komşuları ile yaşadığı sorunlar nedeniyle enerji hatlarındaki dağılımdan yararlanamamış izole bir konumda kalmıştır. (Tüysüzoğlu, 2014: 4). Ermenistan'ın 90'lı yıllarda dış politikanın belirlenmesine etki eden önemli bir faktör Karabağ sorunudur. Diğer önemli faktör SSCB'nin dağılmasından sonra bu ülkenin düştüğü zor ve içinden çıkılmaz ekonomik durum olmuştur. Henüz 1980 yıllarında Ermenistan ticaret hacmi Azerbaycan ve Gürcistan aracılığıyla ticaret yapmaktaydı. 1989 yılında ortaya çıkan Karabağ sorunu ulaşım yollarını felç duruma getirdiği için meta dolaşımı Gürcistan arazisine yöneltilmiştir. Fakat Ağustos 1992 yılında Abhazya'da askeri operasyonlar sonucunda Rusya ile Ermenistan arasında demiryolu bağlantısı kesilmiştir (Grant, 2009: 138).

Azerbaycan'ın Karabağ bölgesindeki Ermenistan-Azerbaycan çatışması 1989'dan beri Azerbaycan ve Türkiye'nin Ermenistan ile sınırlarını kapatmasına yol açmıştır. Bu engeller, esas olarak Rusya'dan ithal edilen petrol ve gaz kaynaklarına giderek daha fazla bağımlı hale geldiği için Ermenistan ekonomisi üzerinde olumsuz bir etkiye sahip olmuştur (Nichol, 2008: 20). Cumhuriyetin ilk yıllarından bugüne kadar geçen süreçte

Rusya ve İran ile kurduğu ilişkiler AB den aldığı yardımlarla desteklenmiş sınır komşuları Türkiye ve Azerbaycan'ın sınır kapılarını kapatmasından olumsuz etkilenmiştir.

Başlıca ticaret ortakları; Rusya, Avrupa Birliği, Gürcistan, İran, Çin ve Ukrayna'dır. Başlıca ihracat kalemleri; ham petrol, petrol yağları ve gazları, şeker, işlenmemiş alüminyum, gıda, otomotiv, altın, tütün mamulleri, buğday, makine ve aksamıdır (Türkiye Cumhuriyeti Dış İşleri Bakanlığı, 2017a).

Ermenistan, Avrupa Birliği ile ortaklık ve serbest ticaret anlaşması imzalamayı hedeflemiştir. Ancak Avrasya Ekonomik Birliği'ne katılmayı savunanların etkilerini artırmasının sonucunda Ermenistan, Litvanya'nın başkenti Vilnius'ta düzenlenen AB Doğu Ortaklığı Zirvesi'nde ortaklık anlaşmasını imzalamaktan son anda vazgeçmiştir. Ukrayna'nın da aynı anlaşmadan vazgeçmesi nedeniyle ülkede artan protestolar, Cumhurbaşkanının görevden ayrılmasıyla son bulmuştur. Ermenistan, şu süreçte ortada kalmıştır. Halkın bir kısmı Rusya'yı savunurken, ayrı kısmı Avrupa Birliğini istemektedir. Kısa bir süre önce Gallup şirketinin Ermenistan genelinde düzenlediği ankete katılanların yüzde 57'si Avrasya Ekonomik Birliği'ne katılımı savunurken, Avrupa Birliği ile ekonomik entegrasyonu savunanların oranı yüzde 27'de kalmıştır. (Al Jazeera Turk, 2014). Ermenistan'ın Rusya ile bir sınırı yoktur, ancak siyasi ve ekonomik olarak Rusya'ya bağımlı olduğu için Moskova, Ermenistan'ı AEB'ye girmeye zorlamıştır (PanArmenian, 2013).

Güney Kafkasya bölgesinde, Rusya, Ermenistan ekonomisinde Azerbaycan ve Gürcistan ile karşılaştırıldığında en önde gelen rolü üstlenmektedir. Rusya, Ermenistan'daki en büyük ana dış yatırımcıdır ve Ermeni ticaret cirosunun yaklaşık dörtte birini kontrol etmektedir. Ermenistan, gaz arzında kesinti yaşadıktan sonra kalan borçlarını kapatmak için stratejik varlıklarının bir kısmını Rusya'ya devretmiştir. Sonuç olarak, Ermenistan'ın en büyük çimento fabrikası, devletin önceki gaz dağıtımları için 10 milyon dolarlık borcunun ödenmesi için Rus doğal gaz şirketi Itera'ya devredilmiştir (Danielyan, 2003).

Ermenistan ve Rusya arasındaki ekonomik, ticari ilişkileri etkileyen en önemli faktörlerden biri de Ermenistan'ın RF'ya olan borcunu ödemekte zorluk çekmesidir. Öyle ki, bağımsızlığın ilk yıllarında Rusya'nın verdiği borçlar ile varlığını muhafaza eden Ermenistan, artık bir kaç yıl sonra bu borçları ödeyemeyecek duruma gelmiştir. Rusya ise defalarca Ermenistan'ın bu borcu ödemesini talep etmiş ve ülkeye doğalgaz aktarımını

geciktirmiştir. Taraflar arasında uzun süren görüşmelerin ardından Ermenistan Cumhurbaşkanı R.Koçaryan'ın teklifi ile 17 Temmuz 2002 yılında 100 milyon dolar borcun karşılığında ülkenin bazı kurumlarını Rusya'ya vermek konusunda Ermenistan ile Rusya arasında anlaşma imzalanmıştır (Poluçila, 2002).

Rusya, Nisan 2013'te AB ile ikinci bir serbest ticaret ve işbirliği anlaşmasında Ermenistan'a satılan enerjiye son derece yüksek bir fiyat artışı getirmiştir. Daha sonra Ağustos 2013'te Rusya kısmi bir sübvansiyon önermiş ve Ermenistan Cumhurbaşkanı Sarkisyan'ın Eylül 2013'te Moskova'ya yaptığı ziyarette ülkesinin Gümrük Birliği'ne katılma niyetini açıkladığı sırada enerji güvenliği konusunda bir Ermeni-Rusya antlaşması imzalanmıştır (Nichol, 2014: 14). Putin'in Aralık 2013'te Ermenistan'a yaptığı ziyarette, Ermenistan Cumhuriyeti'ne sübvansiyonların verileceği koşullar sonuçlandı. Rusya, önümüzdeki beş yıl içinde Ermenistan Cumhuriyeti'ne tedarik edilecek gazın fiyatını 270 dolardan yaklaşık 189 dolara düşürerek yılda 88.3 milyar metreküp gaza kadar düşürmeye karar vermiştir. Bunun karşılığında Ermenistan, ArmRosGazprom gaz şirketindeki diğer hisselerini Rus dev şirketi Gazprom'a devretmeyi ve Gazprom'a 2043 yılına kadar Ermenistan'da benzersiz ayrıcalıklar vermeyi kabul etmiştir (Gevorgyan, 2014). Dolayısıyla Rusya, Ermenistan'daki ana enerji tedarikçisidir. Rusya'nın önemli bir enerji politikası, Ermenistan'a yüklenen gaz fiyatlarının manipüle edilmesi olmuştur. Rusya 2006 yılında gaz fiyatını yükseltti ve bu, Ermenistan'ın birçok enerji varlığını fiyat artışı için kısmi ödeme olarak Rus şirketlerine devretmeyi kabul etmesine yol açmıştır. Bazı yorumcular, Rusya'nın böylelikle Ermeni enerji arzı üzerinde esas kontrolü elde ettiğini vurgulamıştır (Nichol, 2014: 13).

Tüm bu gerçekler, Ermenistan'ın Rusya Federasyonu'na artan bağımlılığını ve Ermeni ekonomisinin en önemli sektörlerinin artık Rusya tarafından kontrol edildiğini göstermektedir (Grigoryan, 2013). Vladimir Putin, 3 Aralık 2013 tarihinde yaptığı 3. Bölgelerarası Ermenistan-Rusya Konferansı'nda yaptığı konuşmada “Bölgelerarası işbirliğinin ikili ticari ve ekonomik ilişkilerin güçlenmesinde önemli bir faktör haline geldiğini” duyurmuştur. Putin, ikili ticaret hacminin 2012'de % 20'den fazla arttığını ve 1,2 milyar dolara ulaştığını sözlerine ekledi (Panorama, 2013). Bu durumda Rusya'nın Ermenistan'daki birikmiş yatırımını 3 milyar doları aştı ve toplam yabancı yatırımının % 40'ından fazlasını oluşturmuştur (Voice of Russia, 2013).

Ermenistan'ın Rusya'ya artan bağımlılığı hemen her Ermeni kesiminde açıktır; örneğin, daha önce de tartışıldığı gibi, Rusya, Ermeni borçlarını iptal etme karşılığında, Ermenistan'ın hidroelektrik ve nükleer santrallerini satın aldı. Rusya aynı zamanda Ermenistan'ın enerji altyapısının % 80'ine sahip olduğundan, Ermenistan'ın İran gazını bağımsız olarak Avrupa pazarlarına aktarmasını engelliyor. Ayrıca Rusya, Ermeni Tasarruf bankasının % 70'ini ve Ermeni madencilik faaliyetlerinin çoğunu kontrol etmektedir (Nixey, 2012: 5). Ermenistan, Moskova'nın baskısı altında, Gazprom'un Rusya'nın Ermenistan'a doğalgaz ihracatının fiyatını % 50 artırdığını duyurmasıyla kararını vermiştir. Ermenistan hükümeti aslında Moskova ile gaz ithalatının fiyatını %30 düşürmek için pazarlık yapmış, bu da Erivan'ın Moskova'ya bağımlılığını daha da artırmıştır (Tamrazian, 2013).

Ermenistan'ın 2017 yılı ihracatı 2 milyar dolar, ithalatı ise 4 milyar dolardır. Ermenistan yıllar itibariyle dış ticaret dengesi negatif olan ülkeler arasında yer almaktadır. Avrasya Ekonomik Birliği üye ülkelerin Ermenistan'ın dış ticaretindeki payı 2017 itibariyle, ihracatta %27, ithalatta %30'dur. Türkiye ise Ermenistan'ın ihracatında %0,04, ithalatında %6 paya sahiptir (Dünya Ticaret Merkezi, 2018). GSYH'si 11,5 milyar dolardır. İşsizlik oranı %17, enflasyon oranı %2,2'dir (Dünya Bankası, 2017e).

Bir ülkenin gerek dış politikasında gerekse savunmasındaki çeşitlilik ve etkenlik o ülkenin zenginliği ve ekonomik yapısına bağlıdır. Dış ticaret hacmi yüksek ve ticaret ürünleri daha çeşitli olan ülkelerin çevrelerinde bir istikrar şeridi yaratmaya çalıştıkları ve silahlı çatışmalardan, en azından kendi bölgelerinde özenle kaçındıkları bilinen bir gerçektir (Laçiner, 20002: 153) Bu doğrultuda Ermenistan'ın başta ekonomik gereklilikler yüzünden Rusya olmak üzere diğer büyük devletlere bağımlılığı söz konusudur.

2.2. Ermenistan Dış Politikasının Temel Özellikleri

SSCB'nin önemli parçalarından biri Güney Kafkasya bölgesi idi. SSCB, yaklaşık 70 yıldır bölgede egemenliğini sürdürmüştür. Etnik kimliğe dayalı küçük devletler kurulmuş bu devletler bölgede yeni imkanlara kavuşurken aynı zamanda birbirleri içinde tehdit oluşturmuştur. Bölgenin önemli ülkeleri Azerbaycan Ermenistan ve Gürcistan'ın varlıklarını devam ettirme çabası küresel büyük güçler ile işbirliğine gitmelerini gerektirmiştir. Aynı zamanda küresel aktörlerin etki mücadelesi içerisinde yer alan bu

bölgede bu küçük devletler, rekabete girmiştir. Bu ortam, bölgede yeni parametrelerin oluşmasına zemin oluşturmuş, bölgesel ve bölge dışı güçlerin çıkarlarına hizmet eden bir arenaya dönüşmüştür (Jafalyan 2011). Bu süreç içerisinde Ermenistan dış politikası uluslararası sistemden ayrı olarak düşünemez (Kasım, 2009: 1).

Bölgesel aktörler, içerisindeki en önemli çatışma alanı, Ermenistan ile Azerbaycan arasında Karabağ anlaşmazlığı olmuştur. Bu çatışma alanı, Ermenistan'ın dış politika belirleyicilerinden biridir. Anlaşmazlıklar, sınırların kapanmasına, komşular arasında güvenlik tehditleri olarak algılanmasına, Türkiye ile olan ilişkilerde soykırımın öne çıkarılmasına, sınırlı doğal kaynakların kullanılmasına, coğrafi konum itibariyle kara ile çevrili Ermenistan'ın bölge içinde sıkışmasına kendisine yeni ortaklar aramasına, Diaspora'nın daha fazla etkisinde kalmasına dış güçlere bağımlılığının artmasına ve dış politika belirleyicilerinin bu sorunlar temelinde oluşmasına neden olmuştur. Bu koşullar altında Ermenistan “tamamlayıcı dış politika konsepti” adı verilen bir politika uygulamaya koymuştur (Papazian, 2014).

Ermenistan'ın dış politika bakışı aslında çok yönlülüğü hedef almıştır. Ancak Karabağ sorunundan dolayı güvenlik kaygısı taşıması nedeniyle Rusya etkisinde kalmıştır. Türkiye ve Azerbaycan ile olan ilişkilerdeki durum ve Gürcistan'ın da Ermenistan'a kuşkuyla bakması İran'ın Ermenistan açısından hem ekonomik hem de politik bakımdan önemini artırmıştır. İran'ın Dağlık Karabağ sorununda arabulucu rolü oynama çabası devam eden Ermeni işgali nedeniyle başarısız olmuş Şuşa'nın işgalinden sonra İran Dışişleri Bakan Yardımcısı Dağlık Karabağ'ın Azerbaycan'ın bir parçası olduğunu ve sınırlarda değişiklik yapılmasına karşı olduğunu açıklamıştır. Ter-Petrosyan ABD ile ilişkileri bu ülkedeki diaspora kuruluşlarının aleyhindeki çalışmalarına rağmen iyi tutmaya çalışmıştır (Kasım, 2009: 47).

Ermenistan'ın BDT'deki üyeliği, Rusya ile olan askeri ve güvenlik işbirliği, ABD'yle olan işbirliği ve NATO'yla olan kapsamlı ilişkileri vardır. Ayrıca Ermenistan İran ile enerji, ulaşım ve ticaret alanlarında ortak çalışmalar yürütmektedir. Ancak Ermenistan'ın gerek İran ile gerekse aynı anda hem Batı hem Rusya ile sağlıklı ilişkiler kurma çabası, yani tamamlayıcı dış politika uygulaması kendi içinde çelişkiler barındırmaktadır. Bir tarafta ekonomik yönden ve güvenlik açısından bağımlı olduğu, Rusya ile sıkı ilişkiler kurmakta, diğer yandan küresel güçler olan Avrupa Birliği ve ABD ile uygun politika

üretmektir. Ermenistan NATO üyeliğini amaçlamadığını bildirmesine rağmen, NATO ile yakın bir işbirliği geliştirmiş ve bu işbirliği Ermenistan'ı komşularıyla karşı karşıya getirebilecek düzeye erişmiştir (Shirinyan, 2019).

Rusya'nın Ermenistan'ın bağımsızlığından sonra belirgin şekilde o bölge üzerindeki hakimiyeti sözkonusudur. Ermenistan hükümeti bunu dengelemek için hem Avrupa Birliğiyle hem de ABD ile ilişkiler geliştirmiştir. Bunu dış politika stratejisi olarak belirlemiş ve bir zorunluluk olarak kabul etmiştir (Çelikpala, 2008). Tamamlayıcı dış politika, yöntemini kullanarak bölgedeki çıkarlarını gözeten diğer küresel aktörler ile işbirliği yapmıştır. Bir taraftan Rusya'nın stratejik ortağı olurken, diğer taraftan ABD ve NATO için bir taraf olmuştur. Bu ilişkileri sürdürürken Rusya ile arasının açılmaması prensibine dikkat etmiştir. Sonuç olarak Ermenistan'ın Rusya'ya güvenlik açısından bağımlı olduğu kadar ABD ile olan ilişkilerini güçlendirmeye çalışmış bunu bir dengi unsuru ve tamamlayıcı dış politika stratejisi olarak kabul etmiştir.

Mevcut bu politikaların avantajları yanında dezavantajları da bulunmaktadır. Çünkü bu politika ile hem Rusya'ya hem diğer dış güçlere bağımlılık sözkonusudur. Güvenlik açısından Rusya'ya bağımlı olması ve askeri güç, bu yönü ile Rusya'nın bölgedeki tek askeri üssünün Ermenistan'da olması, ekonomik açıdan Rusya ile işbirliği içerisinde bulunmak zorunda olması, diğer devletlerin yardımına ihtiyaç mı duyuyor olması ve kısa orta vadede değişmeyecek politikaların üretilmesine sebep olmuştur. Bu durum Ermenistan için ciddi bir dezavantajdır. Bu aşamada Rusya bölgesel dengeler açısından Ermenistan için olmazsa olmaz müttefik olarak görülse de, uzun vadede Ermenistan için geniş dünya vizyonunu sınırlandırıcı bir etken olarak görülmektedir (Çelikpala, 2008: 50).

2.2.1. Diaspora Kavramı ve Ermeni Diasporası

Diaspora kavramı olarak etnik veya dini kökeni aynı olan insanların ülke toprakları dışında ana vatanları dışında kalıcı bir şekilde yerleşmiş grup olarak tanımlanmıştır (Shain ve Barth, 2003). Ermenilerin çoğunluklu olarak yaşadıkları ülke ABD'dir. Bu ülkede hem ekonomik yönden iyi durumdadırlar hem de politika belirlemede etkindirler. Ayrıca, senatör olarak seçildiklerinden dolayı da ülke siyasetinde aktif rol almaktadırlar. Bu grupların en belirgin özellikleri, parti politikalarında, üstlendikleri zor ve sorumluluklardır. Ayrıca sahip oldukları ekonomik kaynaklar ile Ermenistan'ı ülke

dışından desteklemekte hem de diğer grupların desteğini almak için medyayı kullanabilme becerileri vardır. Ermeni diasporasının diğer etkin olduğu ülkeler arasında Fransa gelmektedir. Ermeni Diasporası ABD ve Fransa gibi demokratik geleneğin güçlü olduğu ülkelerde yaşayarak kolaylıkla etkin sivil toplum örgütleri veya siyasi lobiler bünyesinde toplanabilmiş ve Ermenistan devleti, içinde yaşadıkları ülkeden daha zayıf olduğundan Ermenistan'ın iç ve dış siyasetine müdahil olabilmıştır (Palabıyık, 2015). Ermeni diasporasının etkinliğinin temelde iki nedeni olduğu söylenebilir. Bunlardan ilki, Ermenilerin nüfusunun yarısından fazlasının diğer dünya devletlerinde yer alması ve göçme olaylarının uzun yıllara yayılmış şekilde yer almasıdır. İkinci neden ise soykırım meselesinin sürekli gündemde tutulması ve kendileri için milli bir görev olarak görmeleridir.

Yurt dışında yaşayan Ermeniler kendilerini anavatanları ile olan sağlam ilişkilerini varlıklarının devamı için şart görmektedirler. Anavatanla olan geniş ve güçlü ilişkileri, kendi etnik kimliklerinin varlığı için hayati önemde düşürmektedirler. Başka bir ülkenin vatandaşı olsalar da Ermeni devletinin doğal üyesi olarak kendilerini kabul etmektedirler (Shain, 1995). Ermenistan'ın dış politikasının oluşumunu etkileyen güçler ve onların devlet başkanının dış politika faaliyetlerini sınırlaması söz konusudur. Ermeni diasporası ve diaspora örgütleri Ermenistan'ının dış politikasına etki göstermiştir. Özellikle, bağımsızlığın elde edildiği dönemde deneyimli ve yetenekli dış politika uzmanlarına ihtiyaç duyulmuştur. Böyle bir ortamda diaspora Ermenileri dış politikanın oluşturulması sürecinde yer almışlardır (Kasım, 2003). Sonuç olarak Ermeni diasporasının ülke politikasının belirlenmesinde dış ülkelerin ve küresel güçlerin Türkiye aleyhine politikalar üretmelerini de etkin rol aldığı suç ve belirleyici olduğu söylenebilir.

2.2.2. Ermenistan'ın Güvenlik Endişeleri ve İç Dinamikleri

Ermenistan'ın coğrafi konum nedeniyle en önemli meselelerinden biri güvenlik endişeleridir. Bağımsızlığını kazanmasından sonra Dağlık Karabağ meselesi hem Azerbaycan'da hem Türkiye ile olan ilişkilerinde en önemli sorun kaynağı olmuştur. Türkiye Ermenistan sınırını kapatmıştır. Bu durum, Ermenistan için hem ekonomik açıdan zorluk yaşamasın hem de işbirliği açısından zorluk yaşamasını beraberinde getirmiştir. Türkiye ve Azerbaycan'ı tehdit olarak algılıyor oluşum, Rusya ile olan ilişkilerinin güçlenmesini tetiklemiştir. Ermenistan ve Rusya'nın çıkarları uyumlu

davranmıştır. NATO'nun güneydoğu kanadında yer alan Türkiye'nin Orta Asya ve Kafkasya'ya yönelik politikaları Erivan'ın yanı sıra Moskova için de tehdit algısı yaratmıştır (Shirinyan, 2019).

Birinci Karabağ savaşında Ermenistan Azerbaycan'ın sahip olduğu zengin doğal kaynakları kullanabilme düşüncesiyle hareket etmiş, Azerbaycan tarafından bölgenin yeniden alınmaması için girişimlere bulunmuştur. Ermenistan'da ise 1988 depreminden sonra ekonomi bozulmuş, savaşın ve ablukanın neden olduğu zor sosyo-ekonomik koşullar, Ermenistan'daki yaygın yolsuzluklar gibi iç faktörlerle birleşince yüz binlerce Ermeni topraklarından göç etmiştir (Waal, 2011).

Bölgenin önemli aktörlerinden biri Türkiye'dir. Türkiye'nin sınırı kapatmasıyla, Azerbaycan ve Türkiye tarafından ablukaya alınan Ermenistan tam anlamıyla kuşatılmışlık algısı yaşamıştır. Doğudan ve batıdan Türklerle sarıldığını düşünen Ermenistan, ulusal güvenliğine en büyük tehdidi Türkiye destekli bir Azerbaycan saldırısı olarak tanımlamıştır (Republic of Armenia National Security Strategy, 2007). Karabağ yüzünden gerçekleşen ablukayla Ermenistan'ın İran ve Gürcistan olmak üzere dünyaya açılan sadece iki kapısı kalmış, bu kapıların her ikisi de yeterince güvenli olamamış, İran büyük oranda ABD destekli yaptırımlara maruz kalmıştır. Ermenistan'ın ekonomik ve jeopolitik izolasyonuna neden olması olarak öne çıkmıştır. Gürcistan Ermenistan'ın dünyaya açılan diğer çıkış kapısı olmuş ve bu durum Ermenistan'ı, Rusya-Gürcistan ilişkilerinde rehine çevirmiştir. Rusya'nın 2006'da Gürcistan'a ambargo uygulaması ve doğal gazı kesmesi ve sonrasında Rusya ile Gürcistan arasında Ağustos 2008'de gerçekleşen Beş Gün Savaşı, Ermenistan'ın savunmasız pozisyonunu daha da belirginleştirmiştir. Bu çerçevede, Ermenistan-Türkiye ilişkilerinde belirli bir iyileşmenin Karabağ anlaşmazlığının çözümüne Ermenistan'ı daha az bağımlı hale getirebileceği öngörülmüştür (Markedonov, 2011).

Ermenistan dış politikasında denge gözetmiş olsa da bölgedeki sıkışıklık, gerginlik, güvenlik kaygıları, İran'a uygulanan ambargo, Rusya Gürcistan savaşında Gürcistan'a uygulanan ambargoda, Türkiye'nin sınırı kapatması, Azerbaycan'la olan Karabağ meselesi, Ermenistan'ın güvenlik kaygıları nedeniyle Rusya ile olan yakınlaşmasını desteklemiş, denge politikası sürdürmesi zorlaşmıştır. Jeopolitik olarak giderek Rusya'ya bağımlılığı artmıştır. Ayrıca Rusya'nın hem Azerbaycan'la hem Türkiye ile ilişkilerini

geliştirmeye başlaması, Ermenistan için ayrı bir sorun kaynağı olmuştur. Rusya'nın Azerbaycan ve Türkiye ile ilişkilerini geliştirmesiyle kısır bir döngüye dönüşmüştür. Azerbaycan'la askeri işbirliğini arttıran Rusya aynı anda hem güvenlik sağlayıcı hem de Ermenistan'ın güvenliği için tehdit teşkil eder hale gelmiştir. Söz konusu kısır döngü Ermenistan'ı 2010 yılından itibaren müzakerelerini yürüttüğü en büyük ticaret ortağı AB ile ortaklık anlaşmasından vazgeçmeye ve bunun yerine üyelerinin hiçbirisiyle sınır komşusu olmadığı ve Rusya dışında herhangi bir üyesiyle ticaret yapmadığı Avrasya Ekonomik Birliği'ne katılmaya zorlamıştır (Shirinyan ve Ralchev, 2013),

Ermenistan Rusya avantajına olan ilişkileri dengelemek için AB ile Kasım 2017'de Kapsamlı ve Geliştirilmiş Ortaklık Anlaşması (CEPA) imzalanmıştır (Shirinyan, 2017). Siyasi ve idari sorunları telafi etmek için, küçük devletlerin çıkarlarını savunmak ve uluslararası sistemde söz sahibi olmak için özel stratejiler geliştirmesi gerekiyor. Küçük devletler, küçük kamu idarelerine ve yabancı hizmetlere sahip olmanın kendine has özelliklerini avantaja çevirmelidir. Büyük kamu idarelerine kıyasla, küçük kamu idaresinin kayıt dışılık, esneklik ve memurların daha fazla özerkliği gibi ayırt edici özelliklerine dayalı olarak idari yeterlilik geliştirmeleri gerekir. Küçük bir devlet olarak ayrıca etki yaratmak için önceliklendirme, koalisyon oluşturma ve imaj oluşturma stratejilerini başarıyla kullanmalıdır (Steinsson ve Thorhallsson, 2017).

3. BÖLÜM: BÖLGESEL GÜÇLER İLE İLİŞKİLER

Bu bölümde Ermenistan'ın komşu devletleri ile olan ilişkileri ayrıntıları ile açıklanmıştır. Bölge üzerinde etkili olan ABD ve Avrupa Birliği olan ilişkileri ayrıca ele alınmıştır.

3.1. Rusya İle İlişkiler

Devletler nüfus, ekonomik durum, siyasal ve politik etkiler, stratejik konumu gibi özelliklere göre sınıflandırılmış ve bu sınıflandırmalar bağlamında diğer ülkeler ile ilişkileri değerlendirilmiştir (Vital, 1967; Rothstein, 1968; Keohane, 1969; East 1973). Özellikle 1991 yılında Sovyetler Birliği'nin (SSCB) dağılmasının ardından Ermenistan'ın da içinde bulunduğu küçük devletlerin sayısında artış olmuştur (Galal, 2020). Güney Kafkasya'nın ülkeleri arasında sayılan Ermenistan ve Gürcistan bağımsızlığını ilan etmiştir. Bağımsızlığını ilan eden diğer bir ülke de Azerbaycan olmuştur (Rutland ve Dubinsky, 2008). Aynı kaderi ve coğrafyayı paylaşan Ermenistan güvenliğini sağlamak için bölgenin en büyük gücü olan Rusya Federasyonu ile işbirliği yapmış, askeri ve stratejik ortaklıklar geliştirmiştir. Topraklarını Rus askerlerine açmış ve Rus birliklerinin bölgede üs kurmalarını sağlamıştır. Buna bağlı olarak Ermenistan Rusya'nın bölgedeki en güvendiği ülkelerden biri olmuştur (Lavrov, 2010). Ermenistan'ın Rusya ile kurduğu ilişkiler bölgede kendi güvenliğinin sağlanmasına yönelik olduğu Türkiye ve Azerbaycan'a karşı ittifak oluşturma çabası içinde olduğu yorumu yapılabilir. Ayrıca Küçük devlet kavramı bağlamında ele alındığında küçük devletler daha büyük devletlere karşı kendilerini güvence altına almanın yolunu büyük devletler ile kuracakları sağlam işbirliğine bağlı oldukları düşüncesinin yansıması olduğu söylenebilir.

Küçük devletlerin uluslararası sistemi etkileme yetenekleri büyük devletlere kıyasla çok daha az olduğu (Keohane, 1969), uluslararası ilişkilerde realist akımla çelişecek şekilde maddi olmayan boyutları kullanarak etkin bir dış politika benimsemeye çalıştıkları, küçük devletler, maddi güce, özellikle askeri güce sahip olmadıkları için kendi sınırları dışında bir politika formüle edemedikleri (Galal, 2020). Uluslararası sistem içinde önemli olan faktörün, devletin büyük olması değil aksine onun göreceli gücünün önemli olduğu belirtilmektedir.

Küçük devletlerin diplomatik kaynaklar, geniş tabanlı uzmanlık ve toplam yapısal güç eksikliklerini telafi etmek için, herhangi bir etkiye sahip olmak için çabalarına öncelik

vermeleri gerekir. Bu, büyük öneme sahip ve / veya doğrudan faydaların büyük olasılıkla elde edilebileceği politika sektörlerine odaklanma eğiliminde oldukları anlamına gelmektedir (Panke, 2010; Thorhallsson, 2000). Rusya Ermenistan'ın en önemli ve en büyük ortağıdır. Rusya, sahip olduğu petrol ve gaz rezervleriyle bölgenin en güçlü ülkesidir. Sahip olduğu avantajları hem Avrupa Birliğine dış politika sürecinde hem de küresel güç olarak dünya hakimiyetinde kullanmaktadır. Bu bağlamda Ermenistan kendisine ortak olarak bölgenin en büyük gücü Rusya'yı seçmiştir. Rusya sahip olduğu nükleer güç ile yetişmiş insan birikimiyle bölgesel en önemli aktördür. Mevcut gücünü en iyi şekilde kullanmayı başarmış, bölgesel sorunları içerisinde yer alan Çeçenistan ve Gürcistan başta olmak üzere sorunlarını çözmüş, bölgesel hakimiyetini güçlendirmiştir (Pifer, 2008).

Küçük devletleri uluslararası sistemin yapısı içindeki göreceli statüsünün dış güçlerin etkisi altında kalması (Abo Lila, 2017), güvenlik sorunları (Rothstein, 1968), ekonomik sıkıntıları (Alesina ve Spolaore, 1997), uluslararası ilişkilerdeki yetersizlikleri (Galal, 2020), politikalarının genellikle liderlerin kişisel değerlendirmelerine göre şekillenmesi (Vital, 1967: 31), devletin ulusal yeteneklerine ilişkin karar vericinin algısı ve uluslararası sistemdeki sıralamasının düşüklüğü ve devlete ilişkin olumsuz algıların varlığı (Hey, 2003), maddi güç, özellikle askeri güce sahip olmamaları bağlamında kendi sınırları dışında bir politika formüle edememeleri (Galal, 2020) gibi zayıflıklarının yanında küçük devletlerin, liderlerinin uluslararası sistemi kolektif hareketler yoluyla bireysel veya toplu olarak etkileyemeyecekleri (Keohane (1969), izledikleri çok çeşitli güvenlik politikaları ile denge unsuru olabilecekleri (Cooley, 2005; Donnelly, 2006; Weber, 2000) ve buldukları coğrafi ve stratejik konum itibarıyla büyük devletlerin ilgi alanına girebilecekleri ve odak haline gelebilecekleri belirlenmiştir.

Bu süreç içerisinde Ermenistan ile Rusya arasındaki askeri işbirliğinin üç temel anlaşmaya dayandığı söylenebilir. Ermenistan ile Rusya arasındaki askeri işbirliği üç temel anlaşmaya dayanmaktadır. Karşılıklı Dostluk İşbirliği ve Güvenlik Anlaşması, Ermenistan topraklarındaki Rus Askeri Üsleri Hakkında anlaşma ve Ermenistan Topraklarında Rus Sınır Birliklerinin Statüsüne dair anlaşma. Ermenistan üzerinde etkin olan Rusya'nın bu anlaşmaları, askeri açıdan gücünü korumasını sağlamanın yanında aynı zamanda Ermenistan'ın ekonomik zayıflığı da Rusya'nın bölgedeki hegemonyasını da artırmıştır. Ermenistan'ın ithalatında en büyük paya sahip olan Rusya Ermenistan'daki

enerji tesisleri üzerinde de söz sahibi olmuştur (Kasım, 2009: 48). Ermenistan ekonomik açıdan ve enerji yönüyle, Rusya'ya bağımlıdır. Rusya'dan almış olduğu enerji borcu nedeniyle 2002'de Sevan-Hrazdan'daki beş Ermeni işletmesinin kontrolünü 100 Milyon dolarlık borcuna karşılık olarak Rusya'nın elektrik karteli RAO UES'e bırakmıştır. Bu işletmeler arasında ülkenin enerji ihtiyacının % 40'ını tek başına sağlayan Metsamor Nükleer Santrali de bulunmuştur. Rus Gazprom ArmsRos Gazprom'daki payını % 45'ten % 75'e çıkarmış, ulaştırma sektöründe de Rus Hava Yolu Şirketi Siberia Airlines Ermenistan hava yolu Şirketi Armavia'nın %70'ini satın almıştır. 2006'da Rusya Federasyonu Ermenistan enerji sektörünün % 80'ine hakim hale gelmiştir (Minassian, 2008).

Güney Kafkasya bölgesinde, Rusya, Ermenistan ekonomisinde Azerbaycan ve Gürcistan ile karşılaştırıldığında en önde gelen rolü üstlenmektedir. Rusya, Ermenistan'daki en büyük ana dış yatırımcıdır ve Ermeni ticaret cirosunun yaklaşık dörtte birini kontrol etmektedir. Ermenistan, gaz arzında kesinti yaşadıkdan sonra kalan borçlarını kapatmak için stratejik varlıklarının bir kısmını Rusya'ya devretmiştir. Sonuç olarak, Ermenistan'ın en büyük çimento fabrikası, devletin önceki gaz dağıtımları için 10 milyon dolarlık borcunun ödenmesi için Rus doğal gaz şirketi Itera'ya devredilmiştir (Danielyan, 2003).

Ermenistan ve Rusya arasındaki ekonomik ve ticari ilişkileri etkileyen en önemli faktörlerden biri de Ermenistan'ın RF'ya olan borcunu ödemekte zorluk çekmesidir. Öyle ki, bağımsızlığın ilk yıllarında Rusya'nın verdiği borçlar ile varlığını muhafaza eden Ermenistan, artık bir kaç yıl sonra bu borçları ödeyemeyecek duruma gelmiştir. Rusya ise defalarca Ermenistan'ın bu borcu ödemesini talep etmiş ve ülkeye doğalgaz aktarımını geciktirmiştir. Taraflar arasında uzun süren görüşmelerin ardından Ermenistan Cumhurbaşkanı R.Koçaryan'ın teklifi ile 17 Temmuz 2002 yılında 100 milyon dolar borcun karşılığında ülkenin bazı kurumlarını Rusya'ya vermek konusunda Ermenistan ile Rusya arasında anlaşma imzalanmıştır (Poluçıla, 2002). Rusya, Nisan 2013'te AB ile ikinci bir serbest ticaret ve işbirliği anlaşmasında Ermenistan'a satılan enerjiye son derece yüksek bir fiyat artışı getirmiştir. Daha sonra Ağustos 2013'te Rusya kısmi bir sübvansiyon önermiş ve Ermenistan Cumhurbaşkanı Sarkisyan'ın Eylül 2013'te Moskova'ya yaptığı ziyarette ülkesinin Gümrük Birliği'ne katılma niyetini açıkladığı sırada enerji güvenliği konusunda bir Ermeni-Rusya antlaşması imzalanmıştır (Nichol, 2014: 14).

Putin'in Aralık 2013'te Ermenistan'a yaptığı ziyarette, Ermenistan Cumhuriyeti'ne sübvansiyonların verileceği koşullar sonuçlandı. Rusya, önümüzdeki beş yıl içinde Ermenistan Cumhuriyeti'ne tedarik edilecek gazın fiyatını 270 dolardan yaklaşık 189 dolara düşürerek yılda 88.3 milyar metreküp gaza kadar düşürmeye karar vermiştir. Bunun karşılığında Ermenistan, ArmRosGazprom gaz şirketindeki diğer hisselerini Rus dev şirketi Gazprom'a devretmeyi ve Gazprom'a 2043 yılına kadar Ermenistan'da benzersiz ayrıcalıklar vermeyi kabul etmiştir (Gevorgyan, 2014). Dolayısıyla Rusya, Ermenistan'daki ana enerji tedarikçisidir. Rusya'nın önemli bir enerji politikası, Ermenistan'a yüklenen gaz fiyatlarının manipüle edilmesi olmuştur. Rusya 2006 yılında gaz fiyatını yükseltti ve bu, Ermenistan'ın birçok enerji varlığını fiyat artışı için kısmi ödeme olarak Rus şirketlerine devretmeyi kabul etmesine yol açmıştır. Bazı yorumcular, Rusya'nın böylelikle Ermeni enerji arzı üzerinde esas kontrolü elde ettiğini vurgulamıştır (Nichol, 2014: 13). Tüm bu gerçekler, Ermenistan'ın Rusya Federasyonu'na artan bağımlılığını ve Ermeni ekonomisinin en önemli sektörlerinin artık Rusya tarafından kontrol edildiğini göstermektedir (Grigoryan, 2013).

Rusya'nın Ermenistan ile stratejik ortaklık düzeyine varan ilişkisi, Karabağ sorununa yaklaşımında da belirleyici olmuştur. Rusya Birinci Karabağ savaşında sahip olduğu silahlı gücü, Ermenistan lehine kullanmıştır. Başta Ermenistan'ı desteklemiş, savaşın başından sonuna kadar Ermenistan lehine tavır almıştır. Rusya ABD ve Fransa ile birlikte Minsk Grubu eş başkanlarından biri olmuştur. Ermenistan Ulusal Güvenlik Strateji Belgesi'nde Rusya'nın Ermenistan'ın güvenliğini sağlamadaki ve Dağlık Karabağ çatışmasındaki arabuluculuk rolü, Ermenistan'la ekonomik ilişkileri ve Rusya'da yaşayan Ermeni diasporası iki ülke arasındaki stratejik ortaklığı belirleyen unsurlar olarak ifade edilmiştir (Republic of Armenia National Security Strategy, 2007). Bunun yanısıra Rusya ile olan anlaşmalarının süresini uzatmış hem siyasi, silahlı kuvvetlerini modernize etmek, hemde silah yardımı yapma ile ilgili anlaşmaları uzatmayı Ermenistan'a kabul ettirmiştir (Nichol, 2011).

Diğer taraftan, Rusyanın hem Azerbaycan'da hem Türkiye ile sağlıklı ilişkiler geliştirmiş olması, Ermenistan için bir tehdit olarak algılanmıştır. Ermenistan ve denge unsuru olarak kullanmış olduğu Avrupa Birliği ile ortaklık anlaşmasını sağlamaktan vazgeçmek zorunda kalmıştır. Ermenistan ile sahip olduğu güvenlik işbirlikleri ve oluşumlarından vazgeçmesi tehdidi ve Ermenistan'ın enerji tedariki üzerindeki tekeli, Ermenistan'ı 2010

yılından itibaren müzakerelerini sürdürdüğü AB ile Ortaklık Anlaşması'nı imzalamaktan vazgeçmeye ve bunun yerine Avrasya Ekonomik Birliği'ne (EAEU) katılmaya zorlamıştır (Shirinyan ve Ralchev, 2013),

Nisan 2016'daki 4 Gün Savaşı bölgedeki güç dengesini ve statükoyu askeri olarak değiştirmek için yeterli olmamış ancak Ermenistan ve Rusya arasındaki güven krizini daha da derinleştirmiştir. Savaş sırasında yaklaşık 100 Ermeni'nin öldürülmesi (Amos, 2016), savaştan sonra Rus aleyhtarlığını arttırmış ve Azerbaycan'a yapılan Rus silah teslimatları, Moskova'nın Ermenistan'a verdiği güvenlik garantileri hakkında şüphe uyandırmıştır (Grogaryan, 2016). 2016 Nisan Savaşı'ndan sonra Ermenistan Rusya'nın bölgesel yaklaşımındaki değişimleri kendi dış politika hesaplarına yansıtmaya başlamış ve ilişkilerdeki büyük asimetriyi gidermek için Ermenistan-Rusya ilişkilerinin yeniden değerlendirilmesinin gerekli olduğu anlayışı oluşmaya başlamıştır. Söz konusu anlayış çerçevesinde Ermenistan, 2017 yılında AB ile Kapsamlı ve Geliştirilmiş Ortaklık Anlaşması'nı (CEPA) imzalamıştır (Jennings, 2019). Paşinyan sokak gösterileriyle iktidara gelmiş, Batı yanlısı politikaları benimsese de Rusya'ya karşı olmadığını her fırsatta belirtmiş halk gösterilerinin. Ermenistan'ın iç işleriyle ilgili olduğunu dışarıdan herhangi bir destek alınmadığı ve Moskova karşıtı bir hareket olmadığını vurgulamıştır (Hüsyanov ve Rzayev, 2018).

Paşinyan tarafından yapılan söz konusu açıklamalara rağmen, vücut durum bu şekilde algılanmamış, taşıyan taraftarları ve yöneticileri içinde Rusya politikalarını eleştiren Batı yanlısı bu kişilerin oluşu Rusya'nın güvenini sarsan bir unsur olmuştur. İlişkilerde öne çıkan en önemli unsur demokrasi ve liberal ekonomi ve arzudur. Rusyaya bağımlı olan politika ve stratejilerini karşıtlığıdır. Mevcut bu durum, Rusya tarafında Ermenistan'ın batıya kayması ve Rusya için bir kayıp olacağı şeklindedir (Poghosyan, 2019).

Rusya, Paşinyan'ın iktidarını destekler ve tebrik eder görünse de mevcut duruma şüpheyle yaklaşmıştır. Ermenistan politikalarına karşı bir güven kaybı söz konusu olmuştur (Jennings, 2019). Paşinyan'ın 2018 Temmuz'unda gerçekleştirilen NATO Zirvesi'ne katılması ve Ekim 2018'de ABD Ulusal Güvenlik Danışmanı John Bolton'un Ermenistan'ı ziyareti gibi gelişmeler, Erivan'daki yeni yönetimin Batı'yla ilişkilerinin geleceğine dair ipuçları vermiş ve Rusya'yı tedirgin etmiştir. Ayrıca Başbakan ABD Ermenistan ilişkilerini güçlendirmek için ABD'nin silah satımı teklifini

değerlendireceklerini belirtmiştir (Armenian Weekly, 1 Kasım 2018). ABD'nin Ermenistan üzerinde etkinlik çabasına Rusya Federasyonunun, Suriye üzerinde etkin rol oynayarak cevap vermiş, bölgenin en büyük gücü olduğunu küresel ölçekte etkinliğini ispatlamaya çalışmıştır (Frolovskiy, 2019).

Rusya, Putin ve Paşinyan arasında devam eden gerilimler nedeniyle Ermenistan'ı desteklemek için 2020 Karabağ savaşına açıkça müdahale etme konusunda isteksiz görünmüştür (CNN, 5 October 2020). Rusya nihayetinde Azerbaycan ve Ermenistan arasında barış görüşmeleri yapmasını sağlamış ve 10 Ekim'de bir ateşkes anlaşmasıyla sonuçlanmıştır Savaşın tarafların liderleri ve Rusya Devlet Başkanı 9 Kasım 2020'de Moskova'da bir ateşkes anlaşması imzaladığında savaş durduruldu (The Guardian, 18 October 2020).

Mart 2022'de, Rusya'nın Ukrayna'yı işgalinin başlamasından sonra, 40.000'den fazla muhalif Rus programcı Erivan'a kaçmıştır. Yarıya kısa bir süre kalmıştır. Geri kalanlar, Rusya ile giderek bağını keserken Ermenistan'ı dünyaya açılan iletişim kapısı yapmışlardır. İnternet bağlantılarını kullanarak kendilerini ifade olanağı bulmuşlardır. BT uzmanlarına ek olarak, göçte Ukrayna'daki savaşı eleştirdikleri için tutuklanan birçok blogcu, gazeteci ve aktivist olmuştur. Görüşmeler, sürgünlerin hiçbirinin Erivan'da düşmanlıkla karşılaşmadığını göstermektedir. Ermenistan'a vizesiz veya pasaportsuz girebilirler ve altı ay kalabilirler. Ermenistanda Rusça yaygın olarak konuşulmaktadır (Arraf, 2022). Bu açıklamalar doğrultusunda Ermenistan Rusya ile yakın ilişkilerine rağmen batı yanlısı tavrını da koruduğu söylenebilir. Sadece Rusya bağımlısı olmama yolunda çaba gösterdiği yorumu yapılabilir. Bu durumun Rusya tarafından yakından izlendiği taraflar arasında hoşnutsuzluğa yol açtığı düşünülebilir.

3.1.1. Avrasya Bölgesi ve Avrasyacılık

Rusya açısından bakıldığında Avrasyacılık düşüncesi etkin coğrafyada stratejik işbirliği ve hedeflerin gerçekleştirilmesi anlamına gelmektedir. Türkiye gibi avrasyacılık stratejisi sınırları dışında yer alan diğer ülkeleri de bu oluşum yakından ilgilendirmektedir (Bilgiç, 2016: 9). Bu düşüncenin politik temelleri rus İmparatorluğu dönemine kadar uzanmaktadır. Petro'nun 1917 Bolşevik Devrimi'ne karşı çıkmasıyla başlayan süreç 1920'lerde Rus Aydınlarca oluşturulan sistematik bir akım haline dönüşmüştür (Sönmez, 2010: 73-74).

Avrasyacılık düşüncesi birden çok medeniyeti içine alan birden fazla merkezi bulunan çok-kültürlü bir dünya temeline dayanmaktadır. Bu medeniyet tasavvurunda milletler arasında üstünlükten söz edilemez hiçbir medeniyet ve kültür diğerinden üstün kabul edilemez (İmanov, 2007: 23). Avrasyacılık düşüncesinin Türkiye ekolü ise Rus avrasyacılığından tamamen farklıdır. Türkiye avrasyacılığında kardeş devletler olan Azeri Gürcü Kürt Kazak Türkmen Kırgız Özbek ve diğer etnik toplulukları içine alan bu coğrafyanın bütün zenginliklerinin birlikte paylaşılmasını yeniden büyük Avrasya uygarlığının oluşturulmasını tarihi yeniden yorumlanmasını hedeflemektedir (Amirbek, 2014: 110-111).

Putin döneminde ise Rusya'nın Güney Kafkasya Politikası Atlantikçilik akımından uzaklaşarak Avrasyacılık akımının yörüngesinde seyretmiştir. Bu çerçevede Rusya bölgedeki çıkarları doğrultusunda Kafkasya'daki mevcut sorunların sürmesini desteklemiş, bölgedeki etnik topluluklar arasındaki mevcut sorunların Rusya menfaatleri gereğince devam etmesini amaçlamış, ayrıca Kafkasya ve Orta Asya bölgelerinde yaşayan Rus kökenli etnik unsurlardan etkin biçimde yararlanmaya çalışmıştır (Kaynak, 2016: 100).

Putin yönetimi için Avrasyacılık tanımında Rus milliyetçiliği akımından farklı pragmatist bir dış politika izlenmesi ile ılımlı bir Avrasyacılık demokratik devlet uzlaşıcı devlet gibi tanımlamalar ile jeopolitik bir akıma işaret edilmiştir (İmanov, 2008). Putin'in siyasal bakışında sık sık, 'güçlü devlet', 'vatanperverlik' ve 'toplumsal dayanışma gibi kavramlara gönderme yapılmıştır. Bu değerler Avrasyacılık düşüncesini bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Aynı zamanda birçok resmi belgede Rusya'nın Avrasya ülkelerinden biri olduğu sık sık vurgulanmıştır. Avrasyacılık düşüncesinin temel görüşlerini değişik tonlarda vurgulanmıştır. Putin'in düşünce temelinde karşılıklı milli menfaatler gözetilerek işbirliğinin kurulması güvenlik ve ekonomik alanda yakın ilişkiler kurulması ve çeşitli faaliyetlerde bulunulması ülkeler içerisinde medeni bir rekabet ortamının oluşturulması olduğu söylenebilir (İşyar, 2004). Ancak bu düşünceler Rusya'nın girişimci yayılmacılığının ve politika üretmesinin önüne geçmemektedir. BDT ile daha güçlü etkili bir Rusya hedeflenmiştir (Elbeye,2011).

Avrasya Ekonomik Birliği'nin (AEB) oluşturulmasında Rusya ve Belarus arasındaki Gümrük Birliği anlaşması temel teşkil etmiştir. Bu anlaşma 1995 yılında imzalanmıştır.

2000 yılında ise Rusya'nın Belarus'un, Kazakistan'ın, Kırgızistan'ın ve Tacikistan'ın katılımıyla Avrasya Ekonomik Topluluğu kurulmuştur. 2010 yılın ise Rusya, Kazakistan ve Belarus arasında gümrük birliği oluşturulmuştur. Bu üç ülkenin ulaşan ekonomik işbirliği çalışmaları yeni anlaşmaları da beraberinde getirmiştir. (Tasch, 2014). 29 Mayıs 2014'te Rusya, Kazakistan ve Belarus merkezi Astana olacak şekilde "Avrasya Ekonomik Birliği" Anlaşmasını imzalamışlardır. (Tüysüzoğlu, 2014). AEB'ye Ermenistan'ı dahil eden antlaşma 9 Ekim 2014'te imzalanmıştır (Klimentyev, 2014). Birlik resmen 1 Ocak 2015'te kurulmuştur. 23 Aralık 2014'te anlaşmaya imza atan Kırgızistan'ın Avrasya Birliği'ne tam üyeliği, protokollerin onaylandığı 1 Mayıs 2015 tarihinden itibaren geçerliliğini kazanmıştır.

Ermenistan ve Kırgızistan birliğe katılmak istediklerini bildirmişlerdir. Birliği'nin gelecekteki planları arasında Özbekistan'ın Tacikistan'ın ve Türkmenistan'ın da birliğe katılması vardır. Ancak 27 Haziran 2014 Tarihinde Moldovya, Gürcistan ve Ukrayna, Avrupa Birliği ile ortaklık anlaşması imzalayarak Rusya'dan farklı düşündüklerini ve farklı oluşumlarda yer almak arzusunda olduklarını göstermişlerdir (Tüysüzoğlu, 2014). Ermenistan ise 2010 yılı sonrasında AB ile müzakereleri sürdürmesi ve Ortaklık Anlaşması'nı imzalamaktan ani bir kararla vazgeçmesi ve bunun yerine Avrasya Ekonomik Birliği'ne katılmayı tercih etmesi sonucunda, ekonomik gelişme gösterememiş olması eleştirileri beraberinde getirmiştir. Nitekim Rusya'dan gelen para transferleri azalmış ve Ermeni Merkez Bankası Ocak ve Kasım 2016 arasında faiz oranlarını yedi kez düşürmek zorunda kalmıştır. Avrasya Ekonomik birliği üyesi olmasına rağmen Ermenistan'ın gelişim gösterememiş olması bir problem olarak algılanmıştır (Stronski, 2016).

2008 yılında Rusya'nın Gürcistan'a yönelik askeri müdahalesi Sovyet sonrası dönemde Kafkasya'da ve bütün diğer eski Sovyet coğrafyasında yeniden Rus nüfuzunu tesis etme çabasını gözler önüne seren en somut girişimlerden biridir. Dolayısıyla Rusya'nın Gürcistan hamlesi Sovyet sonrası yeni uluslararası düzende Kosova'nın bağımsızlığını kazanmasına ve Gürcistan'ın NATO ile yakınlaşmasına yönelik olarak Kafkasya'da artan ABD ve AB etkisine karşı geliştirilen bir hamle niteliği taşımaktadır (Mankoff, 2009: 293-294).

Yakın Çevre politikası çerçevesinde Güney Kafkasya'daki etkinliğini artırmaya çalışan Rusya için bölge ülkelerinin Bağımsız Devletler Topluluğu'na üyeliklerinin sağlanması ve bölgede yeni Rus askeri üslerinin kurulması en önemli stratejik hedefler arasında yer alır. Sovyet sonrası dönemde Kafkasya'da bağımsızlıklarını kazanmış olan devletlerin dış politika yaklaşımları incelendiğinde Azerbaycan ve Gürcistan'ın daha çok toprak bütünlüklerinin korunmasına ağırlık verdiği, Ermenistan'ın ise yayılmacı bir dış politika izlediğini söylemek mümkündür. Bununla birlikte Ermenistan Rusya ile yakın ilişkiler geliştirirken Azerbaycan'da ve Gürcistan'da daha çok Batı'ya dönük bir dış politika yaklaşımı geçerlilik kazanmıştır (Kasım, 2009: 84).

Mevcut bu politikaların avantajları yanında dezavantajları da bulunmaktadır. Çünkü bu politika ile hem Rusya'ya hem diğer dış güçlere bağımlılık söz konusudur. Güvenlik açısından Rusya'ya bağımlı olması ve askeri güç, bu yönü ile Rusya'nın bölgedeki tek askeri üssünün Ermenistanda olması, ekonomik açıdan Rusya ile işbirliği içerisinde bulunmak zorunda olması, diğer devletlerin yardımına ihtiyaç mı duyuyor olması ve kısa orta vadede değişmeyecek politikaların üretilmesine sebep olmuştur. Bu durum Ermenistan için ciddi bir dezavantajdır. Bu aşamada Rusya bölgesel dengeler açısından Ermenistan için olmazsa olmaz müttefik olarak görülse de, uzun vadede Ermenistan için geniş dünya vizyonunu sınırlandırıcı bir etken olarak görülmektedir (Çelikpala, 2008: 50).

3.2. AB İle İlişkiler

Dünya devletlerinin çoğunluğunun küçük devletlerden oluşuyor olması küçük devletlere ve özelliklerine ilişkin araştırmaların yapılmasını gerekli kılmaktadır. Ermenistan stratejik konum itibarıyla önemli bir küçük devlettir. Enerji geçiş hattı üzerinde bulunmaktadır. Başta ABD olmak üzere birçok büyük ülkede lobicilik faaliyetleri yürütebilmekte ve Türkiye ve Azerbaycan üzerinde baskı oluşturabilecek kararların alınması için çalışmaktadır.

Ermenistan'ın Rusya'ya aşırı bağımlı olması, Ermenistan'ın politikasına aykırı bir durumdur. Rusya'ya alternatif diğer büyük güçlerle ilişkiler kurma gereği düşünülmüştür. Bölgenin önemli güçlerinden biri olan İran ile yakınlaşmış olsalarda, Batı politikaları vazgeçilemezdir. Rusya'dan sonra ikinci ana müttefikin de anti-Amerikancı bir ideolojik yaklaşıma sahip olması, Ermenistan'ın ABD ve AB'ye yönelik çıkar planlarını

etkileyecektir (Çiftçi, 2020). Ermeni dış politikasının nispeten istikrarlı bir diğer ekseninde de iki kilometre taşına dayanan AB-Ermenistan ilişkileridir. Yürürlüğe girmeye başlamış olan Kapsamlı ve Gelişmiş Ortaklık Anlaşması (CEPA) gibi ticaret ortaklıkları kurulmaktadır CEPA, Ermenistan'ın 2013 yılına kadar uzanan dış politikasındaki en büyük U dönüşlerinden birinin ardından AB-Ermenistan ilişkilerinin güçlenmesini sağlamıştır (Gasparyan, 2018).

CEPA'nın imzasının ardından Ermenistan ve AB arasında karşılıklı güven ve daha güçlü işbirliği yeniden sağlandı. Kasım 2017'de imzalanan anlaşma, 1999'daki Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması'nın (PCA) yerini alan uzun zamandır beklenen bir yasal dayanak olarak olmuştur. AB üyesi 28 ülke arasından anlaşma şimdiye kadar Estonya, Letonya, Litvanya, Bulgaristan, Lüksemburg, Polonya, Romanya ve Danimarka'nın yanı sıra Ermenistan tarafından onaylandı. CEPA'nın bazı bölümleri çoktan yürürlüğe girdi ve AB Üye ülkelerinin geri kalanı tarafından onaylanması tamamen prosedürel bir konudur ve oldukça zaman gerektirir (Gasparyan, 2018). Bu bağlamda AB ve Ermenistan ilişkileri, 1 Mart 2021'de tamamen yürürlüğe giren AB-Ermenistan Kapsamlı ve Genişletilmiş Ortaklık Anlaşması'na (CEPA) dayanmaktadır. Ermenistan, demokrasi, şeffaflık ve hukukun üstünlüğüne dayalı kapsamlı bir reform gündemi izlemeye kararlı olduğunu ifade etmektedir. Özellikle yolsuzlukla mücadele, yargının reforme edilmesi ve vatandaşlara karşı hesap verebilirliğinin artırılması ve herkes için eşit ekonomik, istihdam ve sosyal fırsatlar sağlanması öncelikli hedefler arasında sayılmaktadır (https://www.eeas.europa.eu/eeas/eu-armenia-relations-factsheet_en Erişim Tarihi: 19/07/2022). Ortaklık Konseyi, Ermenistan'ın seçim yasasını seçim sürecinde güven oluşturmak için AGİT ODIHR tavsiyeleri doğrultusunda değiştirmenin önemini vurgulamıştır. AB, yeni seçimlerin organizasyonu ve izlenmesinde Ermenistan'a yardım etmeye hazır olduğunu ifade etti. Ortaklık Konseyi ayrıca, hukukun üstünlüğü ile ekonomik ve sosyal kalkınma için önemli bir ön koşul olan etkili ve bağımsız bir yargı sisteminin şart olduğunun altını çizerek, Yeni Ceza Kanununun ve yeni bir Ceza Usul Kanununun geliştirilmesi ile hızlı bir ilerlemeye ihtiyaç olduğunu belirtmiş ve kapsamlı bir ayrımcılık karşıtı mevzuatın önemini vurgulamıştır. Ayrıca, Ortaklık Konseyi, Ermenistan'da istikrarlı, ticari ve öngörülebilir bir ticaret ortamının sağlanması için coğrafi göstergelerin korunmasına ilişkin hükümlerin tam ve zamanında uygulanması dahil CEPA hükümlerinin geliştirilmesine yönelik sürekli çaba gösterme ihtiyacına

dikkat çekmiş. Ortaklık Konseyi, aynı zamanda vergilendirme alanında Ticari Vergilendirme ile ilgili Davranış Kuralları'na ilişkin olarak iyi yönetimin önemini altını çizmiştir. AB ve Ermenistan arasındaki “Kapsamlı ve Geliştirilmiş Ortaklık Anlaşması”nın Güney Kafkasya'daki jeopolitik dengeyi veya Ermenistan'ın dış politikasını değiştirmesi olası değildir.” Bu anlaşma Ermenistan ve AB arasındaki ilişkiler için “yeni bir kanuni temel” teşkil etse ve bu şekilde sunulsa da, siyasi gerçeklikte yakın bölgelerdeki normal ve çoğunlukla etkisiz AB faaliyetlerinden çok daha fazlasını temsil etmemektedir.

"Tamamlayıcılık" politikaları gereği EAEU'ya katılma kararı AA/DCFTA'nın imzasını reddetmekle birlikte, Ermenistan'ın AB ile (farklı bir biçimde de olsa) güçlü bir ortaklığa olan bağlılığını değiştirmedir. Aslında AB, hem ülkenin dış politikasında hem de reform sürecinde sürekli olarak önemli bir ortak olarak görülmüştür (Alieva, vd. 2017)

Ermenistan'da hükümetin değişmesiyle, yeni yetkililer önceliği olarak AB ile daha yakın ilişkiler kurmaya vermişlerdir. Ermenistan Başbakanı Nikol Paşinyan, AB'nin Avrupa Komşuluk Politikası ve Genişleme Müzakerelerinden Sorumlu Komisyon Üyesi Johannes Hahn ile yaptığı görüşmede, hükümetin demokratik kalkınmaya, hukukun üstünlüğünü uygulamaya, insan haklarını desteklemeye ve rekabetçi ve iş dostu bir ortam inşa etme konusundaki kararlılığını vurgulamıştır. AB'nin Ermenistan'daki demokratik reformlara verdiği kapsamlı desteğin önemine işaret etmiştir. Ermenistan'ın Hükümetin önceliklerine uygun olarak Avrupa Birliği tarafında sürekli yardım bekleyebileceğini vurgulamıştır Genel olarak, AB yetkilileri Ermenistan'daki son iç siyasi olayları "gerçekten bir atılım yapmak için bir fırsat penceresi" ve "yolsuzlukla mücadelede başarılı olmak için gerekli unsurlar - iyi yasalar, mevzuat, kurumlar, kamu desteği ve farkındalık" olarak nitelendirdiler (Gasparyan, 2018).

Ermenistan Dışişleri Bakanı Zohrab Mnatsakanyan'ın Ekim ayındaki Doğu Ortaklığı bakanlar toplantısında yaptığı konuşmada, yeni hükümetin başta Horizon (2020) ve Erasmus Plus olmak (2020) üzere AB ve Doğu Ortaklığı'nın farklı platformlarında işbirliğini teşvik etme niyetinden bahsedildi. Dışişleri Bakanı ayrıca CEPA'nın "ulusal kalkınma gündemini desteklemek için AB ile çok boyutlu işbirliğinin bir çerçevesi olarak" önemini vurgulamıştır.

Ermenistan, Avrupa Konseyi üyesi olarak Fransa ile Yunanistan gibi üye devletler ile olumlu ilişkiler geliştirmiş ve Avrupa Birliği ile dostane tavırlar takınmıştır. Ocak 2002'de Avrupa Parlamentosu, Ermenistan'ın AB'ye girebileceğini düşündüğünü aktarmıştır. Ermenistan halkının çoğunluğu Batı yanlısı politikaları desteklemektedir. 2005 yılında yapılan bir araştırma Ermenistan nüfusunun %64'ünün AB'ye katılma taraftarı olduğunu bildirmiştir (EU, 2020). Sosyalist bir rejimin hakim olduğu Sovyetler Birliğinden sonra bağımsızlığına kavuşan demokratik bir tutumun ve bakış açısının sergilendiği Ermenistan, gelişen bir demokrasiye sahiptir. 2011 yılı itibarıyla Avrupa Birliği ile müzakerelere başlamıştır (EU, 2010; Armenia-EU, 2011). Tüm bunlara rağmen Ermenistan, Avrupa Birliği üyesi olmamış, onun yerine müzakere sürecinde Avrasya Gümrük Birliği ve Avrasya Ekonomik Birliği'ne katılmıştır. ("Armenia To Join Russian-Led Customs Union". Radio Free Europe/Radio Liberty. 3 Eylül 2013).

Ermenistan, zaten zayıf olan iç siyasi manzaraya bir yenisini ekleyerek, yabancı ortaklarıyla giderek daha zor bir durumda bulunuyor. Kadife Devrim'in ardından ve yeni hükümet iktidara geldikçe Ermenistan, her biri ülkedeki rol ve nüfuzlarını yeniden tesis etmek isteyen bölgesel ve küresel süper güçlerin dikkatini çekmiştir (Gasparyan, 2018). Bugün Avrupa ülkelerinin içinde en fazla Ermeni nüfusa sahip olan ülke Fransa'dır (Saray 2005: 146) ve Fransa'da toplumla entegre olmuş çok güçlü bir Ermeni Diasporası vardır (Laçiner, 2008: 170). Güncel rakamlara göre Fransa'da Ermeni nüfusu 900 bin civarındadır.

3.3. ABD İle İlişkiler

Ermenistan ve ABD arasındaki ilişkinin doğası oldukça karmaşık olmuştur. Ermenistan, Rusya ile bir ittifakı ve İran ile iyi ilişkileri ABD ile yakın bir ortaklık ve Avrupa entegrasyonuna katılma güdüsü ile birleştirmeyi başarmıştır (Zolyan, 2010).

ABD I. Dünya Savaşı sırasında Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan Ermenileri çok yönlü olarak desteklemiştir. Ermenistan Cumhuriyeti'ne iki yılı boyunca (1918-1920) insani yardım ve siyasi destek sağlayan Başkan Woodrow Wilson Ermenistan tarafından Ermenilerin dostu olarak değerlendirilmiştir. Bir noktada Wilson yönetiminin Ermenistan'ı "manda toprağı" olarak ABD hükümeti altına alma planları olduğu belirtilmiştir. Ancak bu planlardan kısa sürede vazgeçilmiştir. Daha çok insani yardım sınırları içinde kalan Ermenistan'a yapılan Amerikan yardımı, kısa ömürlü cumhuriyeti

Türk Kemalist hareketi ve Rus Bolşevikleri tarafından işgal edilmekten ve bölünmekten kurtaramamıştır. Sovyet yıllarında, Sovyet Ermenistan'ında yasaklanan Ermeni siyasi parti ve örgütleri Amerikan topraklarında gelişti. SSCB'nin dağıldıktan sonraki ilk yıllarında ABD, 1988 depremi ve Azerbaycan ile savaş ve Türkiye'nin uyguladığı ekonomik abluka nedeniyle harap olan Ermenistan'a büyük insani yardımda bulundu. 1990'lar boyunca küresel ve bölgesel ortamlar Ermeni "tamamlayıcılık" politikasını destekliyor gibidir (Zolyan, 2010).

Rusya'nın Ermenistan'ın bağımsızlığından sonra belirgin şekilde o bölge üzerindeki hakimiyeti sözkonusudur. Ermenistan hükümeti bunu dengelemek için hem Avrupa Birliği ile hem de ABD ile ilişkiler geliştirmiştir. Bunu dış politika stratejisi olarak belirlemiş ve bir zorunluluk olarak kabul etmiştir (Çelikpala, 2008). Tamamlayıcı dış politika, yöntemini kullanarak bölgedeki çıkarlarını gözeterek diğer küresel aktörler ile işbirliği yapmıştır. Bir taraftan Rusya'nın stratejik ortağı olurken, diğer taraftan ABD ve NATO için bir taraf olmuştur. Bu ilişkileri sürdürürken Rusya ile arasının açılmaması prensibine dikkat etmiştir. Sonuç olarak Ermenistan'ın Rusya'ya güvenlik açısından bağımlı olduğu kadar ABD ile olan ilişkilerini güçlendirmeye çalışmış bunu bir denge unsuru ve tamamlayıcı dış politika stratejisi olarak kabul etmiştir.

Ermenistan'ın BDT'deki üyeliği ve Rusya ile olan askeri ve güvenlik işbirliği, ABD'yle olan işbirliği ve NATO'yla olan kapsamlı ilişkilerle tamamlanmıştır. Ayrıca Ermenistan İran ile enerji, ulaşım ve ticaret alalarında yakından ilişkiler kurmuştur. Ermenistan'ın gerek İran ile gerekse aynı anda hem Batı hem Rusya ile sağlıklı ilişkiler kurma çabası, yani tamamlayıcı ve dış politika uygulaması kendi içinde çelişkiler barındırmaktadır. ilişkinin kaynağı bir tarafta ekonomik yönden ve güvenlik açısından bağımlı olduğu, Rusya ile sıkı ilişkiler kurmak, diğer yandan küresel güçler olan Avrupa Birliği ve abde ile uygun politika üretmektir. Ermenistan NATO üyeliğini amaçlamadığını bildirmesine rağmen, NATO ile yakın bir işbirliği geliştirmiş ve bu işbirliği Ermenistan'ı komşularıyla karşı karşıya getirebilecek düzeye erişmiştir (Shirinyan, 2019). Ermeni askerleri Kosova'da NATO'da, Polonya askerlerini çekmeden önce Polonya komutasındaki Irak'ta görev yapmıştır. Buna ek olarak, ABD 1993'ten 2008'e kadar geçen 15 yıl içinde yaklaşık 1,5 milyar dolarlık ekonomik yardımda bulunan ABD, Karabağ Ermeni işgaline yabancı bağışçı olmuştur.

İlişkileri destekleyen adımlardan biri de Bir Ermeni alayının Kosova'daki NATO barış tutma operasyonuna katılmasıydı. Bu işbirliğinin bir başka örneği de Ermenistan'ın Irak'a bir Ermeni savaş dışı birlik gönderme kararıdır. Misyonun nispeten küçük ölçeğine rağmen, bu, Ermeni dış politikasının genel bağlamı ve özellikle terör ve radikalizme karşı savunmasız büyük Ermeni topluluklarının Orta Doğu'nun bazı ülkelerinde (Irak dahil) varlığına karşı ölçüldüğünde oldukça önemli bir adım olmuştur. Ermenistan'ın ABD ile işbirliği yapma kararlılığının yeni bir onayı, Ermeni hükümetinin Küçük bir Ermeni askeri alayının Afganistan'daki barış hareketına katılmasını onayladığı 2009'un sonlarında gelmiştir (Zolyan, 2010).

Ermeni diasporasının etkin olduğu ülkelerden biri ABD'dir. Bu kişilerin ABD'ye gelmesi 1800'lerin ortalarına kadar gitmektedir. Misyonerler Osmanlıdan 1840'lardan itibaren Amerika'ya Ermeni öğrencileri göndermeye başlamışlardır. İşte bu kişiler diaspora'nın çekirdeğini oluşturmuşlardır. Sayıları çok olmasa da, koyu birer Türk düşmanı olarak yetiştirilmişlerdir (Kantarcı, 2001). Bunlar, Ermeni diasporası içinde en donanımlı olanlarıdır ve organize olabilmekteki başarılarından dolayı da siyasi olarak etkili olanlarıdır (Taşkın, 2003). Ermeni Diasporasının en kalabalık olduğu diğer ülkelerden farklı olarak siyasal ve ekonomik sisteminin müsaitliği neticesinde Ermeni Diasporasının yönlendirmelerine açık bir durumdadır ve bu 1920'li yıllarda dahi ABD'nin Türkiye'ye mesafeli duruşuna neden olacak kadar etkili bir durumdadır (Laçiner, 2008: 184). Ermeniler ABD'de refah ve huzur ortamında pek çok başarılar imza atarak sayılarının çok üstünde etkinliğe ulaşmışlardır. Güncel olmamakla birlikte ABD'de 10 bin fizikçi, 2 bin üniversite hocası ve binlerce avukat, doktor bulunmaktadır (Saray 2005: 149) Günümüzde ABD'de faaliyet gösteren pek çok Ermeni Lobi örgütü vardır. Bunlar; Amerika Ermeni Asamblesi, yanı sıra Ermeni Milli Komitesi adlı kuruluş faaliyet göstermektedir. Partizan lobi faaliyeti yürüten diğer kuruluşlar arasında; Ermeni Devrim Federasyonu, Doğu Amerika Hınçak Sosyal Demokrat Partisi, Milli Ermeni Amerikan Cumhuriyet Meclisi şeklinde sıralanabilir (Kantarcı, 2001).

ABD'deki diğer bazı etnik topluluklara kıyasla nispeten küçük olsa da (tahminler genellikle ABD'deki Ermeni sayısını bir milyonun üzerine çıkarmaktadır), Ermeni cemaati çıkarlarını ve önceliklerini savunmak için iyi organize edilmiş ve ses getirmektedir. Ermeni toplumunun önemi, Ermenilerin ABD'nin en köklü ve iyi bütünleşmiş etnik topluluklarından biri olmasıyla artmaktadır. Ermeni Amerikan

toplumunun kökleri, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki katliamlardan kaçan binlerce Ermeni'nin ABD'ye sığındığı 19. yüzyıldan beri Ermeni nesiller, tarihi vatanlarına güçlü bir bağlılıklarını korurken Amerikan toplumuna başarılı bir şekilde entegre olmuşlardır. Çok sayıda Ermeni orta sınıf olarak sınıflandırılabilir ve bazı Ermeniler Amerikan hükümeti, iş ve kültürünün en üst seviyelerine başarıyla girmiştir. (Zolyan, 2010).

ABD'deki Ermeni cemaati Ermenistan ile yakın bağlantılarını sürdürmektedir. Tarihi vatana katkıda bulunmanın Amerikalı Ermeniler için ahlaki bir zorunluluk olduğu fikri oldukça yaygındır. Çoğu durumda bu katkılar mali yardım ve yardım şeklinde olsa da, önde gelen Ermeni Amerikalıların Ermenistan'a taşındığı, kaliforniyalı bir avukat olan Raffi Hovannisyan'ın da bağımsız Ermenistan'ın ilk dışişleri bakanı olduğu ve çağdaş Ermeni siyasetinde etkili bir figür olduğu bazı durumlar olmuştur. (Zolyan, 2010).

"Ermeni lobisinin" Amerikan politikasının Ermenistan'a ve bölgeye yönelik formülasyonu üzerindeki etkisini abartmak yanlış olur. Ayrıca, bazı konularda Ermenistan hükümeti ile bazı Diaspora örgütleri arasında ve diasporanın farklı kesimleri arasında önemli farklılıklar ve bölünmeler olduğunu hatırlamak önemlidir. Bu farklılıkların yakın tarihli bir örneği, Diaspora Ermenilerinin Serzh Sargsyan'ın Türkiye ile ilişkileri normalleştirme girişimine gösterdikleri tepkidir. Protokolleri imzalamadan önce Los Angeles'ı ziyaret eden Sargsyan, bazı etkili Ermeni Amerikan örgütlerinin soğuk resepsiyonu ve yerel Ermenilerin büyük sokak protestolarıyla karşılaştı. Amerika Ermeni Meclisi (AAA) gibi bazı Amerikan Ermeni örgütleri Türk-Ermeni ilişkilerinin normalleşmesini ihtiyatlı bir şekilde desteklerken, Amerika Ermeni Ulusal Komitesi (ANCA) gibi bazı Amerikan Ermeni örgütleri türk-ermenî sürecini ve Amerikan hükümetinin bu süreçteki rolünü eleştirmiştir (Zolyan, 2010).

ABD 1992'den 2018 yılına kadar en fazla yardım yaptığı 5 ülkeden biri Ermenistan'dır. Bu yardımların miktarı 2 milyar doları aşmaktadır. ABD Ermenistan'ın işgali altındaki Karabağ'da yardımlarını sürdürmüştür (Nichol, 2014). Amerika Birleşik Devletleri, bölgedeki stratejisini zaman zaman değiştirmiş, farklı aşamalar halinde uygulanmıştır. Son 25 yıl içinde birçok stratejik değişiklikler yapmıştır. Tüm bu değişikliklere rağmen ABD politikalarının Güney Kafkasya ülkelerinde çok belirgin etkileri olduğu söylenemez. Rusya'nın etkin gücü sayesinde bölgeden uzakta olan ABD'nin bölgeye hakim olması mümkün olmamıştır. Hem 2008 Rus-Gürcü Savaşı hem de Türk-Ermeni

uzlaşısının gerçekleşmemesi sonrasında ABD destekli girişimlerin fazla iddialı olduğu gerçeği ile karşılaşıldığı şeklinde bir algı oluşmuştur. ABD'nin Güney Kafkasya'ya yaptığı yardımlar ve demokratikleşmenin desteklenmesine yönelik attığı adımlar olumlu karşılanmakla birlikte istenilen düzeyde olduğu söylenemez (Rumer ve diğ. 2017).

Ermenistan'ın hem Azerbaycan'la hem Türkiye ile olan problemleri nedeniyle İran'a yaklaşmış olması, ABD'nin politikalarına ters bir durumdur. Ermenistan'ın aynı zamanda Rusya'ya bağımlılığı, İran ile ticari ilişkileri nedeniyle istenilen dönüşüm sağlanamamıştır. Bu açıdan öncelikle Türkiye ve Azerbaycan'la sorun teşkil eden alanların çözülmesine odaklanılmıştır. Bu sorunlar arasında Karabağ, ilk çözülmesi gereken alandır. Bu Ermenistan'ın Türkiye ve Azerbaycan'la ilişkilerini normalleştirmesini gereklidir. Dolayısıyla, ABD'nin Ermenistan'a yönelik politikasının önemli bir kısmını Karabağ anlaşmazlığının çözüm süreci ve Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normalleşmesi sürecindeki rolü oluşturmuştur (Pashayeva ve Blank, 2016). Trump'ın 2017 yılında iktidara gelmiş olması neticesinde ABD'de dış politikalarında önemli değişiklikler olmuş, Güney Kafkasya'nın önemi, ihmal edilmiştir. öyleki ulusal güvenlik strateji belgesinde Güney Kafkasya'dan 2017 yılında hiç söz etmemiştir (Novikova, 2019).

ABD-Ermenistan kendi aralarında ticaret anlaşmaları imzalamış olsalar da bu ticaret anlaşmaları büyük ölçüde işlevsel olmamıştır. Nitekim 2019 yılı verilerine göre, ABD Ermenistan ticaret hacmi yaklaşık 80 milyon dolar civarında seyretmiş, ABD'nin Ermenistan'a ihracatı bir önceki seneye göre %9,71 artarken, Ermenistan'dan ABD'ye yapılan ithalat %12,06 oranında düşmüştür (Armenia, 2019). Tüm bunlara rağmen Ermenistan'ın toprak büyüklüğü, nüfusu ve zengin enerji kaynaklarına sahip olmamasına rağmen ABD ülkeyle yakından ilgilenmiştir. En önemli nedeni ABD'deki Ermeni lobilerinin varlığıdır. Ermeni lobiler, ABD politikalarında etkin rolü üstlenmişler ve Ermenistan ile olan ilişkilerin sıcak tutmalarını sağlamışlardır. Ermenistan hükümeti güvenlik endişeleri ve enerji bağımlılığı nedeniyle Rusya Federasyonu ile yakından ilişkiler kurmuş olmasına rağmen diaspora Ermeni hükümetini desteklemiştir. Aslında ABD'de Ermeni diasporası batı yanlısı politikaların üretilmesi taraftarıdır. ABD Rusya ile olan ilişkilerin azaltılmasını istemektedir. Bunun için politikalar üretmekte stratejiler geliştirmekte ve ülkeye yardımlar yapmaktadır. Ancak en önemli sorun Ermenistan'ın komşu devletler ile olan problemleridir. Ermenistan'ın Batıya ve ABD'ye yaklaşmasının

önünde en önemli engel, Karabağ sorunu olarak düşünülmektedir. Sorununun çözümüyle, sınır kapıları açılmış olacak, Ermenistan Türkiye üzerinden diğer ülkeler ile bağlantı kurmuş olacaktır. Ermenistan'ın Batı ile yakınlaşıp Rusya'ya olan bağımlılıktan kurtulmasının yolu Dağlık Karabağ sorununu çözümü ve Ermenistan'ın Azerbaycan ve Türkiye ile ilişkilerini normalleştirmesidir (Kasım, 2009: 180).

3.4. Ermenistan-Türkiye İlişkileri

Türkiye dış politika açısından belirleyici faktörler arasında tarihsel geçmiş coğrafi özelliklerdir. Mevcut konumu dünya siyaseti ve uluslararası dönüşümü açısından oldukça önemli görülmektedir (Yeşiltaş ve Balcı 2011: 12). Ermenistan'ın Türkiye ile olan ilişkilerinde soykırım meselesi birinci sorun olarak ele alınmaktadır. Gerek diaspora'nın, gerekse Ermeni halkı içerisindeki bir kısım grupların Ermeni siyaseti içerisindeki lobilerin Türkiye ile olan ilişkilerin düzeltilmemesi için çalıştığı bilinmektedir. Dağlık Karabağ uzlaşmazlığının dinamikleri, Batının politikaları ve en önemlisi bölgedeki Rusya etkisi iddialarını kapsıyordu. Türkiye'nin kendi stratejik ve siyasi öncelikleri, Azerbaycan'ı etkileme arzusu, bölge politikaları, ilişkilerde önemli ilerleme sağlamak için Ermenistan bu yeni düşünce ve adımlara yeteri kadar cevap verememektedir. Ermenistan'ın, Türkiye'nin dış dünyaya açılmak için güvenli bir kapı veya Rusya'ya bir alternatif olamayacağı düşünülmüştür (Hunter, 1994: 24). Ermenistan devletinin bağımsızlığını ilan ettiği ilk yıllarda Türkiye'nin sıcak ilişkileri, komşuluk bağlamındaki ticari, uzlaşma çabaları, Erivan'dan karşılık bulmuş olsada bu zaman içerisinde yeterli gelişimi gösterememiştir (Kohen 1991).

Bu süreçte halkını yönlendirmek için politika stratejisini Türkiye aleyhine sözde soykırım çarpıtmasına dayandırmıştır. Ermeni diasporasının rolü bu çarpıtmada çok etkin olmuştur (Tüysüzoğlu, 2014). Diaspora dünyanın değişik ülkelerinde yaşayan Ermenistan halkından oluşmaktadır. Bu kadar değişik ülkelerde yaşayan insanları ortak bir anlayışta toplamak için sözde soykırım kullanılmaktadır. Ayrıca Türkiye aleyhtarı olan diğer Batılı ülkelerde bu, bu düşünce temelinde birlikte olmuş Ermenistan'ı desteklemiştir (Çiftçi, 2020).

Tüm bu süreçler boyunca Ermenistan ile Türkiye arasında sağlıklı bir komşuluk ilişkisi geliştirilememiştir. Bunun en önemli nedenleri tarihsel kökenlerde aranmalıdır. Aslında Ermenistan devletinin bulunduğu konum itibariyle, denizlere kapalı olmuş olması ve

komşuları ile sağlıklı ilişkilerinin bulunmamış olması, Türkiye Devleti ile kuracağı ticari ilişkileri zorunlu kılmaktadır. Ermenistan'ın dış politika ve stratejisini Türkiye ile geçmiş yaşantıları ve tarihi kökenleri şekillendirmiş diaspora'nın etkinliği ile Türkiye aleyhtarı bir yapı oluşturulmuştur. Burada amaç ve Ermenistan halkını bir düşünce kimliği içerisinde buluşturmaktır. Aynı zamanda büyük devletler Ermenistan'ın bu politikasını da desteklemiş ve Türkiye aleyhine bu politikayı pazarlık konusu yapmışlardır (Canyurt, 2016).

SSCB sürecinde Ermeni diasporası oldukça etkin şekilde soykırım meselesini gündeme getirmiş ve Ermenistan devletinin bağımsız olmasından sonra ise artık bu politikayı sürdürecektir olan üst kimlik Ermenistan devleti olmuştur. Bu bir yönüyle normalleşme için bir fırsat olarak değerlendirilebilir (Laçiner, 2008: 296). Normalleşmenin gerçekleşebilmesi için bazı kritik sorunların çözülmesi gerekmektedir. Dağlık Karabağ Sorunu ve soykırım iddialarına ilişkin bilimsel çalışmaların yapılması ve ortak noktada buluşulması gerekmektedir (Görgülü, 2008: 8). Diğer bir sorun alanı ise Ermenistan bağımsızlık bildirgesinde yer alan Batı Ermenistan diye ifade edilen Türkiye topraklarının doğusu olan bölgenin yani Türkiye'nin toprak bütünlüğünün tanınmaması sorununun çözüme kavuşturulmasının gereğidir (Kasım, 2003:127). Ayrıca Ermeni Parlamentosunun Kars Antlaşması ile çizilen sınırı tanımadığını açıklaması da ilişkilerin normalleşmesini engellemektedir. (Oran 2002: 408). Bu doğrultuda Ermenistan komşuları Azerbaycan ve Türkiye ile zayıf ilişkilere sahip olmuş ve onlar tarafından ablukaya alınmıştır. Rusya ile müttefiklik düzeyinde bir ilişki geliştirmiş ve İran'la giderek yaklaşan bir ilişkiye sahip olmuştur (Nixey, 2010). Ermenistan, Gürcistan'ın Türkiye ile askeri bağlarını ulusal güvenliği için bir tehdit olarak görmektedir. Buna karşılık Tiflis, Erivan'ın Moskova ile olan askeri ilişkileri nedeniyle kendini tehdit altında hissetmektedir.

Türkiye, SSCB'nin dağıldıktan sonra her üç Güney Kafkasya devletinin de bağımsızlıklarını ayırım gözetmeksizin ve hiçbir ön koşul öne sürmeden tanımıştır. Bu çerçevede, Türkiye Ermenistan'ın bağımsızlığını 16 Aralık 1991'de tanıyarak, Ermenistan'ın bağımsızlığını tanıyan ilk devletlerden biri olmuştur. Ancak Ermenistan soykırım sorununu sürekli gündemde tutarak, resmi belgelerine de koyarak, Türkiye ile olan ilişkilerini bozmuştur. Öyleki sınırı belirleyen Kars anlaşmasını tanımadığını bile

belirtmiştir (T.C. Dışişleri Bakanlığı 2018). Soykırım meselesi, sınır meselesi ve bu tarihten gelen anlaşmazlıklar, iki ülke ilişkileri arasında aşılması gereken duvar olmuştur. Tarihsel süreç içerisinde değerlendirildiğinde, Birinci Dünya Savaşı sırasında Ermenilerin Osmanlı hükümetine karşı aldıkları tavır halka yönelik yaptıkları 1915 olayları olarak bilinen durum ve iki ülke arasındaki farklı yorumlar, anlaşmazlıkların kaynağını teşkil etmiştir. Ermenistan, Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı İmparatorluğu'nun, Ermeni tebaasına karşı uyguladığı tehcir esnasında meydana gelen ölümleri, devlet tarafından Ermenilere yönelik gerçekleştirilen kasıtlı ve emirler dahilinde yapılan katliamlar olarak görmekte ve 1915 olaylarını modern tarihin ilk soykırımı olarak lanse etmektedir (Genocide, 2018). Ermenistan düşüncesini desteklemek için bağımsızlık bildirgesinde, 11. maddede, Ermenistan Cumhuriyeti, 1915 olaylarına ilişkin olarak Osmanlı Türkiyesi ve Batı Ermenistan'da gerçekleştirilen soykırımın uluslararası alanda kabul edilmesi için çabalarını sürdürecektir ifadesine yer vermektedir (Armenian Declaration of Independence, 2018). Ermenistan'ın bu yaklaşımıyla sorunların çözümü mümkün görülmemektedir.

Bölgesel aktörler, içerisindeki en önemli çatışma alanı, Ermenistan ile Azerbaycan arasında Karabağ anlaşmazlığı olmuştur. Bu çatışma alanı, Ermenistan'ın dış politika belirleyicilerinden biridir. Anlaşmazlıklar, sınırların kapanmasına, komşular arasında güvenlik tehditleri olarak algılanmasına, Türkiye ile olan ilişkilerde soykırımın öne çıkarılmasına, sınırlı doğal kaynakların kullanılmasına, coğrafi konum itibarıyla kara ile çevrili Ermenistan'ın bölge içinde sıkışmasına kendisine yeni ortaklar aramasına, Diaspora'nın daha fazla etkisinde kalmasına dış güçlere bağımlılığının artmasına ve dış politika belirleyicilerinin bu sorunlar temelinde oluşmasına neden olmuştur. Bu koşullar altında Ermenistan "tamamlayıcı dış politika konsepti" adı verilen bir politika uygulamaya koymuştur (Papazian, 2014).

Ermenistan'ın dış politika bakışı aslında çok yönlülüğü hedef almıştır. Ancak Karabağ sorunundan dolayı güvenlik kaygısı taşıması nedeniyle Rusya, etkisinde kalmıştır. Türkiye ve Azerbaycan ile olan ilişkilerdeki durum ve Gürcistan'ın da Ermenistan'a kuşkuyla bakması İran'ın Ermenistan açısından hem ekonomik hem de politik bakımdan önemini artırmıştır. İran'ın Dağlık Karabağ sorununda arabulucu rolü oynama çabası devam eden Ermeni işgali nedeniyle başarısız olmuş Şuşa'nın işgalinden sonra İran

Dışişleri Bakan Yardımcısı Dağlık Karabağ'ın Azerbaycan'ın bir parçası olduğunu ve sınırlarda değişiklik yapılmasına karşı olduğunu açıklamıştır. Ter-Petrosyan ABD ile ilişkileri bu ülkedeki diaspora kuruluşlarının aleyhindeki çalışmalarına rağmen iyi tutmaya çalışmıştır (Kasım, 2009: 47).

Türkiye'nin sınırı kapatmasıyla, Azerbaycan ve Türkiye tarafından ablukaya alınan Ermenistan tam anlamıyla kuşatılmışlık algısı yaşamıştır. Doğudan ve batıdan Türklerle sarıldığını düşünen Ermenistan, ulusal güvenliğine en büyük tehdidi Türkiye destekli bir Azerbaycan saldırısı olarak tanımlamıştır (Republic of Armenia National Security Strategy, 2007). Karabağ yüzünden gerçekleşen ablukayla Ermenistan'ın İran ve Gürcistan olmak üzere dünyaya açılan sadece iki kapısı kalmış, bu kapıların her ikisi de yeterince güvenli olamamış, İran büyük oranda ABD destekli yaptırımlara maruz kalmıştır. Ermenistan'ın ekonomik ve jeopolitik izolasyonuna neden olması olarak öne çıkmıştır. Gürcistan Ermenistan'ın dünyaya açılan diğer çıkış kapısı olmuş ve bu durum Ermenistan'ı, Rusya-Gürcistan ilişkilerinde rehine çevirmiştir. Rusya'nın 2006'da Gürcistan'a ambargo uygulaması ve doğal gazı kesmesi ve sonrasında Rusya ile Gürcistan arasında Ağustos 2008'de gerçekleşen Beş Gün Savaşı, Ermenistan'ın savunmasız pozisyonunu daha da belirginleştirmiştir. Bu çerçevede, Ermenistan-Türkiye ilişkilerinde belirli bir iyileşmenin Karabağ anlaşmazlığının çözümüne Ermenistan'ı daha az bağımlı hale getirebileceği öngörülmüştür (Markedonov, 2011).

Türkiye ise Ermenistan ile olan ilişkilerini normalleştirmeye çalışmaktadır. Bunun için işbirliği yapmaya çaba göstermektedir. Türkiye, politik yaklaşım olarak tarihteki meseleleri tarihçilere bırakılmasını ve bunun geçmişte olduğunu tarihçiler tarafından değerlendirilmesi gerektiğini savunmaktadır. Türkiye'nin uzattığı barış eline ve pozitif yaklaşımına, Ermenistan'ın olumlu cevap vermesinin, özellikle Güney Kafkasya ülkeleri arasında olumlu etki yapacağı, istikrarı ve refahı, geliştireceği düşünülmektedir (Lütem 2003b).

Türkiye'nin Ermenistan ile kurmak istediği olumlu ilişkileri, Avrupa Birliği ve ABD'de desteklemiştir. Özellikle ABD bunun bir gereklilik olduğunu düşünmektedir. ABD, Ermenistan ile kurulacak bu pozitif ilişkiden Türkiye'nin kazançlı çıkacağı üzerinde durmuştur (Kinzer 2008). Türk ve Ermeni politikacıları, normalleşmeye gidilme'nin iki ülke için de en yararlı olacağını düşünmektedirler (Yetkin 2009). Ermenistan ve genel

olarak bölgeye karşı Amerikan politikası açısından en önemli konulardan biri Ermeni-Türk ilişkileri konusudur. ABD uzun süredir Ermeni-Türk ilişkilerinde buzları eritme çabalarında yer alıyor. Her iki tarafa da ilişkileri normalleştirme çağrılarını tamamlayan ABD müdahalesi, Ermenistan ve Türkiye'den eski diplomatlardan oluşan gayrı resmi bir grup olan Amerikan destekli Türk-Ermeni Uzlaşma Komitesi'nde (TARC) olduğu gibi gayriresmi arabuluculuk çabalarını ve iki diplomasiyi izlemeyi içeriyordu. 2008'den bu yana, özellikle Ağustos ayındaki Rusya-Gürcistan savaşı sonrasında, ABD sözde "futbol diplomasisini" ve Ermeni-Türk normalleşme sürecini aktif olarak desteklemiştir (Zolyan, 2010).

Barak Obama Nisan 2009'da Türkiye'yi ziyaret ettiğinde Ermeni-Türk ilişkilerine atıfta bulunmuş ve 1990'ların başında Türk hükümeti tarafından kapanan sınırın açılması çağrısında bulunmuştur. 23 Nisan 2009'da Ermeni-Türklerin normalleşme için bir yol haritasının varlığına ilişkin açıklaması, Serzh Sargsyan'ın Başkan Yardımcısı Joe Biden'dan aldığı gece yarısı telefon görüşmesi de dahil olmak üzere Amerikan diplomasisinin ciddi katılımı sayesinde ortaya çıkmıştır. Benzer şekilde, Ekim 2009'da Ermeni-Türk normalleşme protokollerinin imzalanması tehdit altındayken, ABD Dışişleri Bakanı Hillary Clinton'ın Rus meslektaşı Sergey Lavrov ile birlikte arabuluculuk etmesi, hem Ermeni hem de Türk tarafının imzalarının güvence altına alınmasında etkili olmuştur (Zolyan, 2010).

Türkiye açısından bakıldığında, ulusal gücün geliştirilmesinde diğer aktörler ile kurulacak ilişkilerin bir araç olarak değerlendirilmesi hedeflenmektedir. Bu açıdan, AB üyelik süreci, ABD ile stratejik ortaklık, Rusya ile enerji işbirliği ve diğer bölge ülkeleri ile geliştirilen ilişkiler birer araçtır (Oğuzlu 2009: 44). Bölgede dış politika etkin bir şekilde uygulandığında, Türkiye sadece kendisini güvenlik altına almış olmayacak aynı zamanda bölgenin de güvenlik ve istikrarını sağlamış olacaktır. Bu yönüyle de Türkiye, düzen kurucu bir ülke rolünü üstlenmiş olmaktadır (Davutoğlu 2008). Sonuç olarak Türkiye ile Ermenistan ilişkilerinde, çözülemeyecek sorunlar gibi görülen soykırım meselesi tarihçilere bırakıldığında, Ermenistan'ın sınırı tanımamasıyla ilgili ulusal hukuku hiçe sayan, keyif iyi düşüncesi gözardı edildiğinde, ikinci Karabağ savaşından sonra toprakların gerçek sahibi olan azerbaycana Karabağ toprakları verildiğinde Türkiye Ermenistan sınır kapısı açılarak ticaret gelişmiş olacak ve böylece iki ülke arasında işbirliği sağlanmış olacaktır.

3.5. Azerbaycan'la İlişkiler ve Dağlık Karabağ Sorunu

Diğer bir komşu ülke olan Azerbaycan ile olan ilişkilerde sorunlar yaşanmış Dağlık Karabağ sorunu savaşıla sonuçlanmıştır. İki ülke arasında diplomatik ilişkiler normal düzeyde değildir. Birinci Karabağ Savaşı öncesinde, Azerbaycan toprakları arasında yer alan bu bölgeyi işgal etmesi ile uzun zaman süren gerilimler ikinci Karabağ savaşı ile sonuçlanmış Azerbaycan'ın topraklarını alması ile ateşkes imzalanmıştır. Azerbaycan'da yaşadığı yerden zorunlu göç etmek zorunda kalan yaklaşık 528.000 kişi ve Ermenistan'dan kaçan 300.000 Azeri sığınmacı bulunmaktadır (Jin, 2006). Karabağ sorunu, 1988 yılında ilk gündeme gelmiş olsa da sorunun kaynağı daha geçmişe dayanmaktadır. Bu bölgede Azeriler ile Ermeniler arasındaki çatışma, Çarlık Rusyası zamanına 1905-1907 ayaklanmalarına kadar uzanmaktadır. SSCB kurulduktan sonra Stalin tarafından 1923 yılında alınan bir kararla Karabağ bölgesi, özerk bir bölge olarak değerlendirilmiştir. Sovyetler Birliği'nin son dönemlerinde, Karabağ Ermenileri 12 Şubat 1988'de, Karabağ Özerk Bölgesi'nin Sovyet Ermenistanı ile birleşmesini talep eden 60 bin imzayı Moskova'ya sunmuştur. Ardından 20 Şubat 1988'de, Karabağ Özerk Bölgesi Sovyeti, Karabağ Özerk Bölgesi'nin Azeri Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nden ayrılarak Ermeni Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ne geçmesini kabul eden bir karar almıştır (Cheterian, 2009).

SSCB döneminde bölge, etnik olarak Ermeni çoğunluğa sahip olmasına rağmen Azerbaycan SSCB içinde özerk bir oblast olarak kalmıştır (UNHCR. Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği, 1996). Sovyetler Birliği 1980'lerin sonunda dağılmaya başladığında Karabağ sorunu yeniden ortaya çıkmıştır. 20 Şubat 1988'de Dağlık Karabağ Özerk Oblastı parlamentosunun Azerbaycan SSC'den Ermenistan SSC'ye devredilmesini talep eden kararını Azerbaycan tanımamıştır (De Waal, 2013) ve kısa bir süre sonra Sumgayıt, Gence ve Bakü'de (Broers, Laurence 2019) Ermenilere; Gugark ve Hankendi'de de Azerilere karşı etnik şiddet başlamıştır. Karabağ'ın özerk statüsünün kaldırılmasının ardından 10 Aralık 1991'de bölgede referandum yapılmıştır. Referandum, bölgede yaşayan Azeriler tarafından boykot edilmiş katılımcıların % 99,8'i evet oyu kullanırken, Azeriler oylamaya katılmamıştır. Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından bölgede doğrudan savaş başlamıştır (De Waal, 2013).

Ermeniler Karabağ dışında Azerbaycan'a ait olan yedi bölgeyi (Laçın, Şuşa, Kelbecer, Ağdam, Fuzuli, Cebrail ve Zengilan) ele geçirerek Azerbaycan topraklarının % 20'sini işgal etmiştir (The International Institutes for Strategic Studies, 2008). Şiddetlenen Ermeni-Azeri savaşında Ermenistan, Karabağ ile Ermenistan arasındaki Laçın Koridoru'nu da işgal ederek Karabağ'ı ve etraf rayonları fiilen kendisine ilhak etmiştir. Savaşın derinleşmesi sonucunda 1993 başlarındaki barış görüşmeleri denenmiş Azerbaycan'ın Kelbajar ilçesinin Karabağ Ermeni güçleri tarafından ele geçirilmesi ve binlerce etnik Azeri'nin zorla tahliyesi ile sekteye uğramıştır. Karabağ Savaşı hem Azerbaycan hem de Ermenistan'dan yaklaşık 725.000 Azeri ve 300.000-500.000 Ermeni'nin yerlerinden edilmesiyle sonuçlanmıştır (Haider, 2013).

Karabağ anlaşmazlığı, Azerbaycan ve Ermenistan arasında SSCB yönetimi altındayken başlayan bir iç sorunken, her iki devletin de bağımsız olmalarıyla uluslararası bir anlaşmazlığa dönüşmüştür. Rusya Federasyonu'nun baskılarıyla 18 Mayıs 1994'te Bişkek'te Erivan ve Bakü arasında ateşkes anlaşması imzalanmış, ateşkesle beraber, hem Azerbaycan hem de Ermenistan şiddetin sona erdiği, fakat siyasi anlaşmazlığın çözümsüz kalmaya devam ettiği donmuş bir anlaşmazlık ortamına girmiştir (Waal, 2004). 1994 yılında Azeri ve Ermeni Karabağdaki güçleri arasında ateşkes ilan edildi ve o zamandan beri temas hattı boyunca zaman zaman ateş açılmasına rağmen her iki tarafça da sürdürülmüştür. Tüm Ermeni hükümetleri şimdiye kadar "Dağlık Karabağ Cumhuriyeti"nin kendi ilan ettiği bağımsızlığı tanımaları için iç baskılara direnirken, aynı zamanda Azerbaycan yönetimine geri döndüren hiçbir barış anlaşmasını kabul etmeyeceklerini açıklamışlardır. Karabağ saldırıları sırasında kaçan tahmini 800.000 Azeri'nin yaklaşık 572.000'i hala Azerbaycan'da ülke içinde yerinden edilmiş kişiler olarak yaşamaktadır 1988'den bu yana Azerbaycan'dan kaçan 360.000 etnik Ermeni'nin yaklaşık 4.700'ü mülteci olarak kalmaktadır.

Karabağ sorunu dış politikada etkili olduğu gibi iç politikanın belirlenmesinde de önemli bir unsur olmuştur. Bu konuda değişik fikirleri savunan birçok siyasi örgüt kurulmuştur. Bu örgütlerin en etkilisi Ermeni Ulusal Hareketi (ANM) olmuştur. ANM'nin lideri Levon Ter-Petrosyan 16 Ekim 1991'de Ermenistan'ın ilk devlet başkanı olarak seçilmiştir. Ter-Petrosyan, iktidara geldiğinde; piyasa ekonomisinin gelişimi, demokratikleşme, tarihin yüklerinden (Ermeni soykırımı ve Rusya'ya geleneksel bağlılık) arınmış gerçekçi bir dış politika ve Karabağ sorununun çözümü olmak üzere dört temel noktaya dayanan bir

program benimsemiştir (Astourian, 2000). Ancak bu politikanın sürdürülmesi mümkün olmamıştır.

Tecrit durumunda olması ve doğal kaynakların azlığı nedeniyle Ermenistan stratejik açıdan önemli bir ülke değildir. Ermenistan'ın ekonomik gelişmesi ve siyasi istikrarı bu ülkenin komşularıyla normal ilişkilerine ve dışarıdan ekonomik yardım almasına bağlıdır. Fakat Karabağ sorunu ile ilgili Ermenistan'ın düştüğü durumda Rusya bu devletin dış politikasında önemli bir rol oynamaya başlamıştır (Kasım, 2003). Ermenistan'ın Dağlık Karabağ sorunu ile ilgili yürüttüğü siyaset bu devletin komşu ülkelerle ilişkilerini olumsuz yönde etkilemiştir. Bağımsızlıktan sonra, savaşın da etkisiyle kendi güvenliğini tek başına sağlamasının mümkün olmaması ve zayıflığı Ermenistan'ı Rusya'nın planlarının bir parçası haline getirmiştir. Öte yandan, Türkiye ve Azerbaycan ile ilişkilerinin kesilmesi ile ilgili Kafkasya'dan tecrit durumunda kalan Ermenistan Rusya'ya bağımlı duruma düşmüştür (Mutlu, 2014).

Dışişleri Bakan Yardımcısı Shavarsh Kocharyan'a göre, Dağlık Karabağ ihtilafının çözümünün yanı sıra bölgesel güvenliğin sağlanması Ermenistan'ın o yıllardaki en önemli dış politika öncelikleri arasında sayılmıştır Kocharyan, (2012) açıkçası, Ermenistan'ın en önemli dış politika hedeflerinden biri Karabağ ihtilafının çözümüdür. Bu amaçla Dağlık Karabağ'ın müzakere sürecine dahil edilmesi için daha büyük adımlar atılması planlanmıştır. Karabağ'ın katılımı olmadan görüşmelerin etkinliği hakkında konuşmanın zor olduğunu herkes fark ediyor. Doğal olarak, çatışmanın çözümünün temelini Karabağ halkının kendi kaderini tayin hakkı olması gerektiğini savunmuştur.

Sarkisyan döneminde ise öne çıkan Nisan 2016'da Azerbaycan'la gerçekleşen 4 Gün Savaşı olmuştur. 22 yıllık ateşkes sürecinde pek çok ateşkes ihlali ve ufak çaplı çatışma yaşanmış olmasına rağmen, sonuçları ve ortaya çıkardığı durum nedeniyle 4 Gün Savaşı öncekilerden daha farklı bir niteliğe sahip olmuştur. Azerbaycan'ın Karabağ'ın kuzey ve güneyinde üçer tane stratejik öneme sahip tepeyi geri alması ve Ermeni tarafının 87 asker kaybetmesine neden olan "4 Gün Savaşı", "donmuş ihtilaf" olarak adlandırılan ve dünya kamuoyunun gündeminden düşmeye başlayan Karabağ sorununu yeniden hatırlatmıştır (MacFarquhar, 2016).

Ermenistan'ın Karabağ sorunundaki çözümü bölgenin bağımsızlığı üzerine kuruludur. Kocharyan, "Ermenistan, Dağlık Karabağ Cumhuriyeti'nin ekonomik kalkınması,

savunma yeteneklerinin güçlendirilmesine yönelik attığı tüm adımları desteklemeye devam edecek ve genel olarak iki Ermeni devleti birlikte demokratik bir toplumun gelişimine doğru ilerlemeye devam edecektir." demiştir. Koçaryan, Azerbaycan'ın eylem ve açıklamalarının, iki halk arasında güven ortamı yaratmak ve güven oluşturmak amacıyla uluslararası arabulucular tarafından önerilen adımlara ters olduğunu ve bunun kapsamlı bir barış anlaşmasına varılmasının ön koşulu olduğunu söylemiştir (<https://asbarez.com/103753/armenias-foreign-policy-priorities-highlighted/>Erişim Tarihi: 10/05/2021).

ABD'nin Türk-Ermeni ilişkilerine müdahalesi çoğunlukla dolaylı ve gayri resmi bir karaktere sahip olsa da, Dağlık Karabağ ihtilafı söz konusu olduğunda, ABD resmi olarak Minsk Grubu'nun eş başkanlarından biri olarak arabulucu rolünü oynamaktadır. Her iki taraf da Dağlık Karabağ barış sürecindeki arabulucuları eleştirdi ve bazen de bugüne kadar ihtilaha siyasi bir çözüm bulunamamasından kendilerini sorumlu tuttu. Ancak, çatışmanın tam kapsamlı bir şiddetli çatışma olarak yeniden ortaya çıkmasını önlemede arabulucuların olumlu rolünü inkar etmek zordur. ABD hükümetinin Karabağ sorunundaki tutumu oldukça karmaşık. Bir yandan, ABD'li diplomatlar ABD'nin Dağlık Karabağ'ı bağımsız bir devlet olarak görmediğini ve Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü tanıdığını, Ermenistan ve Karabağ'ın yanı sıra Ermeni-Amerikan toplumu içinde de eleştiriye davet eden bir şey olduğunu sık sık tekrarladılar. Öte yandan ABD, Azerbaycan'dan gelen protestolara rağmen Dağlık Karabağ'a milyonlarca dolarlık insani yardım teklifinde bulundu.(Zolyan, 2010).

Sarkisyan'ın istifasının ardından, Ermenistan'da 8 Mayıs 2018'de gerçekleşen parlamento oylaması neticesinde Nikol Paşinyan Başbakan seçilmiştir. Aralık 2018'de gerçekleştirilen erken parlamento seçimlerinde, Paşinyan'ın Yelq bloğu oyların % 70.4'ünü almış, Sarkisyan'ın eski iktidar partisi olan Ermenistan Cumhuriyet Partisi, ise oyların %4,7'sini alarak seçim barajını aşamamış ve parlamento dışı kalmıştır. Böylelikle kısa sürede ortaya çıkarak hızla kitleselleşen halk hareketi Ermenistan'da önemli bir zafer elde etmiş ve Paşinyan tarafından "Kadife Devrim" olarak nitelendirilmiştir. Seçimlerle Ermenistan'da yeni bir döneme girilmiş ve 20 yıldan fazla süredir ülkeyi yöneten zümre iktidardan uzaklaştırılmıştır (Toghramadjian, 2018).

Protestolar yolsuzluk ve ülkenin oligarşik sistemine odaklansa da, olayların dış politika üzerindeki etkileri Ermeni ve yabancı gözlemciler arasında sık-sık spekülasyon konusu olmuştur. Kitlesele sosyal protestolardan sonra göreve başlayan Ermenistan'daki Nikol Paşinyan hükümetinin görevdeki ilk yüz gününde, iç reform için kampanya yaptıklarının altını çizmiş, iktidara geçiş ve ardından yolsuzluk ve Ermeni siyasi elitleri arasında yasal bir tasfiye Ermenistan-Rusya ilişkilerinde yankılandı. Yeni hükümetin Dağlık Karabağ ihtilafının çözümüne yönelik sert yaklaşımı Azerbaycan ile ilişkilerinde gerginliğin yeniden artışını da beraberinde getirmiştir (Konarzewska, 2018).

Paşinyan, Dağlık Karabağ nüfusunun kendi kaderini tayin hakkını kabul etme çağrısında da bulunmuş ve temsilcilerinin barış görüşmelerine doğrudan katılmasını önermiştir. Erivan'daki hükümet değişiminin çatışmaların çözüme kavuşturulmasını nasıl etkileyeceğini dikkatle değerlendiren Bakü, yeni yönetimin Dağlık Karabağ meselesinde önceki Ermeni liderlerden daha esnek bir yaklaşım benimsemesini umarak Karabağ aşiretinin iktidardan ayrılmasını memnuniyetle karşıladı. Ancak Ermenistan'ın yeni hükümeti şimdilik Dağlık Karabağ konusunda öncekilerden daha sert bir tutum benimsemiş görünüyor. Azerbaycanlı yetkililer Paşinyan'ın Dağlık Karabağ ile ilgili açıklamalarını kınadı ancak ihtilafı çözmek için yoğun müzakerelere hazır olduklarını duyurmuştur. Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, ülkenin toprak bütünlüğünün uluslararası hukuka uygun olarak tamamen geri kazanılması gerektiğini yinelemiş ve "Azerbaycan devleti, Azerbaycan topraklarında ikinci bir Ermeni devletinin oluşturulmasına asla izin vermeyecektir" demiştir. Azerbaycan MFA'sı da, AGİT himayesinde müzakere formatı üzerinde anlaşmaya varıldığını belirterek Dağlık Karabağ temsilcilerinin barış görüşmelerine dahil edilmesi fikrine şiddetle karşı çıkmıştır (Konarzewska, Ekim, 2018).

Anlaşmazlığı barışçıl yollarla çözmeye müzakereleri AGİT'e bağlı Minsk Grubu'nun himayesinde 1992 yılından bu yana devam etmiş ancak 2020 yılı savaşına kadar bir sonuca ulaşamamıştır. Karabağ Savaşı 2020 yılında Ermeni saldırıları ile tekrar başlamıştır. Çatışmalar 27 Eylül 2020 sabahı, Karabağ Savaşı (1988-1994) sonrasında kurulan temas hattında başladı ve her iki taraf da askerî ve sivil kayıplar bildirdi. Başlangıçta karşılıklı devam eden sınır çatışmaları, Azerbaycan kuvvetlerinin kademeli olarak ilerleyişi ile de jure olarak Azerbaycan'a ait olan Karabağ ile Karabağ etrafındaki yedi rayondaki Ermenistan ve "Dağlık Karabağ Cumhuriyeti'nin" işgalini sona erdirmeye

evrildi. Çatışmalar sonucu, Ermenistan ve “Dağlık Karabağ Cumhuriyeti”, sıkıyönetim ve topyekûn seferberlik ilan ederken Staff, Reuters (27 Eylül 2020). Azerbaycan ise 28 Eylül'de ilan edilen kısmi sıkıyönetim sonrası (Rusya Haber Ajansı. 28 Eylül 2020) sokağa çıkma yasağı ve sınır hattı boyunca savaş hâli ilan etti (www.sozcu.com.tr. 29 Eylül 2020)

Çok sayıda ülke ve ABD çatışmayı şiddetle kınamış ve her iki tarafı da gerilimi azaltmaya ve müzakereleri gecikmeden sürdürmeye çağırıştır (France24. 30 Eylül 2020). 10 Ekim'de Uluslararası Kızılhaç Komitesi desteği ve Rusya arabuluculuğunda hem Ermenistan hem de Azerbaycan tarafından kabul edilen insanî ateşkes resmen yürürlüğe girse de ateşkes her iki taraf açısından tamamen göz ardı edilmiştir (BBC News. 10 Ekim 2020)

Dağlık Karabağ'ın ikinci en büyük şehri Şuşa'nın Azerbaycan kontrolüne geçmesi sonrası 9 Kasım 2020 tarihinde, Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin'in arabuluculuğu ile Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev ve Ermenistan başbakanı Nikol Paşinyan tarafından Ateşkes Antlaşması imzalanarak Karabağ bölgesindeki tüm çatışmalara 10 Kasım 2020 tarihinde Moskova saati ile 00.00 itibarıyla son verildiği açıklandı (RIA Novosti 9 Kasım 2020) Tanınmayan “Dağlık Karabağ Cumhuriyeti” Cumhurbaşkanı Arayik Harutyunyan da çatışmaların sona ermesini kabul etmiştir (BBC News, 10 Kasım 2020).

Ayaz Muttalibov döneminde dış politikada Rusya Federasyonu ile yakın ilişkiler geliştiren Azerbaycan (Beşikçi, 2016: 238) bağımsızlık sonrası ilk devlet başkanlığı seçimlerini Elçibey'in kazanmasıyla Rusya'dan uzaklaşmaya başlamıştır. Bu dönemde Azerbaycan'ın Bağımsız Devletler Topluluğu'na üye olmaması ve enerji projelerinde Rusya dışı alternatifleri desteklemesi Rusya ile ilişkilerin seyrinin değişmesine neden olmuştur. 1992'de Rusya hegemonyasına karşı bir dış politika yaklaşımı benimseyen, BDT Antlaşması'nın onaylanmasına karşı çıkan ve Azerbaycan enerji kaynaklarının uluslararası pazarlara iletilmesinde Rusya dışı enerji ulaşım güzergahlarını tercih eden Elçibey dış politikada önceliği Türkiye'ye ve Batı'ya vermiştir (Caferov, 2011: 41-43).

Karabağ savaşında ise Rusya, Azerbaycan ile iyi ilişkiler sürdürmeye çalışmış ve çatışmalar boyunca iki tarafa da silah satmıştır. Savaştan bile önce Rusya, Ermenistan ile askerî bir ittifakının parçası olarak Ermenistan'da bir askerî üs kurmuş ve bu nedenle olası

bir savaş durumunda antlaşma gereği Ermenistan'ı savunma mecburiyeti bulunmaktaydı. Rusya ve NATO üyesi Türkiye Suriye'de ve Libya'da devam eden iç savaşta olduğu gibi birbirlerine zıt çıkarılara sahiptir. Türkiye, çeşitli analistlere göre çatışmayı Orta Doğu'daki etki alanını genişletmek amacıyla hem askerî hem de diplomatik kaynakları kullanarak Güney Kafkasya'daki nüfuzunu doğu sınırı boyunca güçlendirmek ve bir başka bölgesel güç olan Rusya'nın bölgedeki etkisini azaltmak için kullanıyordu (France 24. 29 Eylül 2020) Rusya tarihsel olarak çatışmada tarafsızlığı sürdürme politikası izlemiş ve Ermenistan hiçbir zaman resmî bir yardım talebinde bulunmamıştır. CNA'deki Rusya araştırmaları programı müdürüne göre savaşın başlangıcında Ermenistan tarafı büyük kayıplar vermedikçe Rusya'nın askerî müdahalede bulunma ihtimalinin düşük olduğuna düşünülüyordu (russiamatters.org. 5 Ekim 2020).

Rusya Dışişleri Bakanlığı bir bildiri yayımlayarak, hem Rusya'nın hem de Ermenistan'ın Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütü bünyesinde yer alması nedeniyle, savaşın Ermenistan topraklarına sıçraması hâlinde Rusya'nın Ermenistan'a "gerekli tüm yardımı" sağlayacağını söylemiştir (www.ft.com. 31 Ekim 2020). Buna karşın Azerbaycan güçlerinin 14 Ekim 2020'de Ermenistan topraklarını vurduğu bildirildiğinde, Rusya çatışmaya doğrudan müdahale etmemiştir (Bloomberg.com. 14 Ekim 2020). Devlet Duması Savunma Komitesi üyesi Konstantin Makienko, Rus basın yayım organı Vedomosti tarafından 10 Kasım tarihinde yayımlanan bir yazıda savaşın jeopolitik sonuçlarının sadece Ermenistan için değil, Rusya için de bir "felaket" olduğunu yazdı. Çünkü Güney Kafkasya'da "başarılı ve alçakgönüllü Türkiye'nin prestiji muazzam bir şekilde artarken" Moskova'nın etkisi azalmıştı (Vedomosti 24 Aralık 2020). Karnegi Moskova Merkezi'nden Aleksandr Gabuyev ise tam tersi bir görüş belirterek "Dağlık Karabağ Cumhuriyeti'nin kesin yenilgisini önlediği" ve Rusya'yı stratejik Laçın koridorundan sorumlu kılması nedeniyle barış anlaşmasını "ülkenin bölgedeki gücünü arttırıcı bir galibiyet" olarak nitelendirdi (Gabuyev, 2020).

Azerbaycan'ın askerî ve diplomatik zaferi ile sonuçlanan savaşın ardından yeniden imar çalışmaları başlatıldı ve yerinden edilmiş on binlerce Azerbaycanlı mülteci geri dönmeye başladı. Savaş sonunda siyasi konumunu güçlendiren İlham Aliyev tarafından 10 Aralık 2020'de Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın da katılımıyla başkent Bakü'de geniş kapsamlı bir askerî geçit töreni düzenlendi.

Anlaşmanın imzalanmasının ardından, anlaşmayı "yenilgi" olarak gören Ermenistan halkından tepki gelmiştir. Ermenistan Başbakanı Nikol Paşinyan'ın hedef olduğu protestolarda, protestocular parlamento binasına girmeye çalışmıştır. Paşinyan ise Facebook üzerinden yaptığı açıklamayla, Ermenistan'ın "daha kötü bir sonuç"tan geri döndüğünü söylemiştir (BBC. 12 Kasım 2020). Paşinyan, alınan kararın Ermeni halkı için "acı verici" olduğunu, bu kararın sahadaki Ermeni ordusunun ısrarı sebebiyle gerçekleştiğini belirtmiştir (BBC. 10 Kasım 2020).

AB Ermenistan Azerbaycan arasındaki sorunların çözümünü istemekte, Ermenistan'ın bölge ülkeleriyle bağlantılarını ilerletmek için her fırsatı ülkedeki ciddi siyasi ve insan hakları sorunlarına rağmen, yeni bir AB-Azerbaycan anlaşmasına ilişkin müzakerelerin başlatılması, AB'nin enerji güvenliği ihtiyaçları ve Bakü'nün artan pazarlık gücü de dahil olmak üzere iç içe geçmiş birkaç faktörün değerlendirilmesi gerektiğini, AB için enerji sorunu zorunlu çözülmesi gereken bir sorun olduğu işbirliğine ihtiyaç duyulduğu söylenebilir (Alieva vd. 2017).

3.6. Ermenistan - İran İlişkileri

Rusya ve ABD dışında İran da bölgede etki alanını genişletmek için dış politikada yeni stratejiler geliştirmiştir. Söz konusu durum daha önceden bağımsız bir devletin idaresi bağlamında dönüştürücü bir birikim ve deneyime sahip olmayan yeni siyasal seçkinlerin bölgede veya bölge dışında yer alan devletlerin veya uluslararası kuruluşların etki ve yönlendirmelerine açık hale gelmelerine yol açmıştır (Kaplan, 2014: 22). Ermenistan ve İran arasında ikili ilişkiler mevcuttur. Dini ve ideolojik farklılıklara rağmen, iki devlet arasındaki ilişkiler son derece samimi ve her ikisi de bölgede stratejik ortaklar. Ermenistan ve İran, Batı Asya'da komşu ülkelerdir ve aynı şekilde 44 kilometre (27 mil) uzunluğunda ortak bir kara sınırını paylaşmaktadırlar.

Ermenistan'ın önemli komşularından biri de İran'dır. Tamamlayıcı dış politika düşüncesi gereği, İran, Rusya'yı, bir alternatif olarak değerlendirilmiştir. İran'daki yönetimin olumlu olduğu dönemlerde Ermenistan ile olan ilişkiler daha güçlü daha güvenli oluşurken, İran politikalarının daha sert, Batı aleyhtarı olduğu durumlarda, batının uygulamış olduğu ambargolardan Ermenistan'da olumsuz şekilde etkilenmiştir (Zolyan, 2010). İran ile Ermenistan ilişkileri, Rusya'yı rahatsız etmiştir. Benzer şekilde Rusya'nın Türkiye ile kurduğu yakın ilişkiler Ermenistan'ı rahatsız etmektedir. 2000 'li yıllara kadar

Rusya, Türkiye arasındaki ayrım netken 2 bin'li yıllardan sonra Türkiye Rusya yakınlaşması ortaya çıkmıştır. Türkiye'nin orta asyada etkili bir dış politika izlemesi, Türkiye Cumhuriyetleriyle kurduğu ilişkiler Ermenistan'ı endişelendirmiştir. Kafkas İstikrar ve İşbirliği Platformu hiçbir zaman gerçekleşmemiş ve bölgesel rekabetler nedeniyle rafa kaldırılmış olsa da, girişimin diğer büyük oyuncuları (İran, AB ve ABD) kapsamaması, Türkiye ve Rusya'nın "bölgesel devletlerin sorunlarını kendi başlarına çözmeleri gerektiği" mesajı bölgeyi her iki ülkenin de kendi nüfuz alanları gibi gösterme girişimi olarak nitelendirilmiştir (Bechev, 2018).

İran'ın Ermenistan'ın sınırları açtığı ve sıcak ekonomik ve ticari ilişkilere sahip olduğu iki komşudan sadece biri olduğuna dikkat çeken İran uzmanı Gohar İşkandaryan, Bolton'un ziyaretinin "ABD dış politikasını netleştirmeyi amaçladığını, böylece İran'ın komşu ülkelerinin de yaptırımlarla karşı karşıya kalma riskiyle karşı karşıya kalarak kırmızı çizgilerini bildiklerini ve onları geçmemelerini amaçladığını" söylemiştir (Gasparyan, 2018).

Başbakan Nikol Paşinyan Eylül 2018'de Newyork'ta İran cumhurbaşkanı Hasan Ruhani ile yaptığı görüşmede, ikili ekonomik ilişkilerin güçlendirilmesinin önemini vurgulamıştır. Taraflar, enerji, yol yapımı ve lojistik gibi sektörlerde dile getirilen ikili ilişkilerin özel niteliğine dikkat çektiler. Ruhani, Avrasya Ekonomik Birliği ile serbest ticaret bölgesi kurulması anlaşmasının (The Eurasian Economic Union, 2018) Ermeni-İran ekonomik işbirliğinin daha da derinleşmesine yardımcı olacağından emin olduğunu ifade etmiştir. Aslında bu anlaşmanın 2019'un başlarında yürürlüğe girmesiyle birlikte İran ile Ermenistan sınırı stratejik öneme kavuşacaktır (Gasparyan, 2018). İran doğalgazını Ermenistan'a taşıyan boru hattı yıllar önce tamamlanmış olduğundan, enerji güvenliği alanındaki işbirliği özellikle önemlidir. Ek olarak, iki devlet başka milyonlarca dolarlık enerji projelerini de hayata geçirmiştir. Ermenistan-İran sınırını belirleyen Aras Nehri üzerinde iki hidroelektrik santralinin inşasını ve elektrik şebekelerini ve barajlarını birbirine bağlayan üçüncü bir yüksek voltajlı iletim hattını içermektedir. Ticari ilişkiler güçlü olmaya devam etmektedir (EurasiaNet.org). İki ülke arasındaki ticaret hacmi 2009'da 200 milyon ABD Dolarına ve 2014 yılına kadar 300 milyon ABD Dolarına yükselmiştir. 2014 yılında İran ve Ermenistan enerji bakanları, iki ülkenin enerji bağlarını güçlendirme çabaları doğrultusunda Ermenistan'dan İran'a yeni bir enerji nakil hattının inşası konusunda anlaşmışlardır. Haziran 2015'te her iki ülke de 3. enerji nakil hattını inşa

etmeye başlamayı kabul etti. 2018 yılında tamamlanacak. Proje buhara geçtiğinde iki komşu ülke arasındaki elektrik alışverişini neredeyse üç katına çıkarmıştır (<https://www.tehrantimes.com/news/247344/Iran-Armenia-to-start-building-3rd-power-transmission-line> Erişim Tarihi: 30/06/2022). 23 Ocak 2021'de İran ve Ermenistan, iki ülke arasındaki ticari ilişkileri genişletmek için bir Mutabakat Zaptı (MOU) imzalanmıştır. Mutabakat Zaptı Ermenistan Ekonomi Bakanı Vahan Kerobyan ile İran Sanayi, Maden ve Ticaret Bakanı Alireza Razm Hosseini tarafından Tahran'da imzalanmıştır. Buna göre madencilik sektörü, gıda ve beyaz eşya gibi sektörler, iki ülkenin karşılıklı işbirliği kurmasını sağlayan ana odaktadır (Tehran Times. 24 January 2021).

İran'daki Ermeni diasporası, dünyanın en büyük ve en eski Ermeni topluluklarından biri olduğu kadar Ortadoğu'nun da en büyüğüdür. Ermenilerin İran ile uzun bir etkileşim geçmişine ve iç içe sosyo-kültürel sicile sahip olmalarına rağmen, İran'ın Ermeni toplumu Şah Abbas'ın yüz binlerce Ermeniye Nahçıvan'dan, o sıralarda rakip komşu Osmanlı İmparatorluğu ile olan sınırdan tehcir etmesiyle ortaya çıkmıştır. İsfahan'ın Yeni Culfa adlı bir bölgesine 17. yüzyılın başlarında, bir Ermeni mahallesi olmak için oluşturulmuştur. İran, Ermenilerin ticaretteki maharetlerini çabucak tanımıştır. Topluluk, İran'ın kültürel ve ekonomik kalkınmasında aktif hale gelmiştir. İran İslam Cumhuriyeti'nde kalan Ermeni azınlığı, Süryanilerin önünde hala ülkedeki en büyük Hıristiyan topluluğudur. Ermeniler, İran'daki en güçlü dini azınlık olmaya devam ediyor. İran Parlamentosu'nda (en çok Dini azınlık şubesinde) iki sandalyeye atanırlar ve Koruyucu ve Uygunluk Ayırt Konseylerinde resmi Gözlem Statüsüne sahip tek azınlıklıdır. Bugün İran'da, yarısı Tahran bölgesinde yaşayan yaklaşık 150.000 – 300.000 Ermeni kalmıştır. Bir çeyrek asır İsfahan'da yaşamaktadırlar ve diğer çeyrek Kuzeybatı İran veya İran Azerbaycan'da yoğunlaşıyor. Ermenilerin çoğunluğu Tahran'ın banliyölerinde, özellikle de Narmak, Majidiyeh, Nadershah vb. yerlerde yaşamaktadırlar (Golnaz, 2004).

İran ve Ermenistan'ın karşılıklı izolasyona uğramış olmaları, Ermenistan'ın dar alanda sıkışması, İran'a uygulanan ambargolar işbirliğini zorunlu kılmıştır. İran halkı islami özellikler taşısa da Ermenistan'ın farklı dini kökenlere sahip olması bir engel oluşturmamıştır. İran Ermenistan'ı Bağımsız Devletler Topluluğu ve Avrupa arasında bir köprü olarak değerlendirmiştir (Kouhi-Esfahani, 2019: 209). Bu arada Bolton'un

Erivan ziyaretinin ardından 15-16 Kasım'da ABD hükümetinin devlet ve hazine bakanlıklarından uzman bir ekibin "ABD'nin İran'a yönelik yatırım politikasını dünyanın dört bir yanındaki hükümetlere" açıklığa kavuşturma amaçlı ziyareti gerçekleşti. ABD'nin Ermenistan Büyükelçiliği tarafından yayınlanan açıklamaya göre heyet, Ermeni Hükümeti temsilcilerinin yanı sıra Ermenistan Merkez Bankası Başkan Yardımcısı, özel bankalar, Ermenistan'daki Amerikan Ticaret Odası üyeleri ve Ermeni akademisyenler ve düşünce kuruluşu uzmanlarıyla bir araya geldi. Ermenistan'dayken uzmanlar, "ABD'nin İran rejiminin olumsuz davranışlarını maksimum ekonomik ve diplomatik baskıyla değiştirme çabalarını" vurgularken, Ermenistan gibi ortaklarla işbirliği yapmak istediklerini belirtmiştir (Gasparyan, 2018).

3.7. Ermenistan'ın Küçük Devlet Olarak İzlediği Dış Politika ve Stratejiler

Küçük devletlerin uluslararası sistemi etkileme yetenekleri büyük devletlere kıyasla çok daha az olduğu (Keohane, 1969) uluslararası ilişkilerde gerçekçilik teorisiyle çelişecek şekilde maddi olmayan boyutları kullanarak etkin bir dış politika benimsemeye çalıştıkları, küçük devletler, maddi güce, özellikle askeri güce sahip olmadıkları için kendi sınırları dışında bir politika formüle edemedikleri (Galal, 2020) Uluslararası sistem içinde önemli olan faktörün, devletin büyük olması değil aksine onun göreceli gücünün önemli olduğu belirtilmektedir. Küçük devletler bazı koşullar altında orantısız bir şekilde büyük bir etkiye sahip olabilir. Küçük devletler, her devletin bir oy hakkı olduğu veya kararların alındığı bağlamlarda çoğunluğa dayalı karar verme kurallarına sahip kurumsallaşmış bir arenada müzakereler yapılırsa, ağırlıklarının üzerinde etki edebilirler. Müzakerelerde seçici davranıyorlarsa ve kapasitelerini en önemli konulara yoğunlaştırıyorlarsa, toplantılara başkanlık etmek ve gündem belirleme gibi kurumsal fırsat yapılarını kullanırlarsa, fikir kaynaklarını en üst düzeye çıkarmak için kapasite geliştirme faaliyetlerinde bulunurlar ve ikna stratejilerini erken dönemden itibaren bireysel veya toplu olarak uygulayabilirler (Panke, 2012).

Coğrafi dezavantajlar Ermenistan'ı tecrit edilmiş ve kuşatılmış bir duruma sokarken, Ermenistan'ın etnik ve dini karakteri bu durumu daha da şiddetlendirmektedir. "Düşman çevre ile başa çıkma" anlayışı bu jeopolitik çıkmazın ürettiği bir his olmuştur. Dolayısıyla Ermeniler, Ermenistan ve çevresi arasındaki demografik ve jeopolitik dengesizliği telafi etmeye yardımcı olacağını umdukları koruyucu üçüncü bir güce ihtiyaçları olduğuna

inanır hale gelmişlerdir. Tarihsel olarak, Rusya koruyucu üçüncü güç rolü oynamıştır. Rusya'nın bölgedeki geleneksel çıkarları ile bölgenin 1990'lara kadar başka büyük güçlerin nüfuz alanı olmadığı üstü kapalı onayı Rus koruyuculuğunu kolaylaştırmıştır. Ancak özellikle 1990'lardan itibaren çok sayıda Ermeni, dengeleyicilik ve koruyuculuk rolünü yerine getirmesi için başka bir Hıristiyan gücü tercih etmek istemişlerdir (Hunter, 1994: 24).

Bölgenin birincil aktörleri ABD, Türkiye, Rusya ve İran iken, ikincil aktörleri Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan'dır demek mümkün. Hem Rusya hem de İran'ın Amerika'nın bölgesel hasmı olması dolayısıyla, Kafkasya coğrafyası ABD için farklı bir açıdan daha önem kazanmıştır (Çiftçi, 2020). 1990'larda Rusya ve Batı arasındaki ilişkiler çoğunlukla yapıcıydı: Rusya birçok küresel konuda Batı ile işbirliği yaparken, Batı, Rusya'nın Sovyet sonrası ülkelerdeki nüfuzunu açıkça zorlatmadı. Bununla birlikte, 2000'li yaşların başında, Rusya'da daha otoriter bir rejime geçişten Irak'ın Amerikan işgaline kadar birçok faktör nedeniyle ABD ve Rusya arasındaki ilişkilerin doğası değişmeye başladı. Rus-Amerikan ilişkileri, Gürcistan ve Ukrayna'daki "renkli devrimler" ve bu devrimlerin ABD'de bulunduğu sıcak karşılama ile daha da karmaşık hale geldi. Amerika'nın "renkli devrimlere" verdiği destek, Rus elitleri tarafından Rus çıkarlarına doğrudan tecavüz olarak algılandı ve iki küresel güç arasındaki rekabet yoğunlaştı, bu da Ermenistan için karmaşık meseleler yaptı ve "tamamlayıcılık" politikasının geleceğini şüpheye düşürdü. Ermenistan'ın tamamlayıcılık doktrininin son sınavı Ağustos 2008'de Rusya-Gürcistan savaşıyla geldi. Ancak Ermenistan, çatışmada taraf seçmekten kaçınmayı başardı ve hatta Güney Osetya ve Abhazya'nın bağımsızlığını tanıması için Rusya'nın baskısına başarılı bir şekilde direndi.(Zolyan, 2010).

Ermenistan'ın demokrasiyi gerçek anlamda içselleştirdiği söylenemez. Bunun sebeplerine göz gezdirdiğimizde, her şeyden önce, bu ülkenin bağımsızlık süreci esnasında bir savaş yaşamış olması etken bir faktör olarak görülebilir. Dağlık Karabağ ve çevresindeki Azerbaycan topraklarını işgal eden Ermenistan, ülke güvenliğini koruyabilme yönünde çabuk karar alıp uygulayabileceği bir siyasal düzen oturtmaya çalışmış ve bu bağlamda siyasal çoğulculuktan çok otoriterliğe yönelmiştir (Tüysüzoğlu, 2014). Ermenistan'ın dış politikası, bölgedeki tüm devletlerle ve bölgede çıkarları olan devletlerle eş zamanlı olarak ilişkiler geliştirmeyi amaçlayan bir ortaklık yaklaşımı olan tamamlayıcılığa dayanmaktadır. Böyle bir politika, bölgede genel bir dengeyi korumayı

amaçlamaktadır. Büyük güçler arasındaki diyalog ve işbirliğindeki olumlu eğilimler ve uluslararası toplumun terörle mücadele için pekiştirilmesi ve kitle imha silahlarının çoğalması, Ermenistan'ın dış tamamlayıcılık politikasını takip etmesine elverişlidir.

Paşinyan'ın iktidara gelişin sırasında halkın protestoları ve iktidarın siyaset anlayışı Rusya'yı endişelendirmiştir. Rusya'nın Ermenistan'daki büyük protesto kampanyasına ve güç değişimine yaklaşımı, Moskova'nın Ermenistan'ın siyaseti, ekonomisi ve ordusundaki güçlü etkisi göz önüne alındığında en çok dikkat çekti. Rusya'nın "renk devrimlerine" karşı nefreti ışığında, Ermenistan'ın Ukrayna'nın izinden gitmeleri durumunda Moskova'nın askeri müdahaleye başvurabileceği bir risk vardır. Ne de olsa barışçıl devrim, Moskova ile yakın işbirliği yapan siyasi elitleri devirdi. Buna ek olarak, Paşinyan ve partisi Ermenistan'ın Avrasya Ekonomik Birliği üyeliğini ve Rusya ile daha fazla askeri işbirliğini eleştirdiler. Bununla birlikte, protesto kampanyası sırasında liderleri Rus yetkililerle etkileşime girdi ve protestoların Rusya'yı hedef almadığına ve herhangi bir yabancı etkiden uzak olduğuna dair güvence verdi. Başbakanlık görevini üstlendikten kısa bir süre sonra Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin ile bir araya gelen Paşinyan, ikili stratejik işbirliğinin önemini vurgularken Rusya ile dostane ilişkileri sürdürme sözü vermiştir. (Konarzewska, Ekim, 2018).

Erivan'ın Rusya yanlısı 'stratejik kilidinin' büyük kısmı, Karabağ ihtilafı ile Türkiye ile ilişkiler arasındaki bağlantılardan ortaya çıkıyor ve bu da komşu Gürcistan'da kanıtlanan batı yanlısı, NATO yanlısı yönelimin önüne çıkıyor. Ankara ve Bakü, Moskova'dan daha büyük tehditler olarak görülüyor ve tehditler karşı dengede olmalıdır. Ancak ikinci, bölgesel perspektiften bakıldığında, Ermenistan'ın Rusya ile ittifakı çok daha az güvenli hale geliyor. Kabul, Moskova ile askeri anlaşmalar güvenlik garantileri ve tercihli silah malzemeleri sağladı. Ancak bu güvenlik garantileri test edilmemiştir ve teknik olarak Bağımsızlık'tan bu yana Ermeni siyasetini hareket ettirmiş olan tek konu olan Karabağ'ı kapsamıyor; Bu arada Erivan'ın Rus müttefikleri Azerbaycan'ın en büyük silah tedarikçilerinden biri haline gelmiştir (Bakü'nün gelişmiş, petrol yakıtlı satın alma gücü ışığında tam fiyatlar talep ediyor). (Oskanyan, 2015).

Yeni hükümet Ermenistan'ın jeopolitik görünümünü önemli ölçüde değiştirmek veya ülkenin Rusya ile olan yakın ittifakından ayrılmak istemese de, bu ilişkideki birçok konu sorunlu hale gelebilir. Paşinyan protesto hareketini iç reforma yönelik olarak dikkatle

sunmuş olsa da, bazı gözlemciler Rusya ile yakın ilişkileri olan mevcut oligarşik düzenin ortadan kaldırılması niyetinin Moskova'nın Ermenistan'ın siyasi ve ekonomik hayatındaki etkisini tehlikeye atabileceğine dikkat çekiyor. Başlangıçta Rusya, Ermenistan ile ilişkilerinin değişmeden kalacağını öngörerek Paşinyan'ı ihtiyatlı bir şekilde kabul etti. Ancak Moskova, Ermeni hükümetinin bazı hamlelerinden memnun olmamıştır (Konarzewska, Ekim, 2018).

Ermenistan'daki son güç değişiminin bazı gözlemcileri, Rusya ile geleneksel ittifak pahasına Batı'ya doğru sürüklenmesi beklenen Ermenistan'ın dış politikasında jeopolitik bir yeniden yönlendirme umuyordu. Güvenlik endişeleri nedeniyle, yeni kabine AB ve NATO ile işbirliğini sıkılaştırmaya istekli olduğunu ifade etmesine rağmen, bu senaryo öngörülebilir gelecekte pek mümkün görünmüyor. Bununla birlikte, Ermenistan'ın dış politikası hala değişime uğruyor - iç politikalar ve gerçekler zaten ülkenin dış ilişkileri üzerinde etkili. Paşinyan'ın Karabağ konusundaki sert açıklamaları ve Ankara'ya karşı ve daha az ölçüde Moskova'ya karşı iddialı tutumu, vatansever kimliğini ve miting destekçilerini artırma ihtiyacından kaynaklanıyor (Konarzewska, Ekim, 2018).

Ermenilerin yoğun nüfuslu olarak bulunduğu bir diğer ülke ise Rusya'dır. Rusya'daki Ermeni Diasporası ise Avrupa ve ABD dekinden farklı özelliklere sahiptir. Finans noktasında güçlü olan Batı Ermeni Diasporası, Ermenistan'ın dış politikasını yönlendirmeye çalışmasına karşın, kısıtlı siyasi ve ekonomik gücü olan Rusya'daki Ermeni Diasporası sayılarının fazlalığına rağmen böyle bir etkinliğe sahip değildir (Cabbarlı, 2001). SSCB'nin yıkılması ile bağımsız bir Ermeni devleti kurulduktan sonra, Rusya'daki diaspora faaliyetlerinde yeni bir aşamaya geçilmiştir. Ancak ekonomik sıkıntılar nedeniyle Ermenistan Ermenileri, Rusya'ya ve Batı ülkelerine göç ettiler. Bu nedenle Rusya'ya yeni gelen Ermenilerin çoğunlukla ihanetle suçlanması Rus Ermeni diasporasının gelişimini engelleyen bir sebep olmaktadır (Zeynal, 2001). Ancak yine de Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra Rusya'nın büyük şehirlerinde kurumsallaşmayı başaran Ermeni diasporası Rus kamuoyunda belirli bir güce sahip olmuştur. Günümüzde ise Ermenilerin Rusya'da, Ermeni kültürünü tanıtmak için pek çok basın yayın kuruluşları vardır ve bunlar kendi görüşlerinin savunulmasında çok etkili olmaktadır (Cabbarlı, 2001).

Ermenistan küçük devlet olarak varlığını devam ettirmenin ve halk birliğini sağlama yollarından biri olarak soykırım iddialarını kullanmaktadır. Koçaryan 2012 yılındaki açıklamasında "Önümüzdeki yıllarda Ermenistan'ın dış politikası, devlet çıkarlarının korunmasını, ülkenin güvenliğini, ekonomik kalkınma için elverişli dış koşulların oluşturulmasını, Ermenistan'ın uluslararası imajının artırılmasını, bölgesel istikrar ve güvenliğin sağlanmasını sağlama hedefini sürdüren yönde gelişmeye devam edecektir." Kocharyan, Ermenistan'ın insanlığa karşı işlenen suçların önlenmesi ve kınanması yönünde çalışma önceliğini de vurgulamıştır. "Bu husus özellikle Ermeni halkının hayatta kaldığı trajedinin 100. Başlatılan çalışmalar sadece ülkemiz ve Diaspora için değil, tüm dünya için önemlidir. İnsanlığa karşı işlenen cezasız suçlar ve inkarları, benzer olayların tekrarı için verimli bir zemin yaratıyor." demiştir "2015 Ermeni Soykırımına ilişkin olarak Türkiye'nin bu tarihten son derece endişe duyduğu ve Ermeni Soykırımı'nın uluslararası alanda tanınması sürecini engellemek amacıyla yurt dışındaki topluluklar da dahil olmak üzere güçlerini ısrarla harekete geçirmeye başladığı göz önünde bulundurulmalıdır. Ancak Türkiye'nin bu çabası uluslararası tanınma sürecini durdurmaz. Soykırımı inkar ederek, modern Türkiye'nin liderliği Soykırımı gerçekleştiren Osmanlı Türk hükümetine benzemektedir." demiştir. (<https://asbarez.com/103753/armenias-foreign-policy-priorities-highlighted/>Erişim Tarihi: 10/05/2021).

Dışişleri bakan yardımcısı Koçaryan, ayrılmaz bir dış politika hedefi olarak Rusya gibi stratejik ortaklarla ilişkilerin güçlendirilmesini de vurgulamıştır. ABD ve AB ile ilişkilerin geliştirilmesi ve Gürcistan ve İran gibi komşularla ilişkilerin ilerletilmesi de Erivan için "büyük önem" olarak nitelendirildi. Kocharyan'a göre, Çin, Hindistan, Japonya, Arap dünyası ile genişletilmiş işbirliğinin yanı sıra Afrika ve Latin Amerika ile ilişkilerin geliştirilmesi de Ermenistan'ın dış politika önceliklerinin odak noktası olacak. Kocharyan, Ermenistan'ın Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütü'ne üyeliği ve Rusya ile ilişkilerinin Ermenistan'ın askeri ve siyasi güvenliğini sağlarken aynı zamanda NATO ve Avrupalı güçlerle de çalıştığını açıklamıştır. (<https://asbarez.com/103753/armenias-foreign-policy-priorities-highlighted/>Erişim Tarihi: 10/05/2021).

ABD İran'a uyguladığı ambargo için Ermenistan'ın desteğini istemiştir. Bolton'un Erivan ziyaretinin ardından 15-16 Kasım 2018 ABD hükümetinin devlet ve hazine bakanlıklarından uzman bir ekibin "ABD'nin İran'a yönelik yaptırım politikasını

dünyanın dört bir yanındaki hükümetlere" açıklığa kavuşturma amaçlı ziyareti gerçekleştirmiştir. ABD'nin Ermenistan Büyükelçiliği tarafından yayınlanan açıklamaya göre heyet, Ermeni Hükümeti temsilcilerinin yanı sıra Ermenistan Merkez Bankası Başkan Yardımcısı, özel bankalar, Ermenistan'daki Amerikan Ticaret Odası üyeleri ve Ermeni akademisyenler ve düşünce kuruluşu uzmanlarıyla bir araya gelmiştir. Ermenistan'dayken uzmanlar, "ABD'nin İran rejiminin olumsuz davranışlarını maksimum ekonomik ve diplomatik baskıyla değiştirme çabalarını" vurgularken, Ermenistan gibi ortaklarla işbirliği yapmak istediklerini belirtmiştir. Ancak 20 Kasım'da Başbakan Vekili Nikol Paşinyan, yenilenen ABD yaptırımlarına rağmen Ermenistan'ın komşu İran ile yakın ilişkilerini sürdüreceğini söyledi. Aslında, Ermenistan'ın bu ilişkileri sürdürmekle kalmayıp aynı zamanda "yeni bir seviyeye çıkaracağını" söyledi. Paşinyan, ABD hükümetinin Ermenistan'ın eşitsiz durumunu anladığını da belirterek, ABD'nin de ülke için çok önemli bir ortak olduğunu sözlerine eklemiştir. (Gasparyan, 2018). Nitekim İran, Ermenistan için önemli bir ticaret ortağıdır ve ülkenin ekonomik pazarlarını ve kaynaklarını çeşitlendirmesi için bir fırsat sağlamaktadır. Ancak Ermenistan İran ile işbirliğinin kapsamını büyütme çalışırken, gergin ABD-Rusya ilişkilerine rağmen İran-ABD ilişkilerinde yaşanan gerginlikler iki ülke arasındaki ilişkileri olumsuz etkilemektedir.

Rusya Dışişleri Bakanlığı Bolton'un açıklaması hakkında ABD'nin Ermenistan-Rusya ilişkilerini anlaşmazlıklara sokmaya çalıştığını iddia etmiştir ve Bolton'un doğal olarak "Rus silahları yerine Ermenistan'ın satın alması gereken ABD silahlarının reklamını yapmayı unutmadığını" kaydetmiştir. Ruslar açıklamasında, Bolton'un açıkça "Ermenistan'ın uluslararası ilişkilerinde tarihi klişelerden vazgeçmesini ve bunun Ermenistan'ın Rusya ile geleneksel dostluğunu ima ettiği gerçeğini gizleme zahmetine girmedeği" belirtmiştir (Gasparyan, 2018).

Rusya'nın baskısı nedeniyle Cumhurbaşkanı Serzh Sargsyan daha önce anlaşılması olmasına rağmen beklenmedik bir şekilde Ermenistan'ın Avrupa Birliği ile Ortaklık Anlaşması (AA) ve Derin ve Kapsamlı Serbest Ticaret Anlaşması'nı (DCFTA) imzalamayacağını açıklamıştır. İmza prosedürü Vilnius'taki 2013 Doğu Ortaklık Zirvesi sırasında planlanmıştı. Taraflar, egemen çıkarların tekrar dile getirmek ve tartışılması gereken bir durumla karşı karşıya kaldılar. Ermenistan'ın durumunda ortaklık, ülkenin dış politikasında belli kırmızı çizgiler geliştiren tarihsel ve sosyo-ekonomik bağları dikkate

almalıydı. Başka bir deyişle, Ermenistan'ın ulusal çıkarları, 2015 yılında katıldığı Avrasya Ekonomik Birliği (AEU) ile birleşti. Bu durumun ardından, 2013'te Ermenistan ve 2014'te Ukrayna'daki siyasi krizle birlikte, Doğu ortaklık projesinin yeniden yapılandırılması ve altı ortak ülkenin her birine yönelik yaklaşımların yeniden ele alınması ve yeniden düşünülerek daha bireyci hale getirilmesi gerekiyordu. Bununla birlikte, hem AB hem de Ermenistan daha sonra ilerlemek, daha güçlü bağlar geliştirmek ve yeni anlaşmanın çerçevesini oluşturan farklı alanlarda işbirliğini derinleştirmek istediklerini dile getirmişlerdir. (Gasparyan, 2018).

Ermenistan'ın iç siyaseti on yıllardır Karabağ ihtilafıyla yakından bağlantılı olduğundan, siyasi kargaşanın temas hattı boyunca çatışma riskini artırabileceğine dair korkular ortaya çıkmıştır. Bazı Azerbaycan medya yorumcuları, işgal altındaki toprakların bir kısmını geri almak için Ermenistan'daki iç durumu istismar etme çağrısında bulunmuşlardır. Ancak resmi Bakü'nün böyle bir niyeti yoktur ve siyasi kargaşanın Ermeni güçlerini bir çatışmaya teşvik edeceğinden endişelenmişlerdir. Paşinyan'ın iktidarı “Dağlık Karabağ” yönetimi arasında da belirsizliğe neden olmuştur, çünkü ayrılan Başbakan ve eski Cumhurbaşkanı Sargsyan, Dağlık Karabağ'dan gelen gayriresmi bir ordu komutanı grubu olan karabağ klanının bir üyesiydi ve bu da fiili cumhuriyetin Ermenistan'dan sürekli destek almasını sağlamıştır. Ancak yeni yönetim, hem protestolar sırasında hem de yeni kabinenin kurulmasından sonra Karabağ yetkilileriyle bir süre boyunca onlara desteklerini garanti etmek için devreye girmiştir. (Konarzewska, Ekim, 2018).

Moskova'nın Dağlık Karabağ ihtilafını donmuş tutma konusunda temel bir çıkarı var: Karabağ hem Erivan hem de Bakü'ye karşı disiplin mekanizması olarak kullanılabilir. Daha da önemlisi, bu bölgesel ağrı Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan arasındaki her türlü üçlü işbirliğini engellemektedir. Bu, üç ana ulusunun sömürge alt ülkelerinden yasal olarak egemen devletlere dönüşümünü bir yüzyıldan fazla bir süre öncesine kadar sürdüren bölgeye yönelik bir bölünme-impera yaklaşımının bir parçasıdır (Oskanyan, 2015). Çözülmemiş Karabağ çatışması Ermeni siyasetini ve genel olarak egemen çıkarları etkilemek için kullanılan bir baskı haline gelmişti.

Ermeniler iki nedenden dolayı ülkelerinin Rusya yanlısı yönelimini büyük ölçüde kabul etmişlerdir. İlk olarak, iç siyasetin Karabağ ihtilafına ezici bir şekilde odaklanması, Ermenistan'ın egemenliğinin ve bağımsızlığı açısından ödediği maliyetleri gizlemiştir;

İkincisi, bölgesel düzeyde, Ermenistan'ın Karabağ'daki fiili statükoyu koruma konusundaki ilgisi Rusya'nın bu statükoyu koruma konusundaki ilgisiyle çakışmıştır (Oskanyan, 2015).

Paşinyan, diplomatik ilişkilerin yeniden tesis edilmesi ve bir önceki hükümet tarafından bu yılın başlarında ıskartaya çıkarılan Ermeni-Türkiye sınırının yeniden açılması için Türkiye ile yakınlaşma sürecini yeniden başlatmayı istediğini de dile getirmiştir. Başbakan, Ermenistan'ın Türkiye ile "ön şartsız" diplomatik ilişkiler kurmaya hazır olduğunu, ancak Ermeni soykırımının tanınması konusundaki kararlılığını sürdürdüğünü açıklamıştır. Türkiye Başbakanı Binali Yıldırım, Erivan ile ilişkilerin yeniden tesis edilmesi olasılığını "Ermenistan'ın Türkiye'ye karşı yıllardır gösterdiği düşmanca tutumundan vazgeçmesi; Türkiye'nin toprak bütünlüğüne ve sınırlarına karşı yanlış tutumundan vazgeçerse, yeni bir sayfa açılmak istiyorsa, ayrıntılara baktıktan sonra ona göre cevap veririz." Ermenistan'ın Karabağ konusundaki tutumu büyük bir engel teşkil edebilir; Paşinyan, Ermenistan'ın Ankara ile ikili ilişkileri yeniden tesis etmeden önce Azerbaycan ile Karabağ konusunda anlaşmaya varması yönündeki talepler gibi Türkiye'nin formüle ettiği hiçbir önkoşulları kabul etmeye hazır olmadığını belirtmiştir. (Konarzewska, Ekim, 2018).

Her iki tarafın da derin ve güçlendirilmiş ikili ilişkilerin önemini vurgulamasına rağmen, Ermenistan'daki güç değişimi taraflar arasında zaten kurulmuş olan ilişkilerde bir değişiklik getirmemiş. Ermenistan'da bir devrimin AB ile ilişkilerde Ukrayna örneğinde olduğu gibi aynı sonucu getireceği fikri burada geçerli değildir. Başbakan Nikol Paşinyan iktidara gelmesinin ardından, Devrim günlerinde dile gelen yaklaşımını, Ermenistan'daki iktidar değişiminin ne uluslararası bir bağlamı ne de dış politika gündemi olduğunu, bu nedenle dış politika vektörlerinin aynı kalacağını yinelemiştir. Bakan, Ermenistan'ın dış politikasının "ne Batı ne de Rusya yanlısı değil, Ermeni yanlısı" olduğunu da vurgulamıştır (Gasparyan, 2018).

ABD ve Rusya arasında denge: Ermenistan'ın "tamamlayıcılık" politikası Ermenistan ve Ermeni meseleleri hiçbir zaman Amerikan dış politikasının başlıca öncelikleri arasında yer almamıştır. Bununla birlikte, ABD açısından bakıldığında, Ermenistan'ın küçük boyutu, kıt kaynakları ve düşük ekonomik gelişmişlik düzeyi ile biraz orantısız bir önemi vardır. Bu önem iki ana faktöre bağlanabilir: Ermenistan'ın Avrupa, Orta Avrasya ve Orta

Doğu arasındaki önemli bir sınır bölgesinde jeopolitik konumu ve etkili bir Ermeni'nin varlığı, "Tamamlayıcılığın" en ilginç yönlerinden biri Ermenistan'ın güvenlik politikasıdır. Ermenistan, Rusya'nın çoğunlukta olduğu Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütü'nün bir üyesidir ve Rus askeri üslere ev sahipliği yapmaktadır. Ancak burada bile Ermeni yetkililer, Ermenistan'ın Rusya ile güvenlik alanındaki kapsamlı işbirliğini ABD ve NATO ile işbirliği yönünde adımlar atarak dengelemeye çalışmaktadırlar. Bu adımlar büyük ölçüde sembolik olsa da, işbirliğine açık önemli bir mesaj verdikleri için oldukça önemlidir (Zolyan, 2010).

AB-Ermenistan ilişkilerinde inişler ve çıkışlar yaşanırken, bugün CEPA her iki taraf için de uygulanabilir ve kabul edilebilir bir anlaşmadır. Ermenistan'ın Avrasya Ekonomik Birliği üyeliğini ve AB'nin siyasi, ekonomik ve sosyal alanlarda işbirliği de dahil olmak üzere sunmaya hazır olduğu olanakları dikkate almaktadır (Gasparyan, 2018). Önceki hükümetin dış politika stratejisi, hem Rusya hem de Batı ile güçlü ilişkiler kurmaya ve sürdürmeye çalışmıştır. Yeni hükümet iktidara geldiğinde, kendisini daha açık olarak konumlandırdı, oyunun yeni kurallarını belirledi, ortaklarıyla daha esnek olmaya çalışmış ve ülkenin "çeşitlendirme politikasını" güçlendirmeye çalışmıştır. Bu hamleler, Ermenistan'daki konumlarını ve çıkarlarını güçlendirmek isteyen farklı aktörlerden daha fazla baskı getirilmesine yol açmıştır.

Siyaset bilimci Narek Galstyan, Ermenistan'ın jeopolitik zorluklarının karmaşıklığının her zaman kolay olmadığına dikkat çekiyor. Galstyan, "Ermenistan'ın dış politikasının hükümete değil, çoğunlukla bölgesel, jeopolitik faktörlere bağlı sınırlamaları vardır." dedi. Karaya kilitlenmiş ve genel olarak coğrafi konumu, ülkeyi ticaretin çeşitlendirilmesi olasılığı olmadan terk ediyor. Tüm bunlar, dört komşusundan ikisiyle kapalı sınırlarla birlikte, ülkenin gaz, uranyum, yatırımlar, havaleler, Avrasya Ekonomik Birliği üyeliğinin yanı sıra Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütü ve Türkiye sınırını kısıtlamayı amaçlayan Ermeni topraklarında bir Rus askeri üssünün varlığı gibi stratejik öneme sahip alanlarda Rusya'ya bağımlılığı, Ermenistan'ın dış politika kısıtlamalarını ve kırmızı çizgilerini oluşturur. AB-Ermenistan ilişkilerini "Ermenistan'ın Avrasya Ekonomik Birliği'ne (AEU) üyeliği ve ülkenin yukarıda belirtilen kısıtlamaları ve sınırlamaları tarafından çerçevelenmiş" olarak nitelendiriyor. Nitekim AB-Ermenistan ilişkilerinin mevcut aşaması devrimden önce karşılıklı olarak kabul edilebilir bir seviyeye ulaşmıştır ve iktidarın değişimi ile ilgili değildir. Ermeni tarafının elde etmesi gereken bir şey de,

CEPA'nın sonuçlandırılması nedeniyle son bir yıl içinde birçok kez dile gelen birlikle vize serbestisi anlaşmasıdır. Galstyan'a göre, AB'nin Ermenistan'daki yatırımları çoğunlukla kurumların ve kamu yönetiminin kapasitelerini oluşturmaya ve güçlendirmeye, demokratik kurumları güçlendirmeye, liberal bir ekonominin geliştirilmesine ve bilim ve araştırma alanlarına odaklanmalıdır. (Gasparyan, 2018).

Küçük devletlerin en zayıf ve en bağımlısı olan Ermenistan'ın durumu, politika yapıcılarını Rusya'nın yurtdışındaki 'kendi' içindeki konumunu yeniden kurmak için prestij olarak düşünülmektedir. Ülkenin AB ile ortaklık anlaşmasını Haziran ayında müzakerelerin başarıyla sonuçlanmasından sonra aynı yılın Kasım ayında Vilnius'ta başlatması beklenirken, Serj Sargsyan 3 Eylül 2013'te dramatik U dönüşünü yaparak Avrasya Birliğine Girmiştir (Oskanyan, 2015). Daha önce Kremlin, Erivan'ın NATO ile sınırlı işbirliğini ve ENP'ye katılımını tolere etmişti, çünkü Erivan'ın Moskova'ya zaten derin ve görünüşte geri dönüşü olmayan askeri-stratejik bağımlılığı bu tür bir katılımı sağlayabilirdi ve her halükarda Erivan'ın Rusya liderliğindeki bloğa katılmayı reddetmesinde sık sık belirttiği gibi, Ermenistan'ın küçük ekonomisi ECU ile aynı sınırı paylaşmadı. Rusya için Erivan'ın üyeliğinin marjinal kazancı hem jeopolitik hem de jeo-ekonomik açıdan çok azdır. (Oskanyan, 2015).

Ermenistan'ın Batı'ya açılımları, en azından kısmen en kötü senaryolardan kaynaklanmıştır: Rusya'nın Kafkasya'dan çekilmesi veya yukarıda belirtilen böl-yönet politikalarının Ermenistan'ın çıkarlarına karşı yeniden yapılandırılması. Her ikisi de son iki buçuk on yılda çeşitli noktalarda olasılıklar alanında olmuştur. Bu tür bir riskten korunma artık çok daha az makul hale geldi; ve söylemeye gerek yok, tek bir büyük gücün insafına kalmak, küçük bir devletin kendini içinde bulması için kiskanılacak bir konum değildir (Oskanyan, 2015). Ermenistan'ın ABD ile ilişkisinin doğası oldukça karmaşıktır. Ermenistan yıllarca dış politikasını tanımlamada ciddi bir ikileme başa çıkmak zorunda kaldı. Bir yandan, bağımsızlığından bu yana Ermenistan, güvenlik ve ekonomi gibi alanlarda büyük ölçüde bağımlı olduğu Rusya ile yakın işbirliği içindedir. Ermenistan'ın İran'la iyi komşuluk ilişkileri de Ermenistan ekonomisi ve ulusal güvenliği açısından hayati önem taşımaktadır. Öte yandan Ermenistan, ABD ve Avrupa da dahil olmak üzere Batı ile yakın temaslar kurmak için de çabılıyor. Ermeni hükümeti NATO üyeliğine başvurmayı planlamadığını defalarca belirtse de NATO ile yakın işbirliği yapılmıştır (Zolyan, 2010).

Avrupa Birliği ve Ermenistan Cumhuriyeti arasındaki ilişkiler, 1999'dan beri yürürlükte olan Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması'nın (PCA) ardından yasal çerçevede önemli değişikliklere uğramış Gürcistan, Moldova ve Ukrayna gibi, Ermenistan da müzakerelerde bulundu. AB ile Derin ve Kapsamlı Serbest Ticaret Bölgesi (DCFTA) ile birlikte bir Ortaklık Anlaşması (AA) yapılmış, Temmuz 2013'te müzakereleri tamamlayan ülke, bunun yerine Ocak 2015'te Rusya güdümlü Avrasya Ekonomik Birliği'ne (EAEU) katılmayı tercih etmiştir. Ermenistan'ın Avrasya Ekonomik Birliği'ne katılma kararı, ülke için belirgin ekonomik faydalar olmamasına rağmen alınmıştır. Aslında, EAEU'ya katılım, Ermenistan'a maliyet getirmiştir. Avrasya Gümrük Birliği'nin (ECU) başlangıçtaki ortak dış tarifesi, Rusya'nın tarife planına geniş ölçüde uyumluydu ve bu nedenle Ermenistan'ın tarifesinden çok daha yüksektir. Buna karşılık, DCFTA imzalanıp uygulansaydı, uzun vadede Ermenistan'ın Gayri Safi Yurtiçi Hasılasında (GSYİH) %2.3'lük bir artışa yol açacaktı; uzun vadede Ermeni ihracatında %15,2 ve ithalatta %8,2'lik bir artışla sonuçlanacak ve böylece Ermenistan'ın ticaret dengesinde nispi olarak bir iyileşmeye yol açacağı planlanmaktaydı (Alieva, vd. 2017). Bu durum küçük devletlerin bazen komşu büyük devletlerin baskısı ile hareket ettiklerini kısmi olumsuz olsada birliklerde yer aldıkları sonucunu göstermektedir. Bununla birlikte ve daha da önemlisi, EAEU üyeliği daha az belirgin faydalarla (ister ekonomik ister siyasi olsun) ilişkilidir. Aslında, Ermenistan'ı (kısa vadede bile olsa) AA/DCFTA paraflanıp imzalanmış olsaydı Rusya'nın uygulayacağı misilleme önlemlerinden (Moldova ve Ukrayna'da olduğu gibi) koruduğu söylenebilir.

"Tamamlayıcılık" politikaları gereği EAEU'ya katılma kararı AA/DCFTA'nın imzasını reddetmekle birlikte, Ermenistan'ın AB ile (farklı bir biçimde de olsa) güçlü bir ortaklığa olan bağlılığını değiştirmedir. Aslında AB, hem ülkenin dış politikasında hem de reform sürecinde sürekli olarak önemli bir ortak olarak görölmüştür.

"Tamamlayıcılık" politikalarının bir başka sınavı da Ermenistan'ın İran ile ilişkisidir. Tarihsel olarak İran genellikle bir tehdit olarak algılansa da, bugün Ermenistan ülkeyle yakın bir ilişkiye sahiptir. Rafsanjani ve Khatami gibi ılımlıların ve reformcuların İran siyasetine hakim olduğu 1990'larda İran ve Ermenistan'ın ABD ile ortaklığının sürdürölmesi gereğini uzlaştırmak nispeten kolaydı. Ancak İran ile ABD (ve genel olarak Batı) arasındaki ilişkiler Bush ve Ahmedinejad yönetiminde bozulunca dengelenme eylemi daha da zorlaştı. Ancak genel olarak Batı, Ermenistan'ın türkiye ve Azerbaycan

ile jeopolitiği ve çatışmaları İran ile iyi ilişkileri Ermenistan için stratejik bir gereklilik haline getirmekten dolayı Ermenistan'ın İran ile işbirliğini anlayışla karşılamıştır. Buna karşılık İran yönetimi Ermenistan ile iyi ilişkiyi korumaya istekliydi ve bazı radikallerin Karabağ ihtilafında Ermenistan'a karşı Azerbaycan'daki Müslüman "kardeşleri" açıkça destekleme çağrılarına direndi. Elbette İran'ın Azerbaycan ile ilişkisinde Güney Kafkasya'daki politikalarını etkileyen bir takım çözülmemiş sorunları vardır (Zolyan, 2010).

Küresel ve bölgesel eğilimlerin yanı sıra iç gelişmeler Ermenistan'ın politikasını etkileyerek bu yelpazenin bir tarafından diğer tarafına itebilir. ABD ile Rusya arasındaki ilişkilerdeki mevcut "sınırlama" eğilimi, Ermenistan'ın "tamamlayıcılık" politikasının meyvelerini verebileceğine dair belirli umutlar sunuyor. Türk-Ermeni ilişkilerinin normalleşmesi, en azından bu noktada Amerikan ve Rus hükümetlerinin tutumlarının büyük ölçüde örtüşttleri konulardan biridir. Ermenistan'ın "tamamlayıcılık" politikası da İran-Amerika ilişkilerinin geleceğine bağlıdır. Ancak tüm bu faktörler dikkate alınsa bile Ermeni elitlerinin uzun vadeli dış politika stratejisinin değişmesi pek mümkün görünmüyor. Ermenistan'ın tarihi, jeopolitiği ve mevcut durumu, ermeni dış politikasının yıllar boyunca daha güçlü komşular ve küresel güçler arasında bir denge bulma ihtiyacının hakim olacağını göstermektedir. (Zolyan, 2010).

SONUÇ

Bu çalışmada küçük devlet kavramı bağlamında Ermenistan dış politika ve belirleyicileri incelenmiş ve bundan sonraki hedefleri, amaçları, stratejileri ve hamlelerinin neler olabileceği araştırılmıştır. Ermenistan'ın dış politika stratejilerinin ve araçlarının ve gelecekte ortaya çıkabilecek muhtemel yönelimleri değerlendirilmiştir. Böylece Türkiye'nin ve Azerbaycan'ın Ermenistan ile ilgili konularda dış politika yapımına katkı sağlayacak verilerin üretilmesi hedeflenmiştir. Ermenistan'ın hangi dış politika stratejilerini ve araçlarını kullanmakta olduğu bu stratejilerin ve araçların etkinliği, böylece Ermenistan'ın önümüzdeki dönemde izleyeceği dış politikalarının tespit edileceği düşünülmüştür.

Araştırmada öncelikle Ermenistan'ın küçük devlet tanımlamasına uygun olup olmadığı incelenmiştir. Devletler dış politika izleme kapasitelerine göre “küçük devlet”, “orta büyüklükte devlet” ve “büyük devlet” olarak üç gruba ayrılmaktadırlar. Diğer kategoride bulunan devletler karşısında güç eşitsizliğine sahip olan “küçük devletler”, çeşitli dış politika stratejileri izleyerek büyük devlet etkisini azaltmaya ve/veya rakip devletler karşısında üstünlük elde etmeye ve böylece kendi ulusal güç kapasitelerinin yeterli olmadığı dış politika hedeflerine ulaşmaya çalışmaktadırlar. Küçük devletler dış politika hedeflerini gerçekleştirmek için ikili veya çok taraflı ittifaklara dâhil olma politikası izlerken, büyük devletlerde bu durum söz konusu olmamakta, büyük devletlerin ittifak oluşturmalarında başka nedenler rol oynamaktadır.

Küçük devletlerin uluslararası sistemi etkileme yetenekleri büyük devletlere kıyasla çok daha az olduğu uluslararası ilişkilerde realist teorisiyle çelişecek şekilde maddi olmayan boyutları kullanarak etkin bir dış politika benimsemeye çalıştıkları, küçük devletler, maddi güce, özellikle askeri güce sahip olmadıkları için kendi sınırları dışında bir politika formüle edemedikleri, Uluslararası sistem içinde önemli olan faktörün, devletin büyük olması değil aksine onun göreceli gücünün önemli olduğu belirtilmektedir. Küçük devletler bazı koşullar altında orantısız bir şekilde büyük bir etkiye sahip olabilir. Küçük devletler, her devletin bir oy hakkı olduğu veya kararların alındığı bağlamlarda çoğunluğa dayalı karar verme kurallarına sahip kurumsallaşmış bir arenada müzakereler yapılırsa, ağırlıklarının üzerinde etki edebilirler. Müzakerelerde seçici davranıyorlarsa ve kapasitelerini en önemli konulara yoğunlaştırıyorlarsa, toplantılara başkanlık etmek ve

gündem belirleme gibi kurumsal fırsat yapılarını kullanırlarsa, fikir kaynaklarını en üst düzeye çıkarmak için kapasite geliştirme faaliyetlerinde bulunurlar ve ikna stratejilerini erken dönemden itibaren bireysel veya toplu olarak uygulayabilirler.

Küresel sistem içerisinde küçük devlete ilişkin algı büyük devletlerin yanında yer alan ve ittifak kuran ve onların yardımına ihtiyaç duyan, devleti düşündürmektedir. Küçük devletin ekonomik özelliklerini büyük devletlere kıyasla daha zayıf olduğu küresel ticarete daha az pazar payına sahip olduğu ekonomik kırılganlıklarının daha yüksek olduğu anlaşılmaktadır. Küçük devlet tanımlamaları bağlamında küçük devletin tanımlaması, sadece toprak büyüklüğü ile olmaması gerektiği, Uluslararası sistemdeki yeri ve önemi, devletin küçük ve büyük olarak nitelendirilmesinde kullanılması gerektiği sonucuna ulaşılmıştır. Bu değerlendirmeler sonucunda büyük devletlerin karar alma mekanizmaları ile küçük devletlerin karar mekanizmalarını eşdeğer tutulmaması gerektiğini belirtmiştir. Küçük devletler varlıklarını devam ettirmek için bir faydacı anlayışı göz önünde bulundurmaları gerekmektedir. Tarafsız kalarak varlıklarını devam ettirmeleri için sözkonusu değildir. Realizme göre küçük devletler müzakerelerde her zaman zayıf olacaktır. Küçük devletler, geleneksel iktidar ölçülerine göre güçlü değildir ve büyük güçler tarafından öncelikle görmezden gelinir veya dikkate alınmaz. Büyük bir devlet olmanın faydalarının ekonomik olarak daha az savunmasız, askeri açıdan daha güçlü, daha ucuz kamu malları, daha fazla idari güç ve daha fazla diplomatik güç olduğunu belirlenmiştir. Küçük devletlerin büyük devletlerle birliktelikleri ve uluslararası veya bölgesel organizasyonlara katılarak politik, ekonomik ve toplumsal kırılganlıklarını hafiflettikleri bir ittifak ilişkisi kurmaktadır.

Küçük devletler, yerleşik büyük güçlerin sahip olmadığı bir dereceye kadar statü güvensizliğine sahiptir, bu nedenle statüsü onlar için daha da önemli hale getirir. Küçük güçlerin statü arayışını daha büyük güçlerden ayırmak önemlidir. Küçük devletler sınırlı güç kaynaklarına sahiptir ve statüyü hedeflemek olası tek seçenek olabilir. Küçük devletin kimliği, büyük güçlerle ilişkili olarak oluşturulur ve bu nedenle başlangıçta hiyerarşiktir. Askeri yetenekler açısından, gücü küresel ölçekte yansıtmaya yeteneği yoktur. Sınırlı kaynakları, konumları ve uluslararası sistemin kendisi tarafından net öncelikler belirlemeye zorlanıyorlar. Bu amaçla, bir riskler hiyerarşisi belirlerler ve en ciddi olduğu düşünülenleri uluslararası sisteme katmaya çalışırlar. Küçük devletler büyük güçleri izlemeye veya onlarla ilişki kurmak zorunluluğu hissederler. Mevcut bir uluslararası

sistem olarak güvenliklerini ve hayatta kalmalarını sağlamak için büyük güçlere başvurmayı ya da özel ilişkiler gibi büyük güçlerle özel ilişkiler kurmayı tercih ederler. Küçük devletlerin büyük devletlerle birliktelikleri ve uluslararası veya bölgesel organizasyonlara katılarak politik, ekonomik ve toplumsal kırılganlıklarını hafiflettikleri bir ittifak ilişkisi kurmaktadır.

Ermenistan, jeopolitik konumu itibariyle avantaj ve dezavantajlara sahiptir. Avantajları içerisinde homojen kültürel bir dokuya sahip olması, kendisini destekleyen, diasporanın varlığı ve küresel güçlerin desteklerini alıyor olması sayılabilir. Zayıf özellikleri içerisinde ise en zayıf bir ekonomik pazar payının düşük oluşu, denize sınırının olmaması, komşuları ile sorunlarını bulunması Erkek nüfusunun ve genç nüfusunun azlığı sayılabilir.

Ekonomik özellikler küçük devletler için çok önemlidir, ekonomik yardım, ortak bir pazara erişim ve hatta diğer faktörlerin yanı sıra kredi sağlamak anlamına gelir. Aslında, küçük Pazar hacimleri ve yoğun üretim, küçük devletleri uluslararası ticarete büyük ölçüde bağımlı kılar. Ermenistan Cumhuriyeti bağımsızlığının ilk yıllarından bugüne kadar geçen süreçte Rusya ve İran ile kurduğu ilişkiler AB den aldığı yardımlarla desteklenmiş sınır komşuları Türkiye ve Azerbaycan'ın sınır kapılarını kapatmasından olumsuz etkilenmiştir. Bu doğrultuda Ermenistan'ın başta ekonomik gereklilikler yüzünden Rusya olmak üzere diğer büyük devletlere bağımlılığı söz konusudur. Bu sonuçlar bağlamında Ermenistan bulunduğu stratejik konum itibariyle önemli bir küçük devlettir. Enerji geçiş hattı üzerinde bulunmaktadır. Başta ABD olmak üzere birçok büyük ülkede lobicilik faaliyetleri yürütebilmekte Türkiye ve Azerbaycan üzerinde baskı oluşturabilecek kararların alınması için çalışmaktadır.

Bölgenin şekillenmesinde önemli etkileri olan Avrasyacılığın Rus merkezli bir hareket olarak gelişmesi halinde Avrasya'daki bütünleşmeyi gerçekleştirmenin mümkün olmadığı, tarafların kendi aralarında gruplaştıkları v ekendi çıkarlarına göre hareket ettikleri, buna karşılık Türkiye'nin de Türk birliği projesini öne çıkarması aynı şekilde Rusya ve Ermenistan'ın bölgesel ve küresel çıkarları açısından olumsuz olacağı düşünülebilir. Dolayısıyla Rusya Federasyonu başta olmak üzere müttefiki Ermenistan'ın Yeni Avrasyacılık çerçevesinde Rus hegemonyasını somut olarak yeniden kurmak yerine bölge devletleri arasında ekonomik, siyasi ve kültürel gelişmelerini teşvik edici

uygulamaları Türkiye ile Rusya arasında ilişkilerin olumlu seyretmesine katkıda bulunabilir.

Ermenistan'ın diğer bir yönü ise ülkeye sınırları içerisinde yaşayan Ermenistan halkından çok daha çok ülke sınırları dışında, yaşayan 7-8 milyonluk Ermeni diasporasının varlığıdır. Ermenistan diasporası aynı milli ülkü içinde hareket etmeye çalışmaktadır. Ermenilerin sosyokültürel yapısını bu düşünce temeli oluşturmaktadır. Ermeni diasporasının etkinliğinin temelde iki nedeni olduğu söylenebilir. Bunlardan ilki, Ermenilerin nüfusunun yarısından fazlasının diğer dünya devletlerinde yer alması ve göçme olaylarının uzun yıllara yayılmış şekilde yer almasıdır. İkinci neden ise soykırım meselesinin sürekli gündemde tutulması ve kendileri için milli bir görev olarak görmeleridir. Sonuç olarak Ermeni diasporasının ülke politikasının belirlenmesinde dış ülkelerin ve küresel güçlerin Türkiye aleyhine politikalar üretmelerini de etkin rol aldığı suç ve belirleyici olduğu söylenebilir.

Ermenistan Küçük bir devlet olarak etkili dış politika oluşturmaya başlamış ve algı unsuru veya liderlik değişkeni yoluyla, arabuluculuk girişimleri başlatarak, bazı ertelenen dosyaların üstesinden gelerek veya önemli ekonomik yardımlar alarak verimsiz devletlerden verimli bölgesel politikalara üretmeye çalışmaktadır. Daha fazla kaynağı belirli konulara yönlendirme istekliliği sayesinde, küçük devletler, büyük devletler kadar veya hatta daha fazla etkili kullanabilirler. Geniş ve çeşitli konuları etkilemekteki başarısızlık, küçük devletler için her zaman büyük bir dezavantaj değildir, çünkü bunların çoğu, kendileri için büyük diplomatik ve ekonomik öneme sahip sınırlı sayıda meseleye sahip olabilir.

Küçük devletler, ekonomik ve güvenlik ihtiyaçlarını karşılamak için müzakerelerde kendileriyle büyük devletler arasındaki güç asimetrisini düzeltmeli ve diplomatik kaynaklardaki boşlukları doldurmalıdır. Küçük devletlerin toplayabileceği diplomatik kuvvetler, büyük devletler tarafından konuşlandırılanlardan çok daha küçük, daha az yetenekli ve daha az çeşitlidir. Daha küçük ölçek ekonomileri nedeniyle, diplomasinin işlem maliyetleri küçük devletler için çok daha yüksektir, bu da diğer devletlerle ilişkilerini ve kapsamlı ve bilgili dış politikaların oluşumunu engeller ve onları dünya hakkında en iyi ve en güvenilir bilgilere erişimden mahrum bırakır. Bu nedenlerle

Ermenistan dış politika stratejilerinin ve araçlarını dengeleme ilkesine dayandırmaya çalışmaktadır.

Tamamlayıcı dış politika, yöntemini kullanarak bölgedeki çıkarlarını gözeten diğer küresel aktörler ile işbirliği yapmıştır. Bir taraftan Rusya'nın stratejik ortağı olurken, diğer taraftan ABD'de ve NATO için bir taraf olmuştur. Bu ilişkileri sürdürürken Rusya ile arasının açılmaması prensibine dikkat etmiştir. Sonuç olarak Ermenistan'ın Rusya'ya güvenlik açısından bağımlı olduğu kadar ABD ile olan ilişkilerini güçlendirmeye çalışmış bunu bir dengi unsuru ve tamamlayıcı dış politika stratejisi olarak kabul etmiştir. Ermenistan'ın dış politikası, bölgedeki tüm devletlerle ve bölgede çıkarları olan devletlerle eş zamanlı olarak ilişkiler geliştirmeyi amaçlayan bir ortaklık yaklaşımı olan tamamlayıcılığa dayanmaktadır. Böyle bir politika, bölgede genel bir dengeyi korumayı amaçlamaktadır. Büyük güçler arasındaki diyalog ve işbirliğindeki olumlu eğilimler ve uluslararası toplumun terörle mücadele için pekiştirilmesi ve kitle imha silahlarının çoğalması, Ermenistan'ın dış tamamlayıcılık politikasını takip etmesine elverişlidir.

Uluslararası kuruluşlar, toplu eylem sorunlarını hafifletmek suretiyle, devletler arasındaki işbirliğini kolaylaştırır ve uluslararası sistemdeki rekabeti ve çatışmayı azaltır. Küçük devletler, son derece kurumsallaşmış, işbirliğine dayalı ve barışçıl bir uluslararası sistemden en iyi şekilde yararlanmaya hazırdır. Uluslararası kuruluşlar, neyin yanlış sayılacağına dair net standartlar belirler ve gerekli cezanın yanı sıra devletin bu kurallara uymasını izlerler. Dahası, uluslararası rejimler, görüş alışverişinde bulunmak ve karar vermek için aktörleri tek bir foruma getirerek diplomasinin işlem maliyetlerini düşürmektedir.

Ermenistan'ın, "Büyük Ermenistan" kurma gibi kendi ulusal güç kapasitesi ile gerçekleştiremeyeceği ulusal hedefleri bulunmaktadır. Ermenistan'ın, "Büyük Ermenistan" projesinin sadece ülkenin milliyetçi kesimi tarafından savunulan bir söylem olmadığı, bir devlet politikası olduğu görülmektedir. Azerbaycan'la yaşadığı Dağlık Karabağ sorunu ve Türkiye'ye yönelik "Ermeni soykırımı" suçlamaları Ermenistan'ın "Büyük Ermenistan" projesini gerçekleştirme yolunda başvurduğu tarihsel gerçeklikten uzak, inşa edilmiş sorunlardır. Azerbaycan-Ermenistan arasında yaşanan son savaşta da görüldüğü üzere Ermeni entelijansiyası ve politikacılar tarafından kullanılan söylemlerde Azerbaycan topraklarında Türkiye ile savaşıyormuş algısı yaratılarak Türkiye karşıtı

lkelerden destek sağlanmaya çalışılmıştır. Nihayetinde Azerbaycan karşısında savaşı kaybeden Ermenistan'ın Başbakanı Nikol Paşinyan, NATO'nun ikinci büyük ordusu ile savaştıklarını belirterek yenilgiyi meşrulaştırmaya çalışmıştır. Dağlık Karabağ sorununda her daim ABD ve Rusya'nın desteğini alan Ermenistan bu defa bu desteklerden yoksun kalmıştır. Ermenistan, Gürcistan'ın Türkiye ile askeri bağlarını ulusal güvenliği için bir tehdit olarak görmektedir. Buna karşılık Tiflis, Erivan'ın Moskova ile olan askeri ilişkileri nedeniyle kendini tehdit altında hissetmektedir.

Güney Kafkasya'ya yönelik olarak Türkiye esasen bölge ülkelerinin toprak bütünlüklerinin korunması, söz konusu ülkelerin bağımsızlıklarına ve egemenliklerine saygı gösterilmesi politikalarını benimsemektedir. Türkiye ve Azerbaycan, Ermenistan'ın Büyük Ermenistan" projesi doğrultusunda izlediği politikaların doğrudan hedefi konumundadır. Bugün Dağlık Karabağ sorunu geçici olarak ortadan kalkmış görünmektedir. Ancak 1915 olaylarını 1970'li yıllarda yeniden kurgulayarak Türkiye'ye yönelik "soykırım" suçlamalarında bulunan Ermenistan'ın gelecekte Azerbaycan'a yönelik başka iddiaları gündeme getirme ihtimalinin bulunduğu söylenebilir. Ermenistan Güney Kafkasya'da Türkiye ile olumlu ilişkiler geliştirmeyen tek bölge ülkesidir. Ermenistan'ın, Türkiye'nin Güney Kafkasya bölgesindeki öncelikli ve tarihsel müttefiki olan Azerbaycan topraklarını işgal etmesi nedeniyle ortaya çıkan Dağlık Karabağ sorunu, sözde Ermeni soykırımı iddialarını Batılı lkeler ve Rusya nezdinde sürekli gündemde tutmaya yönelik politikaları ve ayrıca bölge gerçekleriyle bağdaşmayan yayılmacı dış politika yaklaşımı Türkiye'nin Ermenistan ile olumlu ilişkiler geliştirme ihtimalini ortadan kaldıran belli başlı etkenler arasında yer almaktadır.

Sonuç olarak Ermenistan'ın önemli bir küçük devlet olduğu, Diasforası güçlü ve etkili olduğu, küresel güçler olan Rusya ABD rekabetinde çıkar ilişkilerinin merkezinde yer aldığı AB'nin de ilişkilerini geliştirmeye çalıştığı ve bölgede en çok yardımın yapıldığı ülkelerden olduğu belirlenmiştir. Siyasi liderlerin kişiliği, devletin uluslararası sisteme ilişkin vizyonunun ve algısının belirlenmesinde, şekillendirilmesinde davranışlarını ve dış hareketlerini belirlemede önemli bir rol oynadığı, bu nedenle, algı unsuru, gelişmekte olan ülkelerdeki demokratik olmayan rejimlerin siyasi liderin dış politika önceliklerini belirlemede siyasi liderin rolünü sınırlayan kurumsal demokratik sistemlere kıyasla liderler küçük devletlerin dış politikasını belirlemede merkezi bir rol oynadığı söylenebilir.

Dış politika belirleyicileri arasında milli bir bilinç sağlayıcı olarak soykırım meselesini sürekli gündemde tutmaya çalıştıkları, Türkiye ile olan sınırını tanımadığı, Azarbaycan ile ezeli bir rekabet ve düşmanca ilişkiler içinde bulunduğu sonucuna ulaşılmıştır. Türkiye ile Ermenistan ilişkilerinde, çözülemeyecek sorunlar gibi görülen soykırım meselesi tarihçilere bırakıldığında, Ermenistan'nın sınırı tanımamasıyla ilgili ulusal hukuku hiçe sayan, keyfi düşüncesi gözardı edildiğinde, ikinci Karabağ savaşından sonra toprakların gerçek sahibi olan Azerbaycana Karabağ toprakları verildiğinde Türkiye Ermenistan sınır kapısı açılarak ticaret gelişmiş olacak ve böylece iki ülke arasında işbirliği sağlanmış olacaktır.

KAYNAKÇA

- Abo Lila, S.M. (2017), The theoretical dimensions of analyzing foreign politics of small states, *Journal of Economic and Political Science*, 8(2), 77-112.
- Al Jazeera Turk, (2014) Ermenistan, Avrasya Birliği 'ne katıldı. <http://www.aljazeera.com.tr/>: <http://www.aljazeera.com.tr/al-jazeera-ozel/ermenistan-avrasya-birligine-katildi> adresinden alındı. Erişim Tarihi 10/01/2021
- Alieva, L. Delcour, L. ve Kostanyan, H. (2017) EU relations with Armenia and Azerbaijan https://www.cidob.org/en/publications/publication_series/project_papers/research_network_to_provide_foreign_policy_expertise/eu_relations_with_armenia_and_azerbaijan Erişim Tarihi: 19/07/2022.
- Amirbek, A., (2014). *Soğuk Savaş Sonrası Türkiye-Rusya Yakın Çevre Politikalarının Karşılaştırılması: Orta Asya Örneği* (Doktora Tezi). Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Annette Baker Fox, (1959). *The Power of Small States; Diplomacy in World War II*, Chicago, University of Chicago Pres.
- Anthony, K. (2014), *Position and strength: small states on the global playing field, The Third General Conference of Commonwealth of Small States*, 26 March, available at: <http://cutt.us/b85HB> Erişim Tarihi: 10/05/2021
- Armenia To Join Russian-Led Customs Union". Radio Free Europe/Radio Liberty. 3 Eylül 2013.
- Armenia-Azerbaijan War (2020) Military Dimensions of the Conflict. russiamatters.org. 5 Ekim 2020
- Armenia-EU (2011). *Association agreement may be concluded shortly*. News.am. 8 Ekim 2011 tarihinde kaynağından arşivlendi. Erişim tarihi: 18 Ocak 2021.
- Armstat, Statistical Committee of the Republic of Armenia
- Armenia invited as observer for Arab League. Azad Hye. 19 Ocak 2005. 21 Nisan 2017 tarihinde kaynağından arşivlendi. Erişim tarihi: 18 Ocak 2021.
- Armenia calls for Russian help as fight with Azerbaijan intensifies. www.ft.com. 31 Ekim 2020 tarihinde kaynağından arşivlendi.
- Arraf, J. (2022) Russia Is Losing Tens of Thousands of Outward-Looking Young Professionals"New York Times March 20, 2022
- Beşikçi, S. Ö. (2016). Bağımsızlık Sonrası Dönemde Azerbaycan Dış Politikasındaki Stratejik Değişimler ve Ynelimler. *Türk Dnyası İncelemeleri Dergisi*, 16(2),

237-252.

- Bilgiç M. S. (2016). Rus Jeopolitiği: Avrasyacı Yaklaşım Ve Türkiye'ye Etkileri, BİLGESAM, Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Merkezi.
- Browning, C. S. (Aralık, 2006), Small, Smart and Salient? Rethinking Identity in the Small States Literature, *Cambridge Review of International Affairs*, 19(4), 670–674.
- Bailes, Alyson J. K.; Thayer, Bradley A.; Thorhallsson, Baldur (2016). Alliance theory and alliance 'Shelter': the complexities of small state alliance behaviour". *Third World Thematics: A TWQ Journal*. 1: 9–26.
- Bagirova, Nailia Hovhannisyan, Nvard (10 Ekim 2020). *Armenia and Azerbaijan accuse each other of violating Nagorno-Karabakh ceasefire*. Reuters (İngilizce). 15 Ekim 2020 tarihinde kaynağından arşivlendi. Erişim tarihi: 29 Ekim 2020.
- BBC. (12 Kasım 2020). *Dağlık Karabağ: 'Ermenistan'da birçok kişi anlaşmayı teslimiyet olarak görüyor'*. BBC. 12 Kasım 2020.
- BBC. (10 Kasım 2020) *Dağlık Karabağ: Ermenistan Başbakanı Paşinyan, anlaşmayı 'halkımız için acı verici' sözleriyle tanımladı*. BBC. 10 Kasım 2020.
- BBC News. (10 Ekim 2020) *Nagorno-Karabakh: Armenia and Azerbaijan agree ceasefire*. BBC News. 10 Ekim 2020 tarihinde kaynağından arşivlendi.
- Bloomberg.com. (14 Ekim 2020) *Azerbaijan Attack on Armenia Raises Stakes in Karabakh Conflict*. Bloomberg.com. 14 Ekim 2020. 19 Ekim 2020 tarihinde kaynağından arşivlendi.
- Broers, Laurence (2019). *Armenia and Azerbaijan: Anatomy of Rivalry*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Cabbarlı, H. (2001). Rusya'da Ermeni Diasporası: Oluşumu ve Faaliyetleri. *Ermeni Araştırmaları Dergisi*, 3. <http://www.eraren.org/index.php?Lisan=tr&Page=DergiIcerik&IcerikNo=253>. Erişim Tarihi: 15/02/2014.
- Caferov, N. (2011). Bağımsızlığının 20. Yılında Azerbaycan. C. Veliev & A. Aslanlı (Ed.) içinde, Güney Kafkasya: Toprak Bütünlüğü, Jeopolitik Mücadeleler ve Enerji (s. 13-54). Ankara: Berikan Yayınevi.
- Canyurt, D. (2016). Ermenistan Dış Politikası Ve Konstrüktivizm: Türkiye Örneği *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 25(1), 102-123
- Central Intelligence Agency (2014). *The CIA World Factbook 2015*(İngilizce). Skyhorse Publishing. s. 5241. ISBN 978-1-62914-903-5.
- CNN. (5 October 2020) *Russia is the only country able to stop the Armenia-Azerbaijan conflict. Will it step up and do so?"*.

- Coalson, R. (2013). *Armenia Looks West, Tries to Loosen Moscow's Grip*, <<http://www.rferl.org/content/armenia-russia-relations-eu/25005446.html>> Erişim Tarihi: 10/06/2021
- Crowards, T. (2002). Defining the Category of 'Small' States, *Journal of International Development*, 1(4), 172–173.
- Çiftçi, O. (2020). Kafkasya'nın Jeopolitiği ve Ermenistan <https://www.tamgaturk.com/yazi/kafkasyanin-jeopolitigi-ve-ermenistan-14993.html> Erişim Tarihi: 10/06/2021
- Danielyan, E. (2003). 'Russia Tightens Grip on Armenia with Debt Agreements', <<http://www.eurasianet.org/departments/business/articles/eav050703.shtml>> Erişim Tarihi: 10/06/2021
- De Carvalho, B. and Iver B. Neumann (2015). *Small State Status Seeking: Norway's Quest for International Standing*. New York: Routledge.
- De Rusett, A. (1954), Large and small states in international organizations: present attitudes to the problem of weighted voting *International Affairs*, 30(4), 463-474.
- De Waal, Thomas (2013). *Black Garden Armenia and Azerbaijan Through Peace and War*, 10th Year Anniversary Edition, Revised and Updated. ISBN 978-0-8147-7082-5.
- Dünya Bankası (2017e), 'Country Profile, http://databank.worldbank.org/data/views/reports/reportwidget.aspx?Report_Name=CountryProfile&Id=b450fd57&tbar=y&dd=y&inf=n&zm=n&country=ARM Erişim Tarihi: 10/06/2021
- Dünya Ticaret Merkezi (2018), *Trade Map-International Trade Statistics*, https://www.trademap.org/tradestat/Country_SelProductCountry_TS.aspx, Erişim Tarihi: 10/06/2021
- East, M. A. (1973). Size and Foreign Policy Behavior: A Test of Two Models, *World Politics*, 25, 556-576.
- East, M.A. (1973), Size and foreign politics behavior: a test of two models, *World Politics*, 25(4), 556-576.
- Elbeye, M (2011) "Rusya Federasyonu'nun Dış Politikası", <http://www.tuicakademi.org/rusya-federasyonunun-dis-politikasi> Erişim Tarihi: 10/06/2021
- Elman, Miriam Fendius (April 1995). The foreign policies of small states: challenging neorealism in its own backyard. *British Journal of Political Science*. 25 (2): 171–217.

- Erasmus+ is the EU's program to support education, training, youth and sport in Europe. Its budget of €14.7 billion will provide opportunities for over 4 million Europeans to study, train, gain experience, and volunteer abroad, set to last until 2020
- EU(2020). *European Parliament on the European Union's relations with the South Caucasus*, 2 Temmuz 2020 tarihinde kaynağından arşivlendi, erişim tarihi: 18 Ocak 2021
- EU (2010) *EU launches negotiations on Association Agreements with Armenia, Azerbaijan and Georgia*. Europa (web portalı). 15 Temmuz 2010. 4 Aralık 2011 tarihinde kaynağından arşivlendi. Erişim tarihi: 18 Ocak 2021.
- EU(2010) *3rd Plenary Round of the EU–Armenia Negotiation on the Association Agreement*. Ec.europa.eu. 15 Aralık 2010. 11 Mayıs 2011 tarihinde kaynağından arşivlendi. Erişim tarihi: 18 Ocak 2021.
- EurasiaNet.org. "Armenia Deepens Ties With Embattled Iran". EurasiaNet.org. 27 July 2006. Retrieved 14 December 2017
- Fearon, J.D. (1998), Domestic politics foreign politics and theories of international relations, *Annual Review of Political Science*, 1(1), 289-313
- France 24. (29 Eylül 2020) *Is Turkey a brother in arms or just extending its footprint into Nagorno-Karabakh?*. France 24. 29 Eylül 2020.
- France24. (30 Eylül 2020). *UN Security Council calls for immediate end to fighting in Nagorno-Karabakh*. France24. 30 Eylül 2020. 9 Ekim 2020 tarihinde kaynağından arşivlendi.
- Frolovskiy, D. (2019). *What Putin Really Wants in Syria*, *Foreign Policy*, 01 Şubat 2019, <https://foreignpolicy.com/2019/02/01/what-putin-really-wants-in-Syria-russia-assad-strategy-kremlin/> Erişim Tarihi: 10/06/2021
- Gabuyev, Aleksandr (12 Kasım 2020). *Viewpoint: Russia and Turkey – unlikely victors of Karabakh conflict*. BBC News. Karnegi Moskova Merkezi. 1 Aralık 2020 tarihinde kaynağından arşivlendi. Erişim tarihi: 21 Ocak 2021.
- Galal, A.M. (2020), External behavior of small states in light of theories of international relations, *Review of Economics and Political Science*, 5(1), 38-56.
- Gall, Carlotta (1 Ekim 2020). *Turkey Jumps Into Another Foreign Conflict, This Time in the Caucasus*. The New York Times. ISSN 0362-4331. 30 Ocak 2021 tarihinde kaynağından arşivlendi. Erişim tarihi: 21 Ocak 2021
- Gasparyan, K. (2018) *Armenia's Foreign Policy Conundrum* <https://www.evnreport.com/politics/armenia-s-foreign-policy-conundrum> Erişim Tarihi: 10/06/2021
- Geser, H. (1992). Kleinstaaten im Internationalen System, *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie*, 44, (4): 628–629.

Gevorgyan, T. (2014). Russian Energy Giant Captures Armenian Market', *Institute for War & Peace Reporting*, CRS Issue 720, <<http://iwpr.net/report-news/russian-energy-giant-captures-armenian-market>> Erişim Tarihi: 10/06/2021

Giddens, A. (2011), *Sociology*, Polity, London.

Giragosian, R. (2013). The Eurasian Union: A View from Armenia', I. Kempe (ed.), *The South Caucasus between the EU And the Eurasian Union*, (Centre for Security Studies, Zurich, 2013), pp. 11-13.

Golnaz Esfandiari (23 December 2004). "A Look at Iran's Christian Minority". Payvand.com. Retrieved 21 March 2012.

Görgülü, A. (2008). *Türkiye-Ermenistan İlişkileri: Bir Kısır Döngü* (Dış Politika Analizi Serisi 8), TESEV Yayınları, İstanbul.

Handel, M. (1990) *Weak States in the International System*, Londra, Frank Cass,

Haider, Hans (2 Ocak 2013). *Gefährliche Töne im Frozen War*. Wiener Zeitung (Almanca). 5 Şubat 2020 tarihinde kaynağından arşivlendi. Erişim tarihi: 4 Aralık 2020.

Hey, J.A. (2003), *Small States in World Politics: Explaining Foreign Politics Behavior*, Lynne Rienner, London.

Hey, Jeanne A. K., (2003). *Small States in World Politics: Explaining Foreign Policy Behavior*, Boulder, Lynne Rienner Publishers, 2003.

Horizon 2020 is the biggest EU Research and Innovation program ever with nearly €80 billion of funding available over 7 years (2014 to 2020). It provides grants to research and innovation projects through open and competitive calls for proposals. Participants from European Union member states and countries associated to Horizon 2020 are automatically funded. Associated countries have signed an association agreement for the purposes of this framework programme. Armenia joined Horizon 2020 to work with EU in research and innovation in May 2016 signing the agreement on association.

<https://asbarez.com/103753/armenias-foreign-policy-priorities-highlighted/> Erişim tarihi: 10/05/2021

<https://www.tehrantimes.com/news/247344/Iran-Armenia-to-start-building-3rd-power-transmission-line> Iran, Armenia to start building 3rd power transmission line Erişim tarihi: 10/05/2021

www.sozcu.com.tr. "Azerbaycan savaş hali ilan etti!". Erişim tarihi: 10.05.2021

www.sozcu.com.tr. Erişim tarihi: 27/09/2020.

"Путин выступил с заявлением о прекращении огня в Карабахе". RIA Novosti (Rusça). 9 Kasım 2020. 9 Kasım 2020 tarihinde kaynağından arşivlendi. Erişim

tarihi: 11/11/2020.

- Ingebritsen, Christine (1998). The Nordic States and European Unity. United States of America: Cornell University Press. p. 125.
- İmanov, V. (2008) Avrasyacılık: Rusya'nın Kimlik Arayışı, Küre Yayınları, İstanbul
- İmanov, V. (2007). Rusya'nın Medeniyetsel Kimlik İnşası Olarak Avrasyacılık. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- İşyar, Ö. G. (2004). Global ve Bölgesel Güvenlik Çıkarları Bağlamında Sovyet-Rus Dış Politikaları ve Dağlık Karabağ Sorunu, Alfa Yayınları, İstanbul
- Jervis, R. (Ocak, 1978), Cooperation Under the Security Dilemma, *World Politics*, 30(2), 172-173.
- Jin, Ryu (5 Ekim 2006). *Caspian Country Rich in Petroleum (İngilizce)*. The Korea Times.
- Kaplan, S. (2014). Nursultan Nazarbayev'in Avrasya Entegrasyonu Politikası. Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi, 3(3), 20-32.
- Kantarıcı, Ş. (2001). Ermeni Lobisi: ABD' de Ermeni Diasporasının Oluşması ve Lobi Faaliyetleri. *Ermeni Araştırmaları Dergisi*, 1.<http://www.eraren.org/index.php?Lisan=tr&Page=DergiIcerik&SayiNo=24>. Erişim Tarihi: 10/06/2021
- Kasım, K. (2003). Ermeni Sorununun Uluslararası İlişkiler Boyutu",Ermeni Sorunu El Kitabı(Genişletilmiş İkinci Baskı), (Ed: Ş. Kantarıcı, K. Kasım, İ. Kaya, S. Laçiner, Ö. E. Lütem), Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara.
- Katzenstein, P.J. (2003), Small states and small states revisited, *New Political Economy*, 8(1) 9-30.
- Kaynak, B. (2016). Putin Dönemi Rusya Federasyonu'nun Güney Kafkasya Politikası (2000-2015) Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Bahçeşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Keohane, R O. (April 1969). Lilliputians' Dilemmas: Small States in International Politics. *International Organization*. 23 (2): 291–310.
- Klimentyev, Michael (9 Ekim 2014). Armenia Joining Eurasian Economic Union to Open New Perspectives for Economy: Ministry. <http://en.ria.ru/>. RIA NOVOSTI.
- Konarzewska, N. (2018) *By Natalia Konarzewska* September 25, 2018, the CACI Analyst Is Armenia's Foreign Policy Changing? <https://www.cacianalyst.org/publications/analytical-articles/item/13535-is-armenias-> Erişim Tarihi: 10/06/2021

- Kuznets, S. (2019), *Economic Growth of Small Nations in Economic Consequences of the Size of Nations*, Palgrave Macmillan, London.
- Kvlihan, R. (2019), *Small states in the international system: what theories of international relations have to say*, National Documentation Center, available at: <http://cutt.us/vlks>
- Laçiner, S. (2002). *Ermenistan Dış Politikası ve Belirleyici Temel Faktörler 1991-2002*. Ermeni Araştırmaları Dergisi, 5. <http://www.eraren.org/index.php?Lisan=tr&Page=DergiIcerik&SayiNo=19>. Erişim Tarihi: 10/06/2021
- Laçiner, S. (2008), *Ermeni Sorunu, Diaspora ve Türk dış politikası: Ermeni iddiaları Türkiye'nin dünya ile ilişkilerini nasıl etkiliyor?*, USAK Yayınları, Ankara.
- Laïdi, Z. (2010) *Europe as a Risk Averse Power – A hypothesis*, Garnet Policy Brief 11, 1.
- Lavrov A (2010) *After the War*, Russia in Global Affairs 9 Nisan 2010, https://eng.globalaffairs.ru/number/After_the_War-14780, Erişim Tarihi: 10/06/2021
- Leblanc, Daniel (9 Ekim 2018). *Prime Minister Trudeau has last shot to help Michaëlle Jean stay on as Francophonie leader*. Globe and Mail. The Globe and Mail Inc. 9 Ekim 2018 tarihinde kaynağından arşivlendi. Erişim tarihi: 18 Ocak 2021.
- Long, Tom (2017). Small States, Great Power? Gaining Influence Through Intrinsic, Derivative, and Collective Power. *International Studies Review*. 19 (2): 185–205.
- Mankoff, J. (2009). *Russian Foreign Policy: The Return of Great Power Politics*. Lanham: Rowman & Littlefield Publishers.
- Mattern, J.B. (2001), The power politics of identity, *European Journal of International Relations*, 7(3), 349-397.
- Mearsheimer, J.J. (2001), *The Tragedy of Great Powers*, Norton, New York, NY.
- Mingest, K. (2011), *Essentials of International Relations*, Norton, London.
- Moravcsik, A. (1997), Taking preferences seriously: a liberal theory of international politics, *International Organization*, 51(4), 512-530.
- Morgenthau, H.J. (1972), *Politics among Nations: The Struggle for Power and Peace*, Alfred A. Knopf, New York, NY.
- Morris, D.M. (2008), *Caribbean Arabian-China Relations: Foreign Policy and Small States*, University of Denver, The Faculty of the Josef Korbel School of International Studies, Denver, CO.

Nahavandi, H. Y. Bomati, Shah Abbas, empereur de Perse (1587–1629) (Perrin, Paris, 1998)

"Nagorno-Karabakh: Russia deploys peacekeeping troops to region". BBC News (İngilizce). 10 Kasım 2020. 3 Aralık 2020 tarihinde kaynağından arşivlendi. Erişim tarihi: 8 Aralık 2020.

Neumann, I. B Sieglinde G,(2007). *Lilliputians in Gulliver's World? Small States in International Relations*, Centre for Small State Studies, <<http://www.hi.is/Apps/WebObjects/Hi.woa/swdocument/1008303/Lilliputians+Endanlegt+2004.pdf>>, s. 13, Erişim Tarihi: 10/06/2021

Nichol, J.(2008). 'Armenia, Azerbaijan, and Georgia: Political Developments and Implications for US Interests', *Congressional Research Service*, CRS Report for Congress: 139,<<http://fpc.state.gov/documents/organization/109516.pdf>> Erişim Tarihi: 10/06/2021

Nichol, J. (2014). 'Armenia, Azerbaijan, and Georgia: Political Developments and Implications for US Interests', *Congressional Research Service*, CRS Report for Congress: 166, <<http://fas.org/sgp/crs/row/RL33453.pdf>> Erişim Tarihi: 10/06/2021

Nixey, J. (2012). 'The Long Goodbye: Waning Russian Influence in the South Caucasus and Central Asia', *Chatham House*, Briefing paper: 1-16,

<http://www.chathamhouse.org/sites/files/chathamhouse/public/Research/Russia%20and%20Eurasia/0612bp_nixey.pdf> Erişim Tarihi: 10/06/2021

Nichol, J.(2014). 'Armenia, Azerbaijan, and Georgia: Political Developments and Implications for US Interests', *Congressional Research Service Reports*, April 2, 2014. s.42-62 , <<https://fas.org/sgp/crs/row/RL33453.pdf> >, Erişim Tarihi: 10/06/2021

Nye, J.S. (2004), *Soft Power: The Means to Success in World Politics*, Public Affairs, New York, NY.

Nye, J.S. (2011), *The Future of Power*, Public Affairs, New York, NY.

Onuf, N., Kubalkouva, V. and Knowert, P. (Eds) (1998), *Constructing constructivism, A Constructed World*, M.E. Sharp, London.

Oskanyan, K. (2015). *Armenia's foreign policy: between dependence and complementarity* <https://www.opendemocracy.net/en/odr/armenias-foreign-policy-between-dependence-and-complementarity/> Erişim Tarihi: 10/06/2021

Oran, B. (Ed.) (2002). *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular Belgeler Yorumlar*(6.Baskı), İstanbul: İletişim Yayınları,

Ott, D. (2000). *Small is Democratic: An Examination of State Size and Democratic Development*, New York, Garland Publishing,

- PanArmenian, (2013) Russia presses Armenia into joining Eurasian Union', <http://www.panarmenian.net/eng/news/141504/> Erişim Tarihi: 10/06/2021
- Panke, D. (September 2012). Small states in multilateral negotiations. What have we learned?". *Cambridge Review of International Affairs*. 25 (3): 387–398.
- Pifer, S. (2008). What Does Russia Want? How Do We Respond?, Brookings Institution, 11 Eylül 2008, <<https://www.brookings.edu/on-the-record/what-does-russia-want-how-do-we-respond/>> Erişim Tarihi: 10/06/2021
- Prasad, E.S. and Kose, A. (2002), *Thinking big: how can small states hold their own in an increasingly globalized economy*, available at: <http://cutt.us/QtoyS>. Erişim Tarihi: 10/06/2021
- Rittberger, V. (2004), *Approaches to the Study of Foreign Politics Derived from International Relations Theories*, University of Tübingen, Germany.
- Robert L. Rothstein, (1968). *Alliances and Small Powers*, New York, Columbia University Pres.
- Rokkan, Urwin, S., D.W. (1983). *Economy, territory, identity: Politics of West European Peripheries*. London: Sage.
- Rose, G. (1998), *Neoclassical realism and theories of foreign politics*, *World Politics*, 51(1), 144-172.
- Rosenau, J.N. (1969), *International Politics and Foreign Politics*, the Free Press, New York, NY.
- Rothstein, R.L. (1968), *Alliances and Small Powers*, Columbia University Press, New York, NY.
- Rusya Haber Ajansı. (28 Eylül 2020), *Azerbaijan's president orders partial military mobilization* (Rusça). Rusya Haber Ajansı. 28 Eylül 2020. 24 Aralık 2020 tarihinde kaynağından arşivlendi.
- Rutland Michael P. ve Dubinsky, G. (2008) *US Foreign Policy in Russia*, US Foreign Policy, Cox&Doug Stokes, (2008). Oxford University Press, 259,260.
- Saray, M. (2005), *Ermenistan ve Türkiye-Ermeni İlişkileri* (Genişletilmiş İkinci Baskı), Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara.
- Schweller, R. (1997), New realist research on alliance: refining, not refuting, Waltz's balancing proposition, *American Political Science Review*, 91(4), 33-34.
- Shalaby, M. (2008), *The Foreign Politics of Small States: Jordan and the Process of the Settlement of the Arab – Israeli Conflict* (1979- 1994), House of Knowledge of Scientific Publishing and Distribution, Amman.

- Shapentokh, D. (2012), *The role of small states in the post- cold war ERA, the case of Belarus*, Washington, the US Army War College, Strategic Studies Institute (SSI), May 2012, available at: <http://cutt.us/NLPNF> Erişim Tarihi: 10/06/2021
- Sönmez, S. (2010). Yeni Batıcılık Ve Yeni Avrasyacılık Akımları Bağlamında Yeltsin Yönetimi“Nin Doğu Batı Politikaları“Nın Analizi. Gazi Akademik Bakış Dergisi.
- Staff, Reuters (27 Eylül 2020). *Nagorno-Karabakh announces martial law and total mobilization*. Reuters (İngilizce). 28 Eylül 2020 tarihinde kaynağından arşivlendi. Erişim tarihi: 27 Eylül 2020.
- Tasch, Barbara (29 Mayıs 2014). *Russia, Kazakhstan, Belarus Sign Treaty Creating Huge Economic Bloc*. times.com. Time Magazine. 5 Mart 2015 tarihinde kaynağından arşivlendi.
- Taşkıran, C.(2003), *Dünden Bugüne Ermeni Meselesi Sempozyumu*, Selçuk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi, 113-125.
- Tamrazian, H. (2013) *Yerevan Vague on Armenian Entry into Russian-Led Union*, <http://www.azatutyun.am/content/article/25019843.html> Erişim Tarihi: 10/06/2021
- Tavitian, M. ve Poghosyan, B (2018) “Armenia’s Tricky EU-Russia Balancing Act”, Council on Foreign Relations, 04 Mayıs 2018, <https://www.cfr.org/interview/armenias-tricky-eu-russia-balancing-act>. Erişim Tarihi: 10/06/2021
- Tehran Times. 24 January 2021"Iran, Armenia ink MOU on expansion of trade ties". Tehran Times. 24 January 2021. Retrieved 13 May 2021.
- The Size of Nations", The MIT Press, 2003, doi:10.7551/mitpress/6261.003.0012, ISBN 9780262266963 Missing or empty |title= (help)
- The Economist Pocket World in Figures (2011) Edition (İngilizce). Profile Books. 2010.
- The Eurasian Economic Union (EEU),(2018) *with Russia, Armenia, Belarus, Kazakhstan and Kyrgyzstan, as members, signed an interim trade deal with Iran in May 2018*. The document is seen as the first stage for the formation of a free trade area. It envisages reduced or zero import customs duties on a wide range of goods and a significantly increased volume of mutual trade. The agreement is foreseen to last for three years. During this period the sides are expected to reach a final deal.
- The Guardian. 18 October 2020."Nagorno-Karabakh: Armenia and Azerbaijan accuse each other of breaking fresh truce".
- The Oxford Encyclopedia of Economic History (İngilizce). (2003) Oxford University 156.
- Thorhallsson, B. (2017), *Small States in the UNSC and the EU: Structural Weaknesses*

and Ability to Influence, in Butler, Petra; Morris, Caroline (eds.), *Small States in a Legal World*, Springer International Publishing, pp. 35–64, doi:10.1007/978-3-319-39366-7_3, ISBN 9783319393650

Thorhallsson, B. (Mart, 2006), *The Size of States in the European Union: Theoretical and Conceptual Perspectives*, *Journal of European Integration*, 28(1), 9.

Thorhallsson, B.; Steinsson, S. (24 May 2017). *Small State Foreign Policy*. Oxford Research Encyclopedia of Politics.

Thorhallsson, Baldure (10 August 2016). *Alliance theory and alliance 'Shelter': the complexities of small state alliance behavior* (PDF).[clarification needed][dead link]

Toje, A. (2010). *The European Union as a Small Power*. *JCMS: Journal of Common Market Studies*. 49 (1): 43–60.

Türkiye Cumhuriyeti Dış İşleri Bakanlığı (2017a), *Ermenistan Ekonomisinin Genel Görünümü*, <http://www.mfa.gov.tr/ermenistan-ekonomisi.tr.mfa>, Erişim Tarihi: 10/06/2021

Türkiye Cumhuriyeti Dış İşleri Bakanlığı (2017b), *Kazakistan Ekonomisinin Genel Görünümü*, <http://www.mfa.gov.tr/kazakistan-cumhuriyeti--ekonomisi.tr.mfa>, Erişim Tarihi: 10/06/2021

Tüysüzoğlu, G. (2014). *Bölgesel Bir Hegemonya Girişimi: Avrasya Ekonomik Birliği*, <Http://Www.Aljazeera.Com.Tr/Gorus/Bolgesel-Bir-Hegemonya-GirisimiAvrasya-Ekonomik-Birligi>, Erişim Tarihi: 10/06/2021

"UNHCR publication for CIS Conference (Displacement in the CIS) – Conflicts in the Caucasus". UNHCR. Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği. 1 Mayıs 1996.

Vedomosti (Rusça). *24 Aralık 2020 Konstantin Makienko* (10 Kasım 2020). "Как Россия проиграла во второй карабахской войне". *Vedomosti (Rusça)*. 24 Aralık 2020 tarihinde kaynağından arşivlendi.

Vital, D. (1967). *The Inequality of States: A Study of Small Power in International Relations*, Oxford, Clarendon Press,

Vital, D. (1971), *Survival of Small States: Studies in Small Power/Great Power Conflict*, Oxford University Press, Washington, DC.

Waltz, K.N. (1979), *Theory of International Politics*, Waveland Press, Long Grove, IL.

Waltz, Kenneth N (1979). *Theory of International Politics*, Random House, New York.

Wohlforth, William C.; de Carvalho, Benjamin; Leira, Halvard; Neumann, Iver B. (July 2018). "Moral authority and status in International Relations: Good states and the social dimension of status seeking". *Review of International Studies*. 44 (3): 526–

546.

Заявление МИД России в связи с обращением Премьер-министра Республики Армения Н.В.Пашиняна к Президенту Российской Федерации В.В.Путину". mid.ru (Rusça). 1 Kasım 2020 tarihinde kaynağından arşivlendi. Erişim tarihi: 21 Ocak 2021.

Zeynal, A. (2011, 06 Nisan). *Rus-Ermeni ilişkilerinde Ermeni diasporası – 3*, <http://www.1news.com.tr/yazarlar/20110420013029144.html>. 123 Erişim Tarihi: 10/06/2021

Zolyan,M. (2010) *Armenian Foreign Policy Between Russia, Iran And U.S.* <https://www.eurasiareview.com/26032010-armenian-foreign-policy-between-russia-iran-and-u-s/> Erişim Tarihi: 10/06/2021

ÖZGEÇMİŞ

Ad Soyad: Orkhan JAFARLI	
Eğitim Bilgileri	
Lisans	
Üniversite	Azerbaycan Turizm ve İşletme Üniversitesi
Fakülte	Hizmet Mühendisliği Fakültesi
Bölümü	Bölge Bilimleri Bölümü
Makale ve Bildiriler	
1. ORKHAN JAFARLI, “Foreign Policy of Azerbaijan / Azerbacan Dış Politikası”, IJOPEC Publication tarafından yayınlanacak olan “Contemporary Issues in The Balkans, Middle East, Asia&Africa ISBN:978-1-913809-29-4)”	